

# Правова позиція

(правонаступник наукового журналу  
“Вісник Академії митної служби України.  
Серія: “Право”)

№ 4 (49)

*Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких  
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт  
з юридичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України  
від 17.03.2020 р. № 409, додаток 1)*



Видавничий дім  
«Гельветика»  
2025

**Правова позиція  
(правонаступник наукового журналу “Вісник Академії митної служби України.  
Серія: “Право”)**

Науковий журнал

Видається чотири рази на рік

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою

Університету митної справи та фінансів (протокол № 6 від 29.12.2025).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення

StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**«Правова позиція» включено до міжнародної наукометричної бази  
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

**Редакційна колегія:**

**Приймаченко Д. В.** – д.ю.н., проф.

(головний редактор);

**Мінка Т. П.** – д.ю.н., доц.

(заступник головного редактора);

**Гармаш Є. В.** – к.ю.н., доц.;

**Гелерт Лотар** – д.ю.н., проф., Німецький урядовий  
університет державного управління

(Федеративна Республіка Німеччина);

**Гречанюк С. К.** – д.ю.н., проф.;

**Кашубський Михайл** – д.ю.н., доц.,

Університет Чарльза Стерта, голова Секретаріату

Міжнародної мережі митних університетів (Австралія);

**Книш С. В.** – д.ю.н., проф.;

**Легеза Є. О.** – д.ю.н., проф.;

**Ліпинський В. В.** – д.ю.н., проф.;

**Лютіков П. С.** – д.ю.н., проф.;

**Макаренко А. В.** – к.ю.н.;

**Миронюк Р. В.** – д.ю.н., проф.;

**Перепьолкін С. М.** – д.ю.н., проф.;

**Раковський Мачей** – доктор габ., доц.,

Лодзький університет (Республіка Польща);

**Сабо Андреа** – доктор наук, проф.,

Університет публічної служби (Угорська Республіка);

**Сироїд Т. Л.** – д.ю.н., проф.;

**Тертишник В. М.** – д.ю.н., проф.;

**Тильчик В. В.** – д.ю.н., проф.;

**Титаренко О. О.** – д. ю. н., доц.;

**Чижович Вєслав** – доктор наук у галузі митної політики  
та митного права, проф., Головна торгова школа у Варшаві  
(Республіка Польща);

**Щербина В. І.** – д.ю.н., проф.

ISSN 2521-6473 (Print)

ISSN 2664-634X (Online)

Коректори: Н. В. Славогородська, Н. С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка: С. Ю. Калабухова

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України  
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-03966.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4,  
м. Дніпро, 49000, e-mail: university.msf@gmail.com, academy@umsf.dp.ua, Tel.: (056) 745-55-96).

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Адреса: м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4, 49000

Тел.: +38 (099) 729 63 79

E-mail: editor@legalposition.umsf.in.ua

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку 30.12.2025. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Обл.-вид. арк. 7,86. Ум. друк. арк. 7,91.

Наклад 300 прим. Замовлення № 0126/075.

Засновник: Університет митної справи та фінансів

© Університет митної справи та фінансів, 2025

---

## ЗМІСТ

### ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

|                                                                                                                                               |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>А. Ю. Дсточка.</b> Джерела (форми) права в сучасній українській теорії права: еволюція доктринальних підходів і методологічні виклики..... | 5  |
| <b>О. В. Морозов.</b> Морське каперство XIII–XVI ст.: історико-правові аспекти на прикладі Англії.....                                        | 12 |

### АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

|                                                                                                                                                                    |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Т. А. Латковська.</b> Правове регулювання податкових обов’язків платників податків у контексті адаптації законодавства України до норм Європейського Союзу..... | 19 |
| <b>А. М. Соцька.</b> Система соціального захисту прокурорів з інвалідністю в Україні.....                                                                          | 24 |
| <b>М. С. Уткіна.</b> Зарубіжний досвід протидії корупції: можливості імплементації у національне законодавство України.....                                        | 28 |
| <b>В. В. Юрченко.</b> Акти-дії у діяльності суб’єктів публічного адміністрування: правова природа та призначення.....                                              | 33 |

### ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

|                                                                                                                                               |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>М. О. Завгородній.</b> Компетенція органів державної влади у процедурах банкрутства: проблеми розмежування та координації повноважень..... | 40 |
| <b>І. В. Найда, К. М. Стороженко.</b> Ефективність медіації у вирішенні конфліктів щодо користування та розпорядження житлом в Україні.....   | 46 |

### ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

|                                                                                                                                                                    |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Ш. Б. Давлатов, О. М. Трунов.</b> Правове регулювання та практика внесення відомостей до ЄРДР: сучасні виклики.....                                             | 51 |
| <b>О. В. Кубарєва, М. В. Капустинський.</b> Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо судді: окремі питання нормативної регламентації..... | 56 |

### МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

|                                                                                                                                              |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Г. А. Мамедов.</b> Стандарти допустимості доказів у практиці міжнародних кримінальних трибуналів <i>ad hoc</i> (МКТЮ, МКТР та МЗМКТ)..... | 63 |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|

---

## CONTENTS

### HISTORY AND THEORY OF LAW

- A. Yu. Dietochka.** Sources (forms) of law in modern Ukrainian theory of law:  
evolution of doctrinal approaches and methodological challenges.....5
- O. V. Morozov.** Maritime private ship of the XIII–XVI centuries:  
historical and legal aspects on the example of England.....12

### ADMINISTRATIVE AND CUSTOMS LAW

- T. A. Latkovska.** Legal regulation of tax obligations of taxpayers in the context of adapting  
Ukrainian legislation to the norms of the European Union.....19
- A. M. Sotska.** Social protection system for disabled prosecutors in Ukraine.....24
- M. S. Utkina.** Foreign Experience in Combating Corruption:  
Possibilities of Implementation into the National Legislation of Ukraine.....28
- V. V. Yurchenko.** Administrative actions in the activity of public administration entities:  
legal nature and purpose.....33

### CIVIL LAW. COMMERCIAL LAW

- M. O. Zavhorodnii.** Competence of state authorities in bankruptcy procedures:  
problems of delineation and coordination of powers.....40
- I. V. Naida, K. M. Storozhenko.** Effectiveness of mediation in resolving conflicts regarding  
the use and disposal of housing in Ukraine.....46

### PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

- Sh. B. Davlatov, O. M. Trunov.** Legal regulation and practice of entering information into the URPTI:  
current challenges.....51
- O. V. Kubarieva, M. V. Kapustynskyi.** Beginning of pre-trial investigation  
in criminal proceedings against a judge: certain issues of legislative regulation.....56

### INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE

- G. A. Mamedov.** Standards of admissibility of evidence in the practice of international criminal tribunals  
*ad hoc* (ICTY, ICTR and IRMCT).....63

---

# ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

---

УДК 340.12(477):001.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.1>

**А. Ю. Дєточка**, доктор філософії у галузі права,  
докторант кафедри публічного та приватного права  
Університету митної справи та фінансів  
ORCID: 0009-0001-9982-7918

## ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ПРАВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА: ЕВОЛЮЦІЯ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПІДХОДІВ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ

Автором здійснено спробу узагальненого аналізу доктринальних досліджень, присвячених джерелам (права). Відзначено, що вітчизняна правова доктрина пройшла помітну еволюцію – від вузького, переважно позитивістського бачення джерела права як виключно нормативно-правового акта до формування більш складного, системно-комплексного розуміння цієї категорії. У згаданих наукових працях послідовно підкреслюється багатовимірність джерел права, їх зв'язок із формою права, праворозумінням, правовою культурою та рівнем розвитку правової системи загалом. Поступово утверджується уявлення про джерела права як про системне, динамічне й багаторівневе явище, в якому поєднуються формально-юридичні, соціальні, аксіологічні та інституційні характеристики.

Підкреслено, що попри суттєвий поступ у розвитку методології дослідження цієї проблематики, сучасна юридична наука загалом залишається вразливою до проявів методологічного еклектизму. Насамперед є сенс говорити про тенденцію до механічного поєднання різних, іноді взаємовиключних, наукових підходів (природно-правового, позитивістського, соціологічного, аксіологічного) без достатнього обґрунтування меж та умов їх застосування. Ця обставина знижує рівень теоретичної визначеності категорії «джерело права», розмиває її понятійні межі та ускладнює вироблення єдиної системної концепції, особливо у контексті галузевих досліджень, зокрема адміністративно-правових. До того ж окремі підходи вчених (як-от розширене тлумачення інституційних джерел права чи віднесення до джерел права індивідуальних правових актів) демонструють ризик змішування правових категорій. На думку автора публікації, зазначені наукові позиції ускладнюють теоретичну конструкцію, оскільки нівелюють базовий критерій нормативності як визначальну ознаку джерел права та суперечать змісту так званого їх інституційного розуміння.

**Ключові слова:** доктрина, джерело, еклектика, концепція, методологія, підхід, право, теорія, форма.

### *A. Yu. Dietochka. Sources (forms) of law in modern Ukrainian theory of law: evolution of doctrinal approaches and methodological challenges*

The author has made an attempt to provide a generalized analysis of doctrinal studies devoted to the sources (forms) of law. It is noted that Ukrainian legal doctrine has undergone a significant evolution – from a narrow, predominantly positivist view of the source of law as an exclusively normative legal act to the formation of a more complex, system-based and comprehensive understanding of this category. The reviewed scholarly works consistently emphasize the multidimensional nature of the sources of law, their interrelation with the form of law, legal understanding, legal culture, and the overall level of development of the legal system. Gradually, the idea of the sources of law is being established as a systemic, dynamic, and multilevel phenomenon that combines formal-legal, social, axiological, and institutional characteristics.

It is emphasized that, despite considerable progress in the development of methodological approaches to this issue, modern legal science as a whole remains vulnerable to manifestations of methodological eclecticism. Primarily, there is a tendency toward the mechanical combination of different, sometimes mutually exclusive, scientific approaches (natural-law, positivist, sociological, and axiological) without sufficient justification of the boundaries and conditions of their application. This circumstance reduces the level of theoretical certainty of the category “source of law,” blurs its conceptual boundaries, and complicates the development of a unified systemic concept, especially in the context of sectoral studies, including administrative law. Moreover, certain positions of scholars (such as the expanded interpretation of institutional sources of law or the inclusion of individual legal acts among sources of law) demonstrate the risk of conflating legal categories. According to the author, these scholarly positions complicate the theoretical construction, as they neutralize the basic criterion of normativity as a defining feature of the sources of law and contradict the essence of their so-called institutional understanding.

**Key words:** doctrine, source, eclecticism, concept, methodology, approach, law, theory, form.

© А. Ю. Дєточка, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

**Постановка проблеми.** Проблематика джерел права традиційно належить до числа фундаментальних у юридичній науці, оскільки без її належного теоретичного осмислення неможливо забезпечити цілісне уявлення про право як соціальний феномен. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених окресленому питанню, у сучасній юриспруденції все ще не досягнуто єдності щодо природи, сутності та системного наповнення категорії «джерело права». Її зміст тлумачиться неоднаково залежно від наукової школи, методологічного підходу чи правової традиції, що свідчить про багатовимірність і складність самої наукової проблеми.

У цьому контексті закономірним є звернення до аналізу доктринальних підходів, які формують теоретичне підґрунтя сучасного розуміння джерел (форм) права. Саме у площині наукових досліджень – від філософсько-правових і загальнотеоретичних концепцій до їхніх подальших галузевих конкретизацій – поступово вибудовується цілісне бачення природи, структури та функцій джерел як основного каналу зовнішнього вираження правових норм. Такий підхід, як видається, дозволяє не лише простежити еволюцію наукових уявлень, але й визначити сучасний рівень теоретичного осмислення поняття «джерело права», що створює підґрунтя для подальших міжгалузевих досліджень і розвитку юридичної доктрини загалом.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Слід відзначити, що враховуючи базовість вказаного питання в теорії права, проблематика джерел (форм) права окремо вивчається у кожному підручнику з теорії права, в яких закладається основа для подальших ті більш ґрунтовних досліджень [1; 2; 3; 4; 5].

Серед сучасних досліджень, безпосередньо присвячених проблематиці джерел права, варто насамперед відзначити роботу Ю.В. Корольової, яка досліджує соціально-політичні та теоретико-правові аспекти системності джерел права [6]. Близький за проблематикою, проте дещо вузьчий аспект системних взаємозв'язків у межах правової матерії аналізує Р.Б. Тополевський. Учений слушно зазначає, що загальна (універсальна) система джерел права охоплює як самі джерела, так і зв'язки між ними – у вертикальній площині (на міжнародному, регіональному, національному рівнях) та у горизонтальній (на галузевому рівні) [7, с. 16].

Натомість, в об'єктиві наукових пошуків Л.А. Корунчак перебуває процес формування та розвитку джерел права, який досліджується нею крізь призму синергетичного підходу [8]. Важливий внесок у розвиток теорії джерел права здійснила Н.С. Хомюк, яка присвятила свої дослідження структурі сучасної системи джерел права України. Так, вчена виявила основні ознаки цієї структури та сформулювала її визначення як внутрішньої будови системи, що відображає взаємоузгодженість і взаємодію нормативно-правових приписів у межах інститутів, галузей та інших системних утворень. Саме ця узгодженість, на її думку, забезпечує цілісність системи та ефективність правового регулювання [9, с. 3].

У свою чергу, загальні аспекти співвідношення понять «джерело права» та «форма права» висвітлено у праці І.М. Овчаренка, яка присвячена законам у системі джерел (форм) права [10]. Фундаментальне узагальнення напрацювань у цій сфері подано у докторській дисертації Н.М. Пархоменко, яка зосереджується на формуванні концептуальних засад теорії джерел права. Зокрема, дослідниця визначає методологічні орієнтири вивчення цього феномену, аналізує джерела у світлі різних концепцій праворозуміння та розкриває їх функції в правових системах романо-германської правової сім'ї, де формально-юридичні джерела набули найбільш розвинених форм [11, с. 23].

Доволі своєрідний підхід демонструє О.В. Стрельцова, яка у своїй роботі аналізує джерела права Європейського Союзу. Учена доводить, що поряд із матеріальними, ідейними та формально-юридичними джерелами, самостійний вимір мають інституційні джерела права. Під ними розуміються, у широкому значенні, держава або міждержавне об'єднання, а у вузькому – компетентні правотворчі органи, діяльність яких спрямована на встановлення або санкціонування норм права [12, с. 3].

**Метою дослідження** є спроба узагальненого аналізу доктринальних досліджень, присвячених джерелам (права).

**Результати.** Розпочинаючи огляд цієї проблематики, слід зауважити, що майже в усіх фундаментальних вітчизняних підручниках з теорії держави і права наголошується на дискусії щодо співвідношення двох базових категорій – «форма права» та «джерело права». Як слушно у цьому контексті зазначає О.Ф. Скакун, «джерело права» і «форма права» взаємопов'язані, але не тотожні поняття. На думку вченої, джерело права розкриває витoki формування права, причини і закономірності процесу його виникнення й розвитку, а форма права показує, як зміст права нормативно організується і виражається назовні». Вчена підкреслює, що поняття «джерело права» вживається у кількох значеннях – матеріальному, ідеологічному, інституційному та формальному (юридичному). У матеріальному розумінні, за її визначенням, «це економічні, соціальні, політичні та інші умови, що спричиняють або об'єктивно зумовлюють виникнення правових норм». В ідеологічному – «це правова і політична свідомість суб'єктів нормотворчості; ідеї, концепції, теорії, покладені у підставу правових норм». В інституційному – «діяльність публічних органів та інститутів (громадянського суспільства, держави) як суб'єктів формування і встановлення права». І нарешті, у формальному (юридичному) розумінні джерела – це «акти уповноважених суб'єктів права, що є формою вираження і закріплення правових норм і принципів, на основі яких виникають, змінюються чи припиняються правові відносини» [2, с. 206]. Вбачається, що такий підхід демонструє багатовимірність категорії «джерело права» і водночас чітко фіксує її ключовий аспект – формальне вираження норм у певній юридичній формі, що є визначальним для позитивістської традиції.

У свою чергу, підручник за редакцією М.В. Цвіка, О.В. Петришина, Л.В. Авраменко пропонує дещо іншу, історико-генетичну перспективу осмислення досліджуваної категорії. Вказані автори нагадують, що «термін «джерело права» вперше було введено у науковий обіг ще за часів Давнього Риму. Тіт Лівій у праці «Римська історія» назвав Закони XII таблиць «джерелами всього публічного і приватного права», оскільки вони вважалися давньоримськими правознавцями витокami чинного на той час права». Таке розуміння, підкреслюють вчені, відповідає «первинному лінгвістичному значенню слова «джерело», під яким розуміється те, що дає початок чому-небудь, звідки походить що-небудь» [1, с. 179].

Далі у згаданому виданні підручника зазначається, що у літературі термін «джерело права» часто використовується і в розумінні «джерела пізнання права», тобто у сенсі всіх документів і пам'яток, які дають можливість пізнати його зміст. Проте на доктринальному рівні поняття набуло формалізованого змісту лише наприкінці XIX – на початку XX ст., коли «представники різних шкіл праворозуміння по-різному визначали зміст цього поняття». Так, позитивісти вважали джерелом права лише позитивні приписи держави; нормативісти – абстрактну «грунднорму» як основу всієї системи; психологічна школа розглядала джерела як прояви людської психіки; соціологічна школа – як юридичну та соціальну практику [1, с. 179-180].

Особливо показовим є опис еволюції радянської доктрини: «спочатку сформувався матеріалістичний підхід (матеріальні умови життя суспільства), який поступово трансформувався у формально-матеріалістичний, а згодом – у суто формалістичний підхід до поняття «джерело права». Саме в цей період виникає складений термін «джерело (форма) права», який, як зауважують автори, є радше «даниною юридичній традиції», оскільки «застосування поняття «джерело» розкриває не сутність питання, а лише позначає форму вираження змісту права» [1, с. 180–182]. У цьому контексті М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко дають і власне визначення форми права, підкреслюючи її об'єктивний, офіційний характер: «Форма права являє собою сукупність визнаних конкретною державою офіційно-документальних способів зовнішнього виразу та закріплення правових норм» [1, с. 178]. Таким чином, у трактуванні М.В. Цвіка та співавторів «джерело права» розглядається переважно як історично зумовлена форма вираження правових норм, а не як їх матеріальна чи ідеологічна підстава. Цей підхід тяжіє до історико-позитивістської концепції, що фіксує зв'язок між еволюцією суспільства і формалізацією права.

На нашу думку, більш сучасне, інтегративне бачення цього питання пропонує М.І. Козюбра, який наголошує, що «уявлення про джерела права та їхні види не є статичними. Разом із розвитком уявлень людини про право, виникненням різних підходів до його розуміння формувалося і змінювалося розуміння про його джерела» Учений визнає, що дискусія щодо змісту поняття триває і нині, і вирізняє кілька основних напрямів: позитивістський, де джерела розуміють як «спосіб зовнішнього вираження змісту правових норм, за допомогою якого вони набувають загальнообов'язкового значення»; природно-правовий, у межах якого джерелами виступають «природні, невідчужувані права людини»; соціологічний, що пов'язує джерело з «типізованими взаємовідносинами між суспільними союзами, які передують появі правової норми» [3, с. 152-153].

М.І. Козюбра також звертає увагу на більш глибоке розуміння цієї категорії – як змістовних (моральні, політичні, релігійні чинники), пізнавальних (історичні пам'ятки, джерела права інших епох) і формальних (офіційно закріплених способів вираження норм). Водночас, підкреслює автор, саме формальне розуміння джерела є домінуючим у сучасній теорії: це «спосіб зовнішнього вираження змісту правових норм – своєрідний «резервуар», з якого суб'єкти правозастосування черпають відповідні норми (правила) для вирішення справи» [3, с. 153].

Переходячи від аналізу базових підручників до наукових праць дисертаційного рівня, слід зауважити, що проблематика джерел права посідає вагоме місце у дослідженнях представників загальнотеоретичної юриспруденції в останні десятиліття. Ці праці поглибили розуміння сутності джерела права, його структури, системних ознак і співвідношення з іншими правовими категоріями, заклали підґрунтя для галузевих розвідок, зокрема в адміністративно-правовій площині. Навіть узагальнений огляд вищезгаданих та інших досліджень вказаної проблематики підтверджує тезу про те, що необхідним є звернення до більш глибокого рівня наукової рефлексії – до тих дисертаційних чи монографічних сучасних праць, у яких проблема джерел права отримала концептуальне, методологічне й системне осмислення. Саме у цих роботах, що стали своєрідними етапами еволюції теоретико-правової думки, можна відстежити, як поступово формувалася сучасний науковий погляд на природу, структуру та функції джерел права, які згодом вплинули й на становлення доктрини адміністративного права у площині вчення про джерела адміністративного права.

Так, І.М. Овчаренко стверджував, що «втільюючись у певні знакові форми, право стає формалізованим. У такому разі правовий зміст визначається і виражається в єдності змісту та форми». При розгляді співвідношення права і закону основоположною, на його думку, є формула про те, що «закони – це форма життя і міра охоронюваного державою права», оскільки саме закони надають правовим нормам, які сформувалися в суспільстві незалежно від вирішального впливу державного регулювання, формальної визначеності та загальності. Вчений підкреслює, що, попри важливість економічного, політичного, морального та іншого фактичного змісту законів, теоретико-правова наука надає першочергового значення їхній формі, адже саме вона «утворює своєрідну юридичну матерію» [13, с. 73-74].

Очевидно, що він не ототожнює право і закон, а навпаки – виходить із їхньої взаємозумовленості. Право, на його переконання, є змістом, який потребує форми для свого існування, а закон є формою, у якій

цей зміст отримує нормативну визначеність і загальнообов'язковість. У цьому контексті, дослідник зазначає, що «право, проявляючись через закон, набуває своєї справжньої дійсності й стає мірою свободи та відповідальності особи» [13, с. 74]. Отже, вбачається, що позиція І.М. Овчаренка відображає прагнення поєднати матеріальний і формальний аспекти буття права. Він не звужує правову реальність до тексту закону, а навпаки – підкреслює, що закон є необхідним каналом вираження змісту права, який забезпечує його об'єктивність, упорядкованість і дієвість у суспільстві. Слід визнати, що такий підхід можна визнати збалансованим, адже він узгоджує природно-правову і позитивістську традиції, зберігаючи між ними певну методологічну рівновагу.

Більш гнучкий підхід демонструє О.В. Стрельцова. На її думку, джерелами права визнаються як фактори, що створюють зміст права, так і фактори, які надають праву загальнообов'язкового значення, за умови їх дії на різних етапах процесу правоутворення. Такий підхід, як вона переконує, сприяє зближенню існуючих позицій та дозволяє перейти від односторонності правових шкіл і наукових концепцій до синтезу накопичених поглядів і знань. В аспекті тематики свого дослідження, О.В. Стрельцова уточнює, що сучасним правовим системам європейських країн властивий плюралізм форм фіксації правових установлень, який виявляється у тому, що правове регулювання суспільних відносин здійснюється за допомогою широкого кола формальних джерел права. Водночас, значення різних форм права в окремих європейських державах не є однаковим. У силу історичних і правових традицій у тих країнах, які належать до романо-германської правової сім'ї основну роль продовжують відігравати нормативно-правові акти. Проте, закон більше не сприймається як єдине і переважне джерело права, а у розширювальних методах його тлумачення та заповнення прогалин проявляється правотворча роль судової практики. Так само у державах, правові системи яких представляють англосаксонську правову сім'ю, значні сфери суспільного життя, поряд із прецедентом, охоплюються правовим регулюванням законодавчих актів. Чільне місце у системах джерел права європейських країн відводиться також нормативно-правовим договорам та загальним принципам права [14, с. 76].

Також у підтвердження своїх аргументів про вирішальну роль так званих інституційних джерел права, дослідниця стверджує, що визначальним чинником у процесі створення формально-юридичних джерел права виступає сам Європейський союз як особлива організація політичної влади і, зокрема, правотворча діяльність його інститутів і органів, спрямована на встановлення правових норм. Таким чином, як вона підкреслює, Євросоюз як особлива організація політичної влади є інституційним джерелом права європейських інтеграційних об'єднань (в широкому розумінні). У більш вузькому значенні інституційним джерелом права Євросоюзу є правотворча діяльність його компетентних інститутів і органів, які, за допомогою спеціальних правотворчих процедур, здійснюють об'єктивацію правових норм, що регулюють процеси європейської інтеграції, у визначені форми права [14, с. 190].

На думку О.В. Стрельцової, «особливості інституційних джерел права розкриваються у тому, що держави-члени Євросоюзу у добровільному порядку погодилися на обмеження власного суверенітету, передачу частини суверенних прав до компетенції європейських інтеграційних об'єднань. Унаслідок цього правова природа Євросоюзу носить комплексний, гетерогенний характер, оскільки поєднує елементи міжнародно-правових форм об'єднань держав (міжнародна організація, конфедерація) та риси державоподібного утворення (квазіфедеративної структури). Специфіка Євросоюзу, в свою чергу, визначає особливості системи його інститутів і органів, наділених повноваженнями приймати юридично обов'язкові акти, що знаходять свого прояву в умовному поділі їх на ті, що здійснюють функції законодавчої, виконавчої та судової влади. Метою такого розподілу компетенцій виступає забезпечення збалансованого поєднання владних повноважень держав-членів та створених ними Європейських співтовариств і Євросоюзу» [14, с. 190].

У цьому контексті зауважимо, що поділяти запропонований О.В. Стрельцовою підхід видається нецільним. На нашу думку, трактування Європейського Союзу як інституційного джерела права не узгоджується з усталеними теоретико-правовими критеріями визначення цього поняття. Видається цілком очевидним те, що ЄС у жодному разі не може розглядатися як джерело права – ані у матеріальному, ані в ідеологічному, ані в інституційному, ані у формальному значеннях. За своєю природою Європейський Союз є політико-економічним союзом європейських держав – міжнародним утворенням, що поєднує риси міждержавності (міжнародної організації) та наддержавності (квазіфедеративного об'єднання). Крім того, виходячи з раніше наведеної типології підходів до розуміння джерел права, інституційний підхід ототожнює джерело не з певним утворенням чи організацією, а з діяльністю відповідних суб'єктів, уповноважених на формування та встановлення правових норм. Саме діяльність, а не організаційна структура або інституційний статус, набуває ознак джерела права у формально-юридичному сенсі. Відтак, маємо підкреслити, що Європейський Союз, як політико-правове утворення, може бути суб'єктом, у межах якого здійснюється правотворча діяльність, однак сам по собі він не є і не може вважатися джерелом права.

Отже, концепція інституційних джерел у тому вигляді, як її подає О.В. Стрельцова, на нашу думку, розширює межі поняття «джерело права» до рівня, який виходить за рамки його змістовного та методологічного значення, що призводить до змішування категорій «суб'єкт правотворчості» та «форма (джерело) права». Такий підхід суперечить як класичній доктрині права, так і сучасним підходам, згідно з якими джерело права завжди відображає результат правотворчої діяльності, а не саму організаційно-політичну основу, в межах якої ця діяльність здійснюється.

Н.М. Пархоменко, піднімаючи найбільш важливі та фундаментальні теоретичні й методологічні аспекти зазначеної проблематики, приділяє ґрунтовну увагу співвідношенню категорій «форма права» та «джерело права», стосовно наукової дискусії щодо яких ми вже висловлювалися раніше. Так, дослідниця зазначає, що «форма права» відображає характер права як рівної міри або масштабу, що застосовується до учасників суспільних відносин та є засобом вираження волі суб'єктів правового життя (засобом закріплення і реалізації правових норм). Тобто форма права має інструментальний характер і безпосередньо пов'язана із джерелами права. Водночас поняття «джерело права» не може ототожнюватися з поняттям «форма права», що орієнтоване на теоретичне пізнання не лише способів зовнішнього вираження правових норм, а й способів втілення їх у життя. Вченою у тому числі саме з цих причин стверджується про необхідність визнання подвійного значення джерел права: як нормативного способу організації змісту права (одна з форм права), і як основи, з якої право походить [15, с. 138-139].

Н.М. Пархоменко до загальних ознак джерел права відносить: 1) публічність – джерела права, створюються суб'єктами правотворчості і діють щодо всіх осіб, які знаходяться в межах юрисдикції держави; 2) формалізований характер – джерела права являють собою відповідним чином оформлені або визнані нормативні правові акти; 3) ієрархічність – джерела права утворюють певну ієрархію за юридичною силою, розташовуються в порядку послідовного зменшення останньої; 4) безпосередній зв'язок з державою – джерела права приймаються від імені держави, або з її дозволу – санкціонуються нею; 5) їх реалізація забезпечується за допомогою системи державних гарантій і санкцій. Джерело права, у розумінні вченої, – це обов'язкові до виконання акти уповноважених суб'єктів права, що містять норми права у письмовій формі, а також акти волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами, на основі яких (актів) виникають, змінюються та припиняються правові відносини [15, с. 138].

Поділяючи загальну логіку підходу Н.М. Пархоменко щодо системності та формалізованості джерел права, ми водночас не можемо погодитися з її твердженням про можливість віднесення до джерел права актів волевиявлення владних суб'єктів, які мають характер неписаних нормативних фактів. На нашу думку, такий підхід штучно розширює обсяг поняття «джерело права», включаючи до нього акти, що не мають нормативно-регулюючого характеру.

Очевидно, що у цьому контексті йдеться про помилкове віднесення до джерел права адміністративних актів, які за своєю суттю є актами правозастосування, а не нормотворчості. Вони не містять нових правових приписів, а лише індивідуалізують уже чинні норми, застосовуючи їх до конкретних ситуацій. Відтак такі акти не можуть розглядатися як джерела права – ні у формальному, ні в матеріальному, ні в ідеологічному сенсі.

У цілому ж позиція Н.М. Пархоменко має істотне значення для розвитку вітчизняної теорії джерел права, оскільки акцентує на їхній системній природі, зв'язку з державною волею та ієрархічній впорядкованості, проте потребує уточнення меж між нормативними і індивідуальними актами, щоб уникнути змішування категорій джерела права та актів його реалізації.

Натомість Ю.В. Корольова, формуючи методологічну рамку свого дослідження, наводить низку важливих наукових положень і гіпотез, що мають як теоретичне, так і праксеологічне значення для сучасного розуміння джерел права. Зокрема, вчена зазначає, що сьогодні еволюція наукового аналізу джерел права проявляється у науковій доцільності переходу:

- а) від суто класового, позитивістського, заідеологізованого підходу до системного аналізу джерел як складного соціально-політичного та правового феномену;
- б) від ототожнення до розмежування понять «форма права» і «джерело права»;
- в) від визнання примату нормативно-правового акта – до наукового усвідомлення різноманітності форм права [16, с. 60].

На думку дослідниці, джерела права відображають процес виникнення, становлення та розвитку права, характеризують його природу, зміст і порядок закріплення у відповідних формах. Вивчення джерел права, за її підходом, є необхідною умовою розкриття природи самого права, адже саме через пізнання джерел можливо осмислити механізми його походження, існування та функціонування. Ю.В. Корольова слушно наголошує, що джерела права потенційно можуть бути об'єктом застосування різноманітних методологічних підходів, оскільки їхні властивості становлять інтерес не лише для юридичної науки, а й для соціальних і політичних наук загалом. Міждисциплінарність пізнання, на її думку, відкриває можливість глибшого розуміння феномену джерел права та підвищує статус отриманих наукових результатів [16, с. 50-51].

На нашу думку, особливе значення має її твердження про змінний і динамічний характер джерел права, що потребує використання широкого спектра методологічних засобів, способів і прийомів дослідження – від історико-правового аналізу до соціологічного та аксіологічного підходів. Вчена підкреслює, що джерела права мають багатоаспектний характер, а тому їх наукове пізнання потребує адекватного набору методів, які дозволяють оцінити їх через призму історії, розвитку, сучасного стану та перспектив вдосконалення системи джерел права. Ю.В. Корольова також звертає увагу на необхідність оцінки типів праворозуміння, положення яких можуть бути використані для глибшого розуміння сутності джерел. Вона вказує, що джерела права – це явище, опосередковане людською свідомістю, адже виникнення, становлення і функціонування джерел

завжди відбувається крізь призму ментальних та ціннісних орієнтацій людини. Водночас джерела права здатні впливати на поведінку індивіда, формуючи її правовий зміст [16, с. 50–51].

У сучасних умовах, на переконання дослідниці, джерела права перебувають у стані доктринального переосмислення, що зумовлено трансформацією державно-правових і соціальних процесів. Це, у свою чергу, вимагає підвищення якості нормативного матеріалу, вдосконалення його зовнішньої форми та забезпечення ефективного функціонування системи джерел як інструмента впорядкування суспільних відносин. Звідси випливає теза про значний наукознавчий потенціал цієї категорії, що пов'язаний із її багатовимірністю та необхідністю формування цілісної концепції джерел права [16, с. 50–51].

Слід зауважити, що у цілому позиція Ю.В. Корольової є послідовною і методологічно виваженою, оскільки вона переконливо демонструє перехід сучасної теорії права від вузького позитивізму до системно-комплексного бачення джерел, у межах якого враховуються історичні, аксіологічні, соціальні й пізнавальні аспекти цього феномену. Її підхід має безперечну наукову цінність, оскільки розширює предметне поле дослідження, однак потребує певного уточнення щодо критеріїв відмежування між методологічними підходами та онтологічними характеристиками джерела права – аби уникнути ризику методологічного еклектизму.

У схожому контексті вибудовує свою наукову позицію Л.А. Корунчак, яка зазначає, що найсприятливіші умови для розвитку науки створює не моністичний підхід з однієї позиції, а плюралізм підходів, який спирається на визнання не лише можливості, а й доцільності використання декількох (багатьох) шляхів до пізнання істини. Зіставлення та інтеграція знань, набутих на основі різних підходів – матеріалістичного та ідеалістичного, діалектичного й синергетичного, інших методологічних підходів, – здатні забезпечити всебічність і зумовлену цим повноту наукового дослідження, а тому збагачує науку й підвищує цінність її висновків [17, с. 87]. У свою чергу, принципи синергетики у дослідженні правових явищ, як зауважує вчена-правник, дозволяють зрозуміти, як виникає той чи інший процес, які чинники можуть вплинути на нього, передбачити ймовірні варіанти поведінки системи (соціуму), механізм введення й дії норм права, можливість використання певних правових норм у такій системі [17, с. 88]. Спираючись на вказане, Л.А. Корунчак зазначає, що джерело права – це сукупність норм права, створюваних державою чи безпосередньо суспільством, з різним відсотковим співвідношенням рівня організації і самоорганізації, зумовленим соціальними факторами; об'єднаних у цілісну систему емерджентно взаємопов'язаних і узгоджених між собою елементів, санкціонованих державою й покликаних компенсувати внутрішні напруження в державно-соціальній сфері [17, с. 89].

Слід відзначити, що такий підхід Л.А. Корунчак має більш філософсько-методологічне спрямування, у межах якого акцент робиться не стільки на формально-юридичному аспекті джерел права, скільки на їхній функціональній і світоглядній ролі в системі правового регулювання. Учена зосереджує увагу на глибинних закономірностях виникнення та дії джерел права, підкреслюючи їх системність, внутрішню взаємозалежність і зв'язок із рівнем розвитку суспільства, правової культури та правосвідомості. Також слід визнати, що підхід дослідниці має значну евристичну цінність, оскільки дозволяє розглядати джерела права не лише як форму вираження юридичних норм, а й як індикатор загального стану правової системи та зрілості держави як правової і соціальної. Загалом же слід визнати, що концепція Л.А. Корунчак розширює наукове бачення проблеми, наголошуючи на єдності правотворчих і самоорганізаційних чинників, що зумовлюють функціонування джерел права як цілісного, емерджентного утворення. Її підхід має виразний філософський ухил, що збагачує теоретико-правову думку, але водночас певною мірою абстрагує категорію «джерело права» від її конкретно-юридичного змісту. Можливо, саме тому для галузевої науки, зокрема адміністративного права, така концепція є цінною передусім як методологічна платформа – вона задає загальні рамки розуміння системності та функціональної природи джерел, хоча й потребує подальшої конкретизації у контексті реальних механізмів нормотворчості та правозастосування.

**Висновки і перспективи.** Узагальнюючи результати аналізу сучасних теоретико-правових підходів до розуміння сутності джерел права, слід відзначити, що вітчизняна правова доктрина пройшла помітну еволюцію – від вузького, переважно позитивістського бачення джерела права як виключно нормативно-правового акта до більш складного, системно-комплексного розуміння цієї категорії. У згаданих наукових працях сучасних українських дослідників послідовно підкреслюється багатовимірність джерел права, їх зв'язок із формою права, праворозумінням, правовою культурою та рівнем розвитку правової системи загалом. Поступово утверджується уявлення про джерела права як про системне, динамічне й багаторівневе явище, в якому поєднуються формально-юридичні, соціальні, аксіологічні та інституційні характеристики.

Водночас, справедливим буде вказати, що попри суттєвий поступ у розвитку методології дослідження цієї проблематики, сучасна юридична наука загалом залишається вразливою до проявів методологічного еклектизму. Йдеться насамперед про тенденцію до механічного поєднання різних, іноді взаємовиключних, наукових підходів (природно-правового, позитивістського, соціологічного, аксіологічного) без достатнього обґрунтування меж та умов їх застосування. Ця обставина знижує рівень теоретичної визначеності категорії «джерело права», розмиває її понятійні межі та ускладнює вироблення єдиної системної концепції, особливо у контексті галузевих досліджень, зокрема адміністративно-правових. До того ж окремі підходи

вчених (як-от розширене тлумачення інституційних джерел права чи віднесення до джерел права індивідуальних правових актів) демонструють ризик змішування правових категорій. У першому випадку відбувається підміна поняття «джерело права» поняттям «суб'єкт правотворчості», коли носій владних повноважень або інституційна структура (наприклад, Європейський Союз) помилково ототожнюється із самою формою вираження норм, джерелом права, яким за інституційним підходу, має виступати правотворча діяльність вказаних суб'єктів. У другому ж спостерігається розмиття меж між нормативно-правовими та правозастосовчими актами, коли індивідуальні акти, що лише реалізують чинні норми, безпідставно включаються до системи джерел права. Обидва підходи ускладнюють теоретичну конструкцію, оскільки нівелюють базовий критерій нормативності як визначальну ознаку джерела права.

**Список використаних джерел:**

1. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. та ін. Загальна теорія держави і права. Харків, 2011. 584 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-е вид / пер. з рос. К., 2010. 525 с.
3. Загальна теорія права: підручник. за заг. ред. М.І. Козюбри. К., 2015. 392 с.
4. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Т58 Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
5. Теорія держави та права : навч. посіб. / [С. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
6. Корольова Ю.В. Соціально-політичні та теоретико-правові аспекти системності джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 20 с.
7. Тополевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2004. 21 с.
8. Корунчак Л.А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2019. 19 с.
9. Хомюк Н.С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 17 с.
10. Овчаренко І.М. Закони в системі джерел (форм) права і їх класифікація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2004. 16 с.
11. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 36 с.
12. Стрельцова О. В. Джерела права Європейського Союзу (теоретичні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 21 с.
13. Овчаренко І.М. Закони в системі джерел (форм) права і їх класифікація: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2004. 231 с.
14. Стрельцова О. В. Джерела права Європейського Союзу (теоретичні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 214 с.
15. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 442 с.
16. Корольова Ю.В. Соціально-політичні та теоретико-правові аспекти системності джерел права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 234 с.
17. Корунчак Л.А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2019. 183 с.

Дата надходження статті: 13.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

**О. В. Морозов**, доктор історичних наук, доцент,  
завідувач кафедри історії та теорії держави і права  
Університету митної справи та фінансів  
ORCID: 0000-0002-3484-3570

### **МОРСЬКЕ КАПЕРСТВО XIII–XVI СТ.: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЇ**

Стаття присвячена історико-правовій еволюції каперської справи пізнього середньовіччя та раннього Нового часу. Дослідницьким полем обрана Англія часів правління Плантагенетів та Тюдорів. Визначені історіографічні підходи до розуміння в правовому контексті такого явища як каперство з державним патентом. Встановлено об'єктивні правові, соціальні та економічні фактори, які сприяли формуванню англійського типу каперства. Реконструйовані процесуальні дії отримання патенту на каперство та досвід практичної реалізації цього права у зазначений період.

Обґрунтовано, що поява каперської справи стало результатом симбіозу правових традицій і соціальних факторів, характерних для розвитку суспільства ранньої модерної епохи. З'ясовано процедуру отримання патентів, її зміна в залежності від зовнішньополітичних факторів. Також слід враховувати, що патент на каперство міг отримати судновласник незалежно від підданства.

Встановлено, що за дотриманням законності дій каперів спостерігали такі посадовці як лорд-адмірал та «охоронець П'яти портів». У той же час спрощення процедури отримання патенту і формалізація контрольних функцій з боку держави приводили до зловживань з боку каперів і як наслідок це вело до порушення прав неогоціантів нейтральних держав під час збройних конфліктів. В умовах постійної нестачі державних фінансів у англійського уряду, і як наслідок цього, організаційної слабкості королівського флоту, залучення приватних судновласників для вирішення військово-політичних завдань стало реальним шансом відстояти власні інтереси морської торгівлі в конкурентній боротьбі. Каперство це спосіб держави використати для вирішення зовнішньополітичних завдань ресурси піратів. Тобто підпорядкувати первинні протизаконні дії правовому полю. Важливим історичним досвідом каперства стало формування інституту призового суду в 1585 р., який з часом створюється в багатьох європейських державах і стає захисним інструментом міжнародного морського права з XIX ст.

Запропоновано перспективні напрями досліджень в контексті загальної проблематики історії морського права.

**Ключові слова:** морське право, патент, капер, морська торгівля, історія, призовий суд.

#### **O. V. Morozov. Maritime private ship of the XIII–XVI centuries: historical and legal aspects on the example of England**

The article is devoted to the historical and legal evolution of privateering in the late Middle Ages and early modern times. England during the reign of the Plantagenets and the Tudors was chosen as the research field. Historiographical approaches to understanding in the legal context such a phenomenon as privateering with a state patent are defined. The objective legal, social and economic factors that contributed to the formation of the English type of privateering were established. The reconstructed procedural actions of obtaining a patent for privateering and the experience of practical implementation of this right in the specified period.

It is substantiated that the appearance of the privateering business was the result of a symbiosis of legal traditions and social factors characteristic of the development of society in the early modern era. The procedure for obtaining patents, its change depending on foreign policy factors, has been clarified. It should also be taken into account that a patent for privateering could be obtained by a shipowner regardless of nationality.

It was established that compliance with the legality of privateers' actions was monitored by such officials as the Lord Admiral and the "keeper of the Five Ports". At the same time, the simplification of the procedure for obtaining a patent and the formalization of control functions by the state led to abuses by privateers and, as a result, it led to the violation of the rights of negotiators of neutral states during armed conflicts. In the conditions of a constant lack of public finances in the English government, and as a result of this, the organizational weakness of the royal fleet, the involvement of private ship owners to solve military and political tasks became a real chance to defend their own interests of maritime trade in the competition. Privateering is a way for the state to use the resources of pirates to solve foreign policy problems. That is, to subordinate primary illegal actions to the legal field. An important historical experience of privateering was the formation of the prize court institute in 1585, which was created over time in many European states and became a protective instrument of international maritime law from the XIX century.

Prospective directions of research in the context of general problems of the history of maritime law are proposed.

**Key words:** maritime law, patent, privateer, maritime trade, history, prize court.

**Постановка проблеми.** XIII ст. відіграло ключову роль в подальшій історії західноєвропейського суспільства. Це століття відзначилось наступними епохальними подіями та тенденціями, які вплинули на формування класичного портрету Європи нової модерної епохи. Ми акцентуємо нашу увагу на ступінних тенденціях, які на наш погляд мали вирішальне значення. А саме: розпочинаються процеси централізації середньовічних держав, відбувається урбанізація, яка тягне радикальну зміну соціального ландшафту, з'являється перший професійний постійно діючий парламент в Англії, зроблені перші кроки з оформлення середньовічної кодифікації права, остаточно товарно-грошові відносини перемагають натуральні. І головне, XIII ст. позначене поширенням в Північному та Середземному морях по справжньому морехідних та велико вантажних типів суден (неф, нао, когг), що дозволило перетворити морську торгівлю на процвітаючу, прибуткову галузь. Морська торгівля стає настільки важливим фактором економіки і міжнародних відносин, що від її успішності залежить добробут приморських регіонів та середньовічних держав в цілому. Боротьба за монополію на морських торгових комунікаціях з XIV ст. провідним інструментом для виживання та прогресу перших колоніальних імперій європейців. Популярним серед держав інструментом цієї боротьби став інститут каперства. Слід відзначити, що цей вид морського «ремесла» мав тривалий історичний розвиток і останній спалах його активного застосування відноситься до Громадянської війни в США 1861–1865 рр. Актуальність проблематики пов'язаний з тим, що розвиток людства і у XXI ст. демонструє про його надзвичайну залежність від безпеки морських комунікацій в умовах посилення міжнародної конкуренції. Таким чином, враховуючи історіографічні тенденції, не зникає потреба у різносторонньому дослідженні проблематики морського каперства в площині правових традицій морського права XIV–XVI ст. Класичне Середньовіччя, період зародження професійного каперства характеризувалось ґрунтовним ставленням до юридичного забезпечення дій пов'язаних з міжнародними акціями та порушенням прав власності і саме розкриттю еволюції правового аспекту проблеми буде присвячене наше дослідження.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Історіографія каперства доби пізнього середньовіччя та раннього нового часу займає особливе місце в комплексі проблем міждержавних відносин та значно зростаючого сумарного економічного продукту і як наслідок збільшення обсягів зовнішньої торгівлі і посилення конкуренції на морських торгових комунікаціях, що підштовхувало монархів в першу чергу Англії, Франції, Іспанії видавати патенти на каперство у XIV–XVI ст. (Уряд США визнавав патенти на каперство і в другій половині XIX ст.). Британські та північноамериканські дослідники, що вивчали правові аспекти зародження та розвитку каперства, а це У. Дж. Хоскінс [1], Ф. Стоктон [2] Д. Уїлсон [3] і пов'язували поширення каперства у ранній Новий час з формуванням нових принципів міжнародних відносин, які базувались на конкуренції національних, а не феодальних держав, за монополію на право у світових морських перевезеннях та боротьбою за ринки збуту. Каперство це був зручний правовий механізм, який дозволяв вести фактичну морську війну з конкурентом не оголошуючи її офіційно. Проблема трансформації звичайного морського піратства у легальних каперів, у тому числі правовий механізм їх легалізації з боку держави розглянуті в наукових працях північноамериканських та британських дослідників XX ст.: В. Барбура [4], А. Барнса [5], К. Хемпшира [6], У. Уоллеса [7]. Серед сучасних досліджень, в яких приділена увага правовому регулюванню каперства XV–XVII ст. можна відзначити наукові праці Дж. Нейфілда [8], Г. Роммелса [9], М. Вакс-пресса [10]. І якщо науковці першої половини XX ст. серед важливих факторів, що сприяли популяризації каперства відзначали процес формування британської нації і відповідно вказували на роль патріотизму. То вже серед основних тезисів, особливо британських вчених головним чинником популярності каперства у ранньомодерний час називають процес первинного накопичення капіталу і розбудову нового типу міжнародних відносин – колоніальних.

**Мета статті.** Розгляд історико-правових аспектів організації каперської справи XIII – XVI ст. та аналіз її, як важливого інструменту зовнішньої політики західноєвропейських держав ранньомодерного часу.

**Результати досліджень.** Розгляд нашої проблематики ми розпочнемо з аналізу торгового судноплавства в північно-західних морях та протоці Ла-Манш починаючи з початку XIII ст. За німецькими джерелами у 1200–1206 рр. в басейні Північного моря поширюється абсолютно новий тип торгового судна – «когг», який мав вантажопідйомність в 10 разів більше у порівнянні з попередніми типами суден, здатність перевозити 250–300 т. вантажу, добру морехідність і тривалу автономність. У XIV ст. «когг» змінив «хольк», судно ще краще пристосовано до тривалих морських перевезень і приблизно в 1450 р. з'являється найбільш досконале морське судно пізнього середньовіччя-початку Нового часу – «каравелла», здатна транспортувати більше 400 т. вантажу. Відповідно цей технологічний фактор співпадає по часу з бурхливим розвитком первинних капіталістичних форм господарювання. В таких умовах міжнародна морська торгівля, на відміну від сухопутної, де суттєвою перешкодою залишались феодальні внутрішні митниці, перетворювалась на прибуткову галузь. Ми не маємо точної статистики по кількісному складу торгових флотів пізнього середньовіччя для таких держав як: Англія, Франція, Іспанія, але показником зростання їх чисельності та ваги у міждержавних відносинах можуть слугувати деякі факти наведені дослідником історії Ганзи Філіпом Доллінгером. Чому саме Ганза? На період XIV–XV ст. Ганзейський торговий союз мав найбільший торговий флот в Європі, його судноплавні компанії обслуговували торгові потреби Англії, Франції, Данії, Швеції, Фландрії, Голландії. Маючи розвинуті верфі ганзейці до 1426 р. будували на замовлення іноземних купців

велике число суден. За підрахунками Ф. Деллінгера океанський ганзейський флот без врахування каботажних суден нараховував більше 1000 суден загальною вантажопідйомністю 30 тис. ластів (старовина німецька вантажна міра дорівнює сучасним 2 тонам). Таким чином це 60 тис. тон, які робили Ганзу провідною морською державою того періоду, яка обігнала своїх конкурентів [11, р. 173].

Під час морських рейсів купці враховували багаточисельні ризики, у тому числі і каперство. Тому нарахування за фрахт були надзвичайно високі. Але перевезення товарів морем все рівно залишалось більш рентабельним чим суходолом. Про прибутковість морської торгівлі свідчить наступна статистика Ганзи. На початку XV ст. сплата за фрахт з Данцігу до Брюгге партії зерна складала 48% від ціни, ржі – 68%, солі – 66%, лісоматеріалів – 79%. В умовах небезпеки від каперів під ціна фрахту зростала до 85% від ціни. Найбільш дешевими по фрахту були сукна, вовна, вино, спеції – 10%. Цей же час перевезення тони воску приносила вдвічі більше прибутку чим тони пшениці [11, р. 188–189]. Стосовно особистих прибутків судновласника, то в середньому кожний рейс приносив 50-100% прибутку від вартості кожного судна його компанії. А після особливо вдалого рейсу прибуток міг досягати і 200%. Цей приклад демонструє наскільки була важливою складовою морська торгівля в добу середньовіччя. А якщо врахувати, що цей вид торгівлі забезпечував матеріальний статок не просто багаточисельним верствам населення, а навіть була економічною і фінансовою базою добробуту цілих приморських регіонів, то зрозуміло, що під час збройних конфліктів це був самий вразливий сегмент, по якому конкурент намагався у першу чергу нанести удар. І кожна з морських середньовічних держав в такій ситуації опинялась один на один з двома проблемами: це забезпечення безпеки для власної торгівлі і друга – нанести як можна більше втрат морській торгівлі конкурента. Але в умовах середньовіччя, навіть пізнього, ще не існувало регулярної системи стягнення та надходження податків і монархи Англії, Франції, Іспанії, Данії, Португалії не могли дозволити такої розкоші як регулярний військовий флот. Але був знайдений вихід – залучення до військових кампаній приватних судновласників. Найбільш яскраво цей спосіб проявив себе на англійському ґрунті, де комерційний флот завжди відігравав провідну роль в становленні державних інституцій, економіки і політико-правових традицій. І під час надзвичайних ситуацій кораблі приватних власників виступали основою військово-морських сил [12, р. 674].

На наш погляд саме децентралізація процесу організації військово-морських сил і обмежені фінансові ресурси держави викликали до життя таку форму військового партнерства держави і приватних судновласників як каперство. Більш менш точно визначити середньовічну державу де вперше з'явився прецедент каперства практично неможливо. Сучасні українські дослідниці проблем реалізації морського права Савич О. та Півторак Г. пов'язують початок каперства з відповідними правовими документами короля Арагона Альфонса III, які датуються 1288 р. Згідно з указом короля капери для отримання патенту повинні були вносити заставу грошми, як гарантія того, що вони не будуть захоплювати судна союзників Арагону, чи нейтральних держав [13, с. 176].

Але слід відзначити, спираючись на англійські джерела XIII ст., саме в Англії вперше з'являються королівські дозвільні грамоти, які пізніше трансформуються у спеціалізовані патенти. В Англії одним з перших патентів відноситься до 1243 р. Патенти були видані Генріхом III в лютому 1243 р. Джефрі Пайперу, Адаму Робернолту, Вільяму Савіджу і ці документи дозволяли вказаним каперам захоплювати французькі торгові судна [14, р. 126].

Приморські міста, де знаходились купецькі судноплавні компанії змушені були з часів правління Іоанна Безземельного (1199–1216 рр.) виконувати «корабельну повинність». Тобто група портових міст, які отримували від держави торгові та митні привілеї, повинні були за першою вимогою короля надавати на визначений термін споряджені кораблі для війни. Особливий статус при цьому мала корпорація «П'ять портів», союз п'яти портових міст: Дувр, Ромні, Гастінгс, Сендвіч, Хайт. Очолював цю корпорацію охоронець П'яти портів, посада якого дорівнювала адміральській. Також корпорація відповідала за безпеку судноплавства в східній частині Ла-Маншу. За ці послуги для короля купецтво вказаних портових міст користувались суттєвими торговими привілеями, які були закріплені в хартії 1278 р. [14, р. 132].

З розвитком комерційного судноплавства в Ла-Манше в середині XIII ст. у корпорації П'яти портів з'явилась додаткова робота – боротьба з морською торгівлею потенційних противників в умовах заострення міждержавних відносин ще до оголошення стану війни. Подібні успішні морські операції могли принести добрі статки власникам суден. Права держави на судна та товари, захоплені приватним кораблем визнавались з стародавніх часів, про що є згадки в історичних документах [15]. Так вже з середини XIII ст. з'являються документи в яких зазначалось коло повноважень для осіб, які командували каперськими ескадрами, винагороду, яку король погоджувався сплатити за службу, а також частка здобичі для короля і учасників каперської кампанії. Зазначені угоди слід вважати першими каперськими патентами («letters of marque») і репресальними грамотами («letters of reprisal»). Подібні патенти видавались приватним особам під час війни і дозволяли на законних підставах спорядити за свій рахунок кораблі захоплювати торгові судна противника. Патенти могли надаватися від імені короля, лорда-адмірала, або охоронця П'яти портів. При цьому дії каперів не розглядались як піратські, а захоплені судна з товаром вважались належною

винагородою власнику патенту. Збитки, нанесені англійському купцю капером іншої держави також могли бути підставою для отримання ним патенту для каперського промислу, і таким чином він міг самостійно заробити собі компенсацію.

Поширення каперства було викликано спробою вирішити проблеми, що виникали при існуючій системі комплектування флоту. Дефіцит кадрів для королівського флоту Англії особливо у період XV–XVII ст. був найбільш гострою проблемою. Вже за часів правління Генріха VII (1485–1509 pp.) необхідність укомплектувати два-три десятка кораблів командами викликало шалені труднощі. А при Єлизаветі I це стало хронічною хворобою флоту. Ані підвищення жалування, надання соціальних привілеїв, ні суворі дисциплінарні покарання (за самовільний ухід з корабля загрожувала смерть) були неспроможні виправити ситуацію. До того ж жакливі умови побуту на судні, проблеми з якістю харчування під час походів приводили до того, що під час тривалих плавань смертність команди складала в середньому 50% від чисельності. І це було правилом [16, р. 85]. Да і жалування на королівській службі у порівнянні із каперством не витримувало конкуренції. Так в 1580-х роках матрос королівської служби міг розраховувати всього на 10 шилінгів на місяць, а враховуючи інфляцію – всього 6 шилінгів і 8 пенсів [17, р. 76]. В той же час матрос на каперському судні заробляв по 8-12 фунтів щомісячно і додатково кожен член команди отримував призові гроші за захоплене судно та його вантаж. Частка залежала від вартості вантажу і чисельності команди [18, р. 105]. Каперська практика дозволяла без особливих витрат з боку держави залучити купців та рибалок до участі у військових діях. Базуючись на міжнародних традиціях каперство на практиці вимагало дотримуватись формальностей та правил. Всі кораблі, що залучались до каперства повинні були мати каперські свідоцтва від уряду, при цьому портова адміністрація не повинна була створювати перешкоди таким кораблям та їх власникам. Правомірність дій капера і захоплення призового судна визначалась спеціальними призовими судами [4, р. 80]. Поширення інституту каперства на світовий океан з середини XVI ст. і тенденції на трансформацію цього виду підприємництва у безконтрольне піратство змусило урядові кола європейських країн прийняти запобіжні заходи із захисту інтересів купецтва. Таким інструментом став призовий суд. Вперше свою практику такий суд розпочав у Лондоні в 1585 р. Головним завданням такого суду стало розгляд справ пов'язаних із законністю захоплення торгових суден як призив та реалізація на аукціоні їх вантажу. Саме в цей час стверджується правовий принцип, що морська здобич, яка потрапляла під поняття призу могла поширюватися на приватну власність ворожої держави, а також поширювалось і на приватну власність резидентів цієї держави і це оголошувалась рішенням призового суду. Власність неоголошуваних нейтральних держав теоретично повинна була захищатися призовими судами, але фактично суди у більшості випадків вставали на сторону каперів. Лише в другій половині XIX ст. призові суди змінили свою політику і почали визнавати неправомірність затримання в океані нейтральних суден. Таким чином, рішення призових судів і законодавчі акти різних держав були покладені в основу галузі призового права.

Ми можемо навести наступну статистику діяльності англійських призових судів останньої чверті XVI – початку XVII ст.: 1585 р. – розглянуто 100 справ по призам і дії каперів визнані законними сума реалізації товарів склала 200 тис. фунтів; 1603 р. – розглянуто 78 справ, прибуток від реалізації товарів склав – 120 тис. фунтів. В означений період часу призи стали надійним джерелом прибутку англійської корони і вони приносили щорічно до 15% від обсягів торгового обігу держави [19].

Таким чином ми з'ясували, що документально підтверджений факт поширення каперських патентів як спеціальних юридичних дозвільних документів відноситься до 1243 р. – часів правління короля Англії Генріха III. У відповідності з цим документом власники кораблів могли вільно діяти проти ворогів Генріха III на суходолі та на морі. Зміст патенту засвідчує, що його власники мали право претендувати на половину вартості законного призу. Інша половина винагороди належала королю. Черговий задокументований випадок видачі патенту датується 1293 р. і пов'язаний з конфліктом, що виник внаслідок втрати в Кастилії моряків з м. Байон. У відповідь на подібні дії кастильців король Едуард I санкціонував видачу каперських патентів проти підданих Кастилії.

В XIV ст. практично не зустрічається згадок про видачу каперських патентів, але вже на початку XV ст. королі з династії Ланкастерів – Генріх IV, Генріх V, Генріх VI знову розпочинають активну видавати ці документи. Патенти Ланкастерів були спрямовані проти шотландців. Дії каперів приносили не лише фінансові, а ще і зовнішньополітичні результати. У 1405 р. капери беруть в полон принца шотландського трону Якова, що змусило його батька припинити підтримувати ворогів династії Ланкастерів – Тюдорів. 1411 р. позначився патентами проти підданих французького короля, які нападали на англійських купців під час дії перемир'я, ще продовжувалась столітня війна. У 1413 р. подібні патенти видаються проти генуезців, які захопили майно британських купців [14, р. 121–124].

З метою впорядкування і контролю за діяльністю каперів в 1414 р. в Англії запроваджується посада «Охоронець миру». Головна функція тих чиновників полягала у визначенні законності захоплення призу. З 1414 р. всі капери Англії повинні були приводити захоплені судна в англійські порти, де під час судової процедури визначалась законність захоплення того чи іншого судна. Відсутність повноцінного контролю за діяльністю каперів під час громадянської війни білої та червоної троянд в Англії у другій половині XV ст.

спровокували вибух морського розбою в англійських водах. Тому після завершення конфлікту перемогою Тюдорів, у 1490 р. була ухвалена королівська прокламація, яка запроваджувала заборону на придбання товарів у каперів без патенту [15, р. 145–146].

З метою посилення контролю за каперами у 1498 р., після чергового примирення з Францією, було прийнято рішення не випускати каперів в море, не отримав від них письмових гарантій, що утримувач патенту зобов'язується не затримувати торговельні судна – держав союзників Британії. Крім того капер крім письмового зобов'язання також залишав у адміністрації порту велику грошову заставу.

За часів правління короля Англії Генріха VIII посилюється контроль за діяльністю власних каперів. Викликано це було тим, що почали з'являтися міжнародні домовленості, які поступово формували міжнародно-правову базу ведення каперської справи. Так у 1518 р. між Англією та Францією була укладена угода, в якій зазначались гарантії безпеки для нейтральних та союзних суден. Крім того передбачалось створення спеціальних трибуналів для розгляду питань стосовно піратства та законності захоплення призових суден. В Англії ці функції на себе взяв верховний суд Адміралтейства. Але у 1543 р. Генріх VIII підтримавши свого союзника імператора Карла V, оголосивши війну Шотландії та Франції, змушений був вже в 1544 р. видати прокламацію про дозвіл на каперські патенти за максимально спрощеним порядком та відмовитись від більшості обмежень для каперів. Навіть від каперів не вимагалось письмових зобов'язань перед виходом у море, а вся злочинність залишалась власнику патенту. В королівській прокламації були зазначені лише вороги короля Англії – французи і шотландці. При цьому про статус союзних та нейтральних суден взагалі не згадувалось, що відкрило широкі перспективи зловживань з боку каперів. Під час цієї кампанії капери продемонстрували успішні результати, що підштовхнуло Генріха VIII навіть ввести спеціальну посаду – «лідер каперів», на яку був призначений Джон з Кале [20, р. 348].

Але під вказаної кампанії проти Франції та Шотландії капери з англійськими патентами діяли настільки агресивно, що фактично паралізували навіть нейтральне судноплавство в Ла-Манше. Так іспанські і фламандські купці використовуючи свій нейтральний статус перевозили французькі товари. В свою чергу англійці посилюючись на те, що французький товар незалежно від того на судні якої держави він знаходиться є законним призом арештовували судна під прапором Іспанії. У відповідь імператор Карл V віддав наказ арештувати англійські судна в портах Нідерландів та призупинити англо-нідерландську торгівлю. А це потужний удар по вовняному експорту Англії. Таким чином виникла загроза нової війни але вже між союзниками. Тому опинившись без фінансової підтримки імперії Габсбургів Англія у 1546 р. змушена була укласти мир з Францією. Але англійські капери продовжували свою діяльність.

В британській історіографії зазначено, що прокламація про каперство 1544 р. повністю змінила ситуацію в британських водах викликав трансформацію каперства на піратську справу. Така політика Генріха VIII дозволяла економити кошти на військовому флоті, але у той же час створила сприятливі умови для розквіту піратства у продовж XVI ст. [21, р. 22]. У продовж другої половини XVI ст. нападкам Генріха VIII також не маючи достатніх фінансових ресурсів для утримання великого військового флоту продовжували спиратись на послуги приватних каперів для вирішення власних зовнішньополітичних завдань. Так в 1557 р. королева Англії Марія Тюдор підтримав союзника Іспанію вступила у війну з Францією і видала прокламацію для вербовки каперів з максимально спрощеною процедурою. Патент на каперство могли отримати будь-які піддані королеви без укладання письмових гарантій та сплати застави на користь королеви. Потрібно було оплатити лише роботу чиновника, який оформлював патент. Контроль за діяльністю каперів фактично був відсутній з метою стимулювати їх активність і досягти перелому у війні на морі на свою користь [14, р. 162].

Наступна королева Англії Єлизавета I у 1562 р. втягнулась в новий конфлікт з Францією, вставши на бік французьких протестантів-гугенотів під проводом принца Конде і також не маючи необхідних коштів змуслена була поновити дозвіл на каперські патенти. Ворогами були оголошені французи-католики [21, р. 58]. Відповідно у відповідь французький король також почав видавати репресальні грамоти своїм підданам. Таким чином у атлантичного узбережжя Франції, та в Ла-Манші розпочалась справжня англо-французька каперська війна, але при цьому ні одна з сторін офіційно не оголошувала війни. В умовах, коли війна офіційно не оголошувалась видача каперських патентів згідно правових традицій того часу вважалась цілком законним кроком і пояснювалась намаганням сторін конфлікту компенсувати за допомогою каперства матеріальні збитки власним підданим.

Згідно з офіційними повідомленнями англійської влади у 1563 р. поблизу атлантичного узбережжя Франції та Іспанії діяло більше 400 англійських каперів з командами 25 тис. чоловік. При цьому англійська влада втратила контроль над діяльністю цих людей. Об'єктами для нападів ставали торгові судна практично всіх держав. Деякі капери порушуючи іспанський нейтралітет атакували французькі судна в іспанських портах [22, р. 451]. Щоб відвести від себе звинувачення іспанської влади і не бажаючи руйнувати англо-іспанський альянс Єлизавета I 10 лютого 1563 р. видала прокламацію в якій поклала вину за всі інциденти на французьких каперів. Але всі зусилля англійської влади з недопущення нападів на нейтральні судна були марними. Намагаючись натиснути у зв'язку з цим на Англію, у листопаді 1563 р. іспанці наклали ембарго на торгівлю між англійськими портами та Іспанськими Нідерландами. А у січні 1564 р. Філіп II розпорядився

затримати англійські судна в іспанських портах, де було арештовано 30 великих торгових суден [22, р. 456]. Торговий конфлікт англійцям вдалось владнати лише у січні 1565 р. Після завершення війни з Францією.

Наступний етап активізації каперського ремесла пов'язаний з англо-іспанським протистоянням 1570-80-х років. Приватне англійське каперство допомогло Англії вистояти у протистоянні з імперією Філіпа II. Справа в тому, що ресурси Іспанії та Англії останньої чверті XVI ст. неможливо було порівняти. Так Іспанія у 1570-х рр. лише срібла з Америки отримала на суму в 12 млн іспанських дукатів. В наступні 10 років було отримано ще 18,7 млн. дукатів, а у 1590-ті рр. ще 25 млн дукатів. Але американське срібло було лише малою часткою прибутків іспанської корони, що надходили у вигляді податків з європейських провінцій Філіпа II [23, р. 248]. У той час щорічний прибуток Англійського королівства у 1585 р. складав 300 тис. фунтів. Тому англійському уряду не залишалось іншої альтернативи як покласти тягар тривалого протистояння з Іспанією на приватних каперів. Так за Адміралтейського Суду Лондона цей орган лише з липня 1585 р. по березень 1586 р. видав 88 каперських патентів, але патенти також видавались лордом-адміралом і королевою Єлизаветою I. У 1589 р. кількість каперських кораблів досягла 236 одиниць [24, р. 32–33]. Таким чином своєрідна приватизація морських операцій останньої чверті XVI ст. надало можливість Англії – країні на той час слабкою фінансовою системою вистояти у протистоянні з державою ресурси якої фактично не мали обмежень. Фактично англійські капери з 1585 по 1604 рр. забезпечували 50% фінансових ресурсів необхідних для протистояння Іспанії. Але у 1604 р. в зв'язку з приходом до влади нової королівської династії Стюартів та зміною зовнішньополітичних пріоритетів видача каперських патентів припиняється. Лідерство використання каперських патентів переходить до Франції де воно досягло розквіту за часів правління Людовіка XIV.

**Висновки і перспективи.** Аналіз інституту каперства, який зародився в XIII ст. на прикладі англійського досвіду дозволяє зробити наступні висновки. В умовах постійної нестачі державних фінансів у англійського уряду, і як наслідок цього, організаційної слабкості королівського флоту, залучення приватних судовласників для вирішення військово-політичних завдань стало реальним шансом відстояти власні інтереси морської торгівлі в конкурентній боротьбі. Каперство це спосіб держави використати для вирішення зовнішньополітичних завдань ресурси піратів. Тобто підпорядкувати первинні протизаконні дії правовому полю. Інститут королівських патентів легалізував дії спрямовані проти приватної чи державної власності на морі і у той же час засвідчував декларацію правового регулювання військових дій на морі з потенційним забезпеченням прав власності та нейтрального статусу. Але в умовах становлення державних контрольних органів процес регулювання каперства часто перетворювався на формальність, що приводило до системних зловживань і порушень умов користування каперським патентом. Історичний досвід Англії це чудово підтвердив. Важливим історичним досвідом каперства стало формування інституту призового суду в 1585 р., який з часом створюється в багатьох європейських державах і стає захисним інструментом міжнародного морського права з XIX ст.

Аналіз проблематики каперства в контексті еволюції морського права формує наступні перспективні напрями для досліджень, а саме: правовий режим каперства по результатам Паризької конференції 1856 р. та його прояви під час громадянської війни в США 1861–1865 рр., а також збройних конфліктів початку XX ст.; діяльність морських призових судів в XIX–XX ст. Розгляд вказаних тематик дозволить відкрити для дискусії маловідомі лакуни та розкрити нові аспекти розвитку морського права.

#### Список використаних джерел:

1. Hoskins W.G. Devon. A New Survey of England. London: Collins 1954. 128 p.
2. Stockton F.R. Buccaneers and Pirates of Our Coasts. N.Y.-London, 1898. 309 p.
3. Wilson D. The World Encompassed. Drake's Great Voyage 1577–1580. London : Hamilton, 1977. 240 p.
4. Barbour V. Privateers and Pirates of the West Indies. *The American Historical Review*. April 1911. Vol. 16. № 3. P. 529–566.
5. Burns A. History of the British West Indies. London : Routledge, 1954. 822 p.
6. Hamshire C. The British in the Caribbean. London : Weidenfeld and Nicolson, 1972. 256 p.
7. Wallace W.M. Sir Walter Raleigh. Princeton University Press, 1959. 356 p.
8. Neufeld J. The Evolution of the Legal Concept of Piracy in Early Modern England. *Journal of World History*. 2011. №7. P. 1–13.
9. Rommelse G. Political agendas and the contestable legality of privateering: the case of the Dutch-Portuguese War (1657-1662). *Journal for Maritime Research*. Vol. 17 Iss. 2, 2015. P. 10–33.
10. Wachspress M. Pirates, Highwaymen, and the Origins of the Criminal in Seventeenth-Century English Thought. *Yale Journal of Law & the Humanities*. Vol. 26 Iss. 2, 2015. P. 301–341.
11. Dollinger Philippe The German Hansa. Stanford university press. Stanford, California, 1970. 502 p.
12. Marsden R.G. Early Prize Jurisdiction and Prize Law in England. *English Historical Review*. 1909. Vol. 24. P. 667–683.
13. Савич О.С., Півторак Г.Ф. Судно як знаряддя політики держави у боротьбі за правопорядок у світовому океані: історико-правовий аспект. *Lex Portus*. 2017. № 2(4). С. 172–181.

14. Documents Relating to the Law and Custom of the Sea. London, 1915. P. IX. URL: <https://archive.org/details/documentsrelatin01marsuoft/page/n18/mode/1up>
15. Hammer, Paul E.J. Elizabeth's Wars: War, Government and Society in Tudor England, 1544–1604. N.Y., 2003. 324 p.
16. Tudor Royal Proclamations: The later Tudors (1553–1587) / ed. by Hughes P.F., Larkin J.L. Yale.: Yale University Press, 1969. Vol. II. 548 p.
17. Papers relating to the Navy during the Spanish War, 1585–1587 / ed. by J.S Corbett. L.: Navy Record Society, 1898. 363 p.
18. Loades D. England's Maritime Empire: seapower, commerce and policy 1490 – 1690. Singapore: Longman Pub Group, 2000. 277 p.
19. Diary and Memoranda of William L. Marcy. Th. Maitland Marshall. *The American Historical Review*. Vol. 23. №3. P. 444–461.
20. Tudor Royal Proclamations. / Ed. by Hughes, P. and Larkin, Yale – London, 1964. Vol. I. 704 p.
21. McDermott J. England and the Spanish Armada. The Necessary Quarrel. London, 2005. 432 p.
22. Froude J. A. History of England from the Fall of Wolsey to the Death of Elizabeth. London, 1863. Vol. VIII. 509 p. URL: <https://archive.org/details/historyenglandf64frougoog/page/454/mode/2up>
23. Rodger N. A. M. The Safeguard of the Sea. A Naval history of Britain, 660–1649. London: Penguin Books, 2004. 691 p.
24. Andrews K. R. Elizabethan Privateering during the Spanish War, 1585–1603. Cambridge: Cambridge University Press, 1964. 297 p.

Дата надходження статті: 28.11.2025

Дата прийняття статті: 20.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

# АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

УДК 347.73:336.221(477)(4-67

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.3>

**Т. А. Латковська**, доктор юридичних наук, професор,  
завідувачка кафедри конституційного, адміністративного  
та фінансового права  
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту  
Національного університету «Одеська юридична академія»  
ORCID: 0000-0003-3159-5994

## ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ ОBOB'ЯЗКІВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ У КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО НОРМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджено особливості правового регулювання податкових обов'язків платників податків в Україні та визначено напрями їх гармонізації з податковими стандартами Європейського Союзу.

Проаналізовано основні вимоги європейського податкового *acquis*, підходи до забезпечення стабільності податкових обов'язків, механізми податкового контролю та гарантії захисту прав платників податків.

Обґрунтовано необхідність системного перегляду національного податкового законодавства у процесі інтеграції до Європейського Союзу.

Зазначено, що правова сутність податкового обов'язку та процедурні особливості його виконання протягом різних історичних періодів посідали чільне місце серед наукових досліджень. Водночас і сьогодні цей напрям залишається надзвичайно актуальним, що зумовлено як масштабними викликами, перед якими постала Україна у процесі відновлення економіки, так і сучасними трансформаційними змінами та динамікою податкових правовідносин, що безпосередньо впливають на реалізацію платником податку свого податкового обов'язку.

Зроблено висновок про те, що правове регулювання податкових зобов'язань в Україні нині проходить етап глибоких змін, зумовлених потребою узгодження національних норм із європейськими вимогами та стандартами. Узгодження податкового законодавства України з правом ЄС має потенціал підвищити результативність податкового адміністрування, посилити рівень взаємної довіри між державою і платниками та створити передумови для економічної стійкості й подальшого розвитку держави.

Встановлено, що для реалізації цих завдань необхідно забезпечити цілісність і послідовність реформ, спираючись не лише на науково-теоретичні підходи, а й на практику країн – членів Європейського Союзу. Узгодження українського податкового законодавства з правовими нормами Європейського Союзу вимагає не просто технічного коригування окремих норм, а й глибокого реформування підходів до правового регулювання. Це передбачає запровадження принципів правової визначеності, стабільності, справедливості та належного захисту прав платників податків.

**Ключові слова:** податковий обов'язок, платник податків, податкові правовідносини, податкове законодавство, Європейський Союз, гармонізація, адміністративне оподаткування.

### **T. A. Latkovska. Legal regulation of tax obligations of taxpayers in the context of adapting Ukrainian legislation to the norms of the European Union**

The article explores the features of the legal regulation of tax obligations of taxpayers in Ukraine and identifies the directions of their harmonization with the tax standards of the European Union.

The main requirements of the European tax *acquis*, approaches to ensuring the stability of tax obligations, mechanisms of tax control, and guarantees for the protection of taxpayers' rights are analyzed.

The necessity of a systematic review of national tax legislation in the process of integration into the European Union is substantiated.

It is noted that the legal essence of the tax obligation and the procedural specifics of its performance during various historical periods have occupied a prominent place among scientific research. At the same time, this area remains extremely relevant today, which is due both to the large-scale challenges faced by Ukraine in the process of economic recovery, and to modern transformational changes and the dynamics of tax legal relations that directly affect the taxpayer's implementation of their tax obligation.

© Т. А. Латковська, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

*It is concluded that the legal regulation of tax obligations in Ukraine is currently undergoing a stage of profound changes driven by the need to align national norms with European requirements and standards. Harmonization of Ukraine's tax legislation with EU law has the potential to improve the effectiveness of tax administration, strengthen the level of mutual trust between the state and taxpayers, and create prerequisites for economic resilience and further development of the state.*

*It is established that for the implementation of these tasks, it is necessary to ensure the integrity and consistency of reforms, relying not only on scientific and theoretical approaches but also on the practice of the member states of the European Union. Harmonization of Ukrainian tax legislation with the legal norms of the European Union requires not merely technical adjustments to individual provisions but also a profound reform of approaches to legal regulation. This entails the introduction of the principles of legal certainty, stability, fairness, and proper protection of taxpayers' rights.*

**Key words:** tax obligation, taxpayer, tax legal relations, tax legislation, European Union, harmonization, administrative taxation.

**Постановка проблеми.** Податкові правовідносини становлять ключовий елемент фінансової системи держави, забезпечуючи її спроможність реалізовувати владні та соціально-економічні функції. У контексті європейської інтеграції Україна здійснює масштабну адаптацію національного законодавства до вимог Європейського Союзу, що прямо впливає на зміст податкових обов'язків платників податків, правила адміністрування податків та механізми контролю.

Процес євроінтеграції України обумовлює необхідність системного перегляду національної правової бази, не є виключенням і сфера податкового регулювання. Податкові обов'язки платників податків є ключовим елементом податкової системи, що визначає якість взаємодії держави та суспільства, рівень довіри до фіскальних інститутів та ефективність формування дохідної частини бюджету. В умовах адаптації законодавства України до норм Європейського Союзу виникає потреба не лише у гармонізації податкових правил, а й у модернізації процедур їх реалізації відповідно до стандартів доброчесності, прозорості та правової визначеності, притаманних праву Європейського Союзу.

З огляду на ґрунтовні трансформації податкової системи необхідним є дослідження відповідності українських норм європейським стандартам, а також виявлення проблемних аспектів, що стримують процес гармонізації.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання правового регулювання податкових обов'язків платників податків розглядаються такими українськими вченими, як Греца Я.В., Кучерявенко М.П., Касьяненко Л.М., Кобильник Д.А., Покатаєва О.В., Храбров А.О. тощо.

**Мета та завдання дослідження.** Метою статті є дослідження правового регулювання податкових обов'язків платників податків в Україні та визначення шляхів їх приведення у відповідність до норм податкового права Європейського Союзу. Основними завданнями є з'ясування змісту та правової природи податкових обов'язків в українському законодавстві; дослідження засад регулювання податкових обов'язків у праві Європейського Союзу; визначення спільних та відмінних рис українського та європейського підходів; встановлення напрямів вдосконалення національної моделі регулювання податкових обов'язків.

**Виклад основного матеріалу.** З'ясовуючи зміст та правову природу податкових обов'язків в українському законодавстві, зазначимо, що відповідно до положень Бюджетного кодексу України, податкові надходження становлять одну з ключових складових бюджету. До них належать загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори, встановлені податковим законодавством (п. 2 ст. 9 Бюджетного кодексу України) [1]. При цьому надходження цих коштів до бюджетів різних рівнів забезпечується за умови належного виконання платниками податків покладеного на них податкового обов'язку. Розглядаючи теоретико-правові засади податкового обов'язку в Україні та Європейському Союзі, необхідно відмітити, що поняття податкового обов'язку у національному законодавстві закріплено у Податковому кодексі України (ПКУ), де це поняття визначається як обов'язок платника обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені Кодексом, законами з питань митної справи [2]. Тож за кожним податком та збором виникає податковий обов'язок у платника. У системі норм Європейського Союзу податкові обов'язки базуються на принципах правової визначеності, пропорційності, недискримінації та свободи руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили.

Європейська інтеграція України у сфері оподаткування набрала суттєвих обертів із підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [3]. У Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2024 рік зазначено, що зобов'язання України в сфері оподаткування є складовою частиною правовідносин, що охоплені Главою 4 «Оподаткування» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію та підкреслено, що в межах цього напрямку Україна активно працює над адаптацією національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, що є невід'ємною частиною процесу європейської інтеграції. Важливо відмітити, що продовжується робота з приведення законодавства України у відповідність до європейських норм у сфері оподаткування. Європейські стандарти охоплюють такі важливі питання, як справляння податку на додану вартість, акцизних зборів та корпоративного оподаткування. Однією з основних складових цього процесу є забезпечення ефективної співпраці між податковими адміністраціями України та ЄС, зокрема через обмін інформацією для запобігання ухиленню від сплати податків [4].

Право Європейського Союзу не формує уніфікованої податкової системи, однак встановлює стандарти для непрямих податків (ПДВ та акцизів), а також для адміністративної співпраці між податковими органами держав-членів. Гармонізація української системи податкових обов'язків відбувається шляхом імплементації директив та регламентів Європейського Союзу, зокрема у сфері оподаткування доданої вартості, електронних послуг та обміну податковою інформацією.

У збірнику тез Міжнародної конференції [5] нами було зазначено, що дослідження змісту податкового обов'язку та специфіки його реалізації крізь призму різноманітних доктринальних підходів і законодавчих приписів дозволяє виявити теоретичні недоліки цього інституційно-правового феномену у національному правовому полі. Такі недосконалості потенційно здатні породжувати суперечності у взаємовідносинах між платниками податків і державою. Теоретичні висновки, сформовані в процесі аналізу, стають основою для подальшого оновлення чинного законодавства та вдосконалення механізмів взаємодії платників податків і контролюючих органів з метою забезпечення належного виконання покладених на них обов'язків.

Правова сутність податкового обов'язку та процедурні особливості його виконання протягом різних історичних періодів посідали чільне місце серед наукових досліджень. Водночас і сьогодні цей напрям залишається надзвичайно актуальним, що зумовлено як масштабними викликами, перед якими постала Україна у процесі відновлення економіки, так і сучасними трансформаційними змінами та динамікою податкових правовідносин, що безпосередньо впливають на реалізацію платником податку свого податкового обов'язку.

Наукове пізнання податкового обов'язку, визначення особливостей його виникнення, зміни та припинення, розкриття ключових стадій його виконання має будуватися на комплексному дослідженні досягнень та надбань вітчизняної науки.

Науковці, досліджуючи поняття податкового обов'язку, аналізують його через призму того, що відносини між платниками податків і суб'єктами податкового контролю характеризуються як двостороннє податкове зобов'язання, відображаючи складний характер фінансових та податкових відносин у сучасному світі [6]; розглядають також і як взаємозв'язок податкового обов'язку з принципами податкового права та вказують на те, що податковий обов'язок це обов'язок платника податків сплатити державі певну суму, яку платник податків самостійно обчислює та відображає у податковій декларації [7].

В теорії податкового права до визначення «податковий обов'язок» сформувався вузький підхід та широкий. Обмежуючись лише сплатою податку, вузький підхід не торкається виконання податкового обов'язку.

Розглядаючи широкий підхід, вчені до його складових елементів відносять обов'язок із ведення податкового обліку, обов'язок зі сплати податків і зборів та обов'язок надання податкової звітності [8, с. 124], додатково наголошуючи на можливості диференціації податкового обов'язку за видовими обов'язками платника, що виникають (можуть виникати) за кожним окремим податком та/або збором, які в сукупності можуть становити податковий обов'язок у широкому розумінні.

Відмічаючи те, що податковий обов'язок це, перш за все, конституційний обов'язок платника податку, виникнення якого пов'язується з настанням певних юридичних фактів, необхідно виокремлювати його складові елементи, до яких належать обчислення, декларування, сплата кожного окремого податку та збору, у випадку невиконання добровільно платником податку забезпечується механізмом державного примусу.

Податковий кодекс України визначає основні групи податкових обов'язків: обов'язок стати на облік у контролюючих органах; вести облік доходів і витрат; подавати податкову звітність; сплачувати податки; забезпечувати доступ до документів під час перевірок; виконувати законні вимоги контролюючих органів.

Хоча нормативне регулювання є достатньо деталізованим, існують проблеми, пов'язані з неоднозначністю окремих формулювань, надмірною складністю процедур, дублюванням норм, нерівномірністю податкового навантаження, а також нестабільністю податкової політики, що створює ризики порушення принципу правової визначеності.

На практиці значною проблемою залишається неоднозначність тлумачення окремих норм Податкового кодексу України, а також часта зміна законодавства, що ускладнює добросовісне виконання обов'язків платниками.

Не маючи уніфікованої податкової системи, Європейський Союз, проте, формує податкове *acquis*, що включає директиви з ПДВ, акцизів, корпоративного оподаткування, прозорості та обміну інформацією. До ключових принципів Європейського Союзу щодо податкових обов'язків належать: правова визначеність і стабільність податкових правил; справедливість та пропорційність податкових вимог; належне врядування у податковій сфері (*good tax governance*); захист прав платників податків, включаючи доступ до ефективних засобів оскарження; цифровізація податкового адміністрування; обов'язковий обмін податковою інформацією між юрисдикціями (DAC-директиви).

Порівняльна характеристика податкових обов'язків платників податків в Україні та Європейському Союзі виглядатиме так (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика податкових обов'язків платників податків  
в Україні та Європейському Союзі**

| Критерій                     | Україна                                                                                         | Європейський Союз<br>(загальні стандарти)                                                |
|------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|
| Нормативне закріплення       | Податковий кодекс України                                                                       | Податкове acquis ЄС (директиви з ПДВ, акцизів, корпоративного оподаткування, прозорості) |
| Правова визначеність         | Часті зміни законодавства, інколи з коротким строком набуття чинності                           | Високі стандарти стабільності та передбачуваності податкових норм                        |
| Цифровізація                 | Електронний кабінет платника, е-декларації                                                      | Єдиний цифровий ринок, повна інтеграція електронного адміністрування                     |
| Гарантії прав платників      | Процедури існують, але потребують вдосконалення; адміністративне оскарження не завжди ефективне | Забезпечений доступ до податкової медіації, ефективні засоби судового контролю           |
| Обмін податковою інформацією | Часткове впровадження стандартів BEPS та автоматичного обміну                                   | DAC1–DAC8, CRS, обов'язкова взаємодія податкових органів                                 |
| Податковий контроль          | Переважно документальні й фактичні перевірки                                                    | Розвинена система ризикоорієнтованого податкового аудиту                                 |

Європейський Союз надає особливого значення балансу між обов'язками платника і гарантіями його прав, що має бути інтегровано у правову систему України.

Основні етапи адаптації податкового законодавства України до норм Європейського Союзу можна відобразити у таблиці 2.

Таблиця 2

**Основні етапи адаптації податкового законодавства України до норм Європейського Союзу**

| № з/п | Етап                                         | Зміст реформ                                                                       | Ступінь виконання    |
|-------|----------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------|----------------------|
| 1.    | Гармонізація з Директивою 2006/112/ЄС (ПДВ)  | Оновлення правил ПДВ, електронне адміністрування, вдосконалення відшкодування      | Частково виконано    |
| 2.    | Імплементация BEPS                           | Запровадження правил КІК, контроль трансфертного ціноутворення, антиофшорні заходи | Виконано на 60–70%   |
| 3.    | Впровадження міжнародного податкового обміну | Поступова адаптація до CRS та DAC                                                  | Частково виконано    |
| 4.    | Реформа процедури оскарження                 | Посилення процесуальних прав платників, створення структур для медіації            | У процесі виконання  |
| 5.    | Уніфікація податкових процедур               | Розробка концепції Податкового процесуального кодексу                              | На етапі обговорення |

Тож, як бачимо, Україна вже адаптувала низку норм до стандартів ЄС, зокрема: запроваджено електронний кабінет платника; оновлено правила трансфертного ціноутворення (BEPS-стандарти); підвищено рівень податкової прозорості; удосконалено процедури податкового контролю та оскарження. Проте залишаються ще такі проблеми як часта зміна нормативної бази, що суперечить принципу стабільності, передбаченому практикою ЄС. Недостатня передбачуваність податкового адміністрування теж потребує удосконалення. Не слід забувати й про обмежену ефективність судового та адміністративного захисту прав платників, а також необхідність завершення імплементації стандартів обміну інформацією та антиофшорного регулювання. Існує також потреба в посиленні інституційної спроможності контролюючих органів.

Сьогодні нашій країні у процесі адаптації потрібні такі ключові орієнтири, які включають: спрощення податкових процедур (зменшення бюрократичних бар'єрів); захист прав платників податків відповідно до Хартії основних прав ЄС; посилення цифровізації та електронного адміністрування податків; прозорість податкової інформації та боротьба з ухиленням згідно з директивами ATAD; механізми автоматизованого обміну інформацією.

З метою повної адаптації до норм ЄС варто зосередити увагу на забезпеченні стабільності та прогнозованості податкової політики.

Усі перелічені моменти впливають як на зміст, так і порядок реалізації податкових обов'язків, формуючи нові вимоги до взаємодії платників і податкових органів. Тож поступово наближаючи податкову систему України до європейських стандартів, слід визнати, що рівень гармонізації залишається частковим та таким, який потребує подальшого поглиблення.

Для забезпечення повної відповідності податкових обов'язків стандартам Європейського Союзу доцільно підвищити правову визначеність податкових норм, встановлюючи мінімальні строки набуття чинності змін до Податкового кодексу України та уніфікуючи термінологію та структуру процесуального податкового законодавства. Важливим є також посилення гарантій платників податків, для цього необхідно закріпити окремий Кодекс прав платника податків за прикладом європейських країн та вдосконалити інститут податкової медіації. Поступово наближаючи податкове законодавство до європейських стандартів, потрібно в країні проводити відповідні антикорупційні заходи у сфері оподаткування, лише комплексне виконання цих завдань забезпечить реальну сумісність української податкової системи з внутрішнім ринком ЄС.

**Висновки і перспективи.** Правове регулювання податкових обов'язків в Україні перебуває у фазі системних трансформацій, обумовлених необхідністю адаптації до європейських норм і стандартів. Гармонізація українського податкового законодавства з правом Європейського Союзу сприятиме підвищенню ефективності адміністрування податків, зміцненню довіри між державою та платниками податків, а також створенню умов для економічної стабільності та подальшого розвитку країни. Для досягнення цих цілей важливо забезпечити комплексність та послідовність реформ, спираючись як на теоретичні напрацювання, так і на практичний досвід держав-членів Європейського Союзу.

Податковий обов'язок є фундаментальним інститутом податкового права, що формує взаємовідносини держави та платника податків. Гармонізація українського податкового законодавства з нормами Європейського Союзу потребує не лише технічної адаптації окремих положень, а й комплексної зміни підходів до регулювання, зокрема впровадження принципів правової визначеності, стабільності, справедливості та ефективного захисту прав платників.

Системне вдосконалення податкових обов'язків та процедур їх реалізації сприятиме зміцненню податкової дисципліни, підвищенню якості адміністрування і, зрештою, – інтеграції України до європейського правового простору.

#### Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України. Закон України від 8 липня 2010 року. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
2. Податковий кодекс України (зі змінами та доповненнями). Закон від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part. 27.06.2014. [https://eur-lex.europa.eu/eli/agree\\_international/2014/295/oj](https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_international/2014/295/oj)
4. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2024 рік. Україна-Європа. 2024.
5. Латковська Т.А. Доктринальні підходи визначення податкового обов'язку. *Податкова система: сучасні виклики* : збірник статей, доповідей та тез учасників Міжнародної науково-практичної конференції, приуроченої 30-річчю видання першого в СНД підручника «Податкове право». Харків, 16 квітня 2024 р. Харків : Асоціація фінансового права України, 2024. С. 107–123. URL: <https://afl.org.ua/2024/08/14/podatkovaya-sistema-suchasni-vikliki-zbirnik-tez-2024/>
6. Коломоець Т.О., Титаренко М.В., Колпаков В.К. Сучасний погляд на податковий обов'язок. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2023. Т. 34 (73) № 1. С. 86–91.
7. Єсімов С.С. Взаємозв'язок податкового обов'язку з принципами податкового права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 380–385.
8. Кучерявенко М. Податковий обов'язок: зміст, структура, засоби забезпечення. *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 2001. № 3 (26). С.122–134. URL: [http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4597/1/Kuheryavenk\\_122.pdf](http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4597/1/Kuheryavenk_122.pdf)

Дата надходження статті: 30.11.2025

Дата прийняття статті: 20.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

**А. М. Соцька**, доктор юридичних наук, доцент кафедри  
ПВНЗ «Європейський університет»  
ORCID: 0000-0002-6633-9192

## СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРОКУРОРІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз системи соціального захисту прокурорів з інвалідністю в Україні крізь призму конституційних гарантій, гарантій спеціального законодавства та загальних норм, що регламентують права осіб з інвалідністю. Авторкою узагальнено раніше сформульовані нею наукові підходи до визначення понять «соціальний захист» та «соціальний захист осіб з інвалідністю» і запропоновано їх застосування у контексті статусу прокурорів. У статті доведено, що система соціального захисту прокурорів з інвалідністю є багаторівневою та включає як спеціальні гарантії, зумовлені належністю до прокурорського корпусу, так і загальні пільги та компенсації, передбачені для осіб з інвалідністю. Проаналізовано норми законів України «Про прокуратуру», «Про державну службу», Кодексу законів про працю України та спеціального соціального законодавства, які закріплюють відповідні гарантії для цієї категорії осіб. Окремлено основні елементи системи соціального захисту прокурорів з інвалідністю, зокрема пенсійне та матеріальне забезпечення, пільги у сфері зайнятості, охорони здоров'я, реабілітації, соціальних послуг, освіти, доступу до правничої допомоги, житловій та транспортній сферах, у питанні притягнення до юридичної відповідальності тощо. Окрему увагу приділено негативному суспільному резонансу, пов'язаному зі зловживаннями статусом інвалідності серед прокурорів. Зроблено висновок про необхідність подальшого наукового осмислення та вдосконалення системи соціального захисту прокурорів з інвалідністю з урахуванням принципів верховенства права, недискримінації та соціальної справедливості.

**Ключові слова:** прокурор, інвалідність, соціальний захист, право, гарантія, доступність, пенсійне забезпечення, охорона здоров'я, реабілітація, освіта, зайнятість.

### *A. M. Sotska. Social protection system for disabled prosecutors in Ukraine*

The article provides a comprehensive analysis of the social protection system for prosecutors with disabilities in Ukraine through the prism of constitutional guarantees, guarantees of special legislation, and general norms regulating the rights of persons with disabilities. The author summarizes her previously formulated scientific approaches to defining the concepts of «social protection» and «social protection of persons with disabilities» and proposes their application in the context of the status of prosecutors. The article proves that the system of social protection for prosecutors with disabilities is multi-level and includes both special guarantees due to their membership in the prosecutor's corps and general benefits and compensation provided for persons with disabilities. The article analyzes the provisions of the Ukrainian laws «On the Prosecutor's Office», «On Public Service», the Labor Code of Ukraine, and special social legislation that establish relevant guarantees for this category of persons. The main elements of the social protection system for prosecutors with disabilities are outlined, in particular, pension and material support, benefits in the areas of employment, health care, rehabilitation, social services, education, access to legal aid, housing and transport, and legal liability. Particular attention is paid to the negative public response associated with the abuse of disability status among prosecutors. The conclusion is made about the need for further scientific analysis and improvement of the social protection system for prosecutors with disabilities, taking into account the principles of the rule of law, non-discrimination, and social justice.

**Key words:** prosecutor, disability, social protection, law, guarantee, accessibility, pension provision, health care, rehabilitation, education, employment.

**Постановка проблеми.** Наявність в особи (незалежно від її статі, віку, місця проживання, обійманої посади тощо) тих чи інших порушень здоров'я, які призводять до інвалідності, суттєво негативно впливає на рівень та якість її життя. У зв'язку з цим держава взяла на себе зобов'язання із забезпечення підтримкою таких осіб. Приміром, статтею 46 Конституції України гарантовано право громадян на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності ..., а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [2].

Як наслідок в нашій державі сформувалася система соціального захисту осіб з інвалідністю. Вона побудована так, щоб ліквідувати чи пом'якшити вплив відповідних негативних наслідків на життя людини. Певні елементи цієї системи пов'язані із статусом осіб з інвалідністю, приміром, із тим, які посади вони обіймали до настання інвалідності чи обіймають, маючи інвалідність. З урахуванням задекларованої теми статті нижче йтиметься про види державної підтримки прокурорів з інвалідністю.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання, дотичні до теми прокуратури, були і залишаються предметом вивчення багатьох науковців, серед яких М.В. Беланюк, В.С. Бондар, Є.О. Загородній, О.С. Козачук, М.В. Косюта, І.В. Костенко, С.М. Огієвич, В.В. Пилипенко, М.В. Руденко, Р.М. Шестопалов та ін. Однак детальний аналіз соціального захисту прокурорів з інвалідністю залишився поза відповідними науковими пошуками.

З урахуванням зазначеного цю статтю підготовлено з **метою** вивчення змісту елементів системи соціального захисту прокурорів з інвалідністю крізь призму законодавчої регламентації відповідного питання.

**Виклад основного матеріалу.** Передусім, що ж таке соціальний захист? Доречно зазначити, що це поняття є широко досліджуваним, щодо його змісту точаться суперечки. На нашу думку, соціальний захист – це система здійснюваних державою юридичних, економічних, фінансових, соціальних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення особам у разі загрози виникнення або наявності будь-яких ризиків, що можуть спричинити або вже спричинили повну або часткову втрату ними можливостей реалізації прав та свобод і задоволення життєво важливих потреб, мінімально необхідного життєвого рівня, на надання їм можливостей розвиватися, реалізовувати себе, свої здібності [3, с. 28].

Своєю чергою, соціальний захист осіб з інвалідністю пропонуємо розуміти системою здійснюваних державою організаційних, юридичних, економічних, фінансових, соціальних заходів, спрямованих на задоволення потреб зазначеної категорії осіб у відновленні та підтримці здоров'я, матеріальному забезпеченні, самореалізації, безперешкодному доступі до об'єктів соціальної інфраструктури тощо [3, с. 30].

Принагідно системою соціального захисту осіб з інвалідністю вважаємо цілісну сукупність заходів щодо соціального страхування, соціально-побутового обслуговування, освіти, реабілітації, зайнятості, медичного та пенсійного забезпечення цієї категорії осіб, надання їм державної соціальної допомоги, пільг та компенсацій, забезпечення засобами реабілітації, поліпшення житлових умов та соціальної інтеграції, спрямованих на задоволення потреб осіб з інвалідністю у відновленні та підтримці здоров'я, матеріальному забезпеченні, самореалізації, соціальній інтеграції тощо, що формується під впливом суспільних процесів [3, с. 37].

З урахуванням зазначеного система соціального захисту прокурорів з інвалідністю в Україні охоплює собою значну кількість спеціальних, пов'язаних із приналежністю до згаданої професії, видів державної підтримки, а також видів підтримки, передбачених для осіб з інвалідністю загалом.

Варто зауважити, що прокурори з інвалідністю мають право користуватися передбаченими гарантіями із соціального та матеріально-побутового забезпечення, установленими законами України «Про прокуратуру» [10] та «Про державну службу» [7] для представників цієї професії загалом. Також вони наділені низкою прав, законодавчо гарантованих їм за фактом наявності в них інвалідності. Відповідні гарантії закріплені в багатьох нормативно-правових актах, до яких належать Кодекс законів про працю України, закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про відпустки», «Про освіту», «Про безоплатну правничу допомогу», а також інші законодавчі акти [1; 4; 5; 6; 8; 9; 11].

Передусім про державні соціальні виплати. Побудована свого часу на медичній моделі інвалідності державна політика щодо людей з інвалідністю дозволила сформуватися в Україні досить широкий системі соціальної допомоги, яку можуть отримувати прокурори з інвалідністю, що включає:

- пенсію по інвалідності прокурорам, визнаним особами з інвалідністю I або II групи;
- державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю;
- одночасне призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника і державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю;
- одноразову матеріальну допомогу.

Також до масиву пільг і гарантій для прокурорів з інвалідністю окрім перелічених вище належать:

- на доступ до товарів та послуг, а саме: на створення відповідних умов архітектурної, інформаційної, транспортної та інших видів доступності;
- позачергове обслуговування/першочерговий перетин державного кордону/адмінмежі/лінії розмежування. Цей вид пільг включає, окрім іншого, позачергове обслуговування в касах та під час проходження всіх видів контролю;
- пільги зі сплати податків, для прикладу: право на оподаткування деяких об'єктів спадщини за нульовою ставкою; право на звільнення від сплати туристичного збору; право на звільнення від сплати податку для фізичних осіб за земельні ділянки;
- санаторно-курортне лікування та оздоровлення, зокрема: право на безплатне забезпечення санаторно-курортними путівками за наявності медичних показань; право на грошову компенсацію замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування;
- соціальні послуги на безоплатній, платній основах чи зі встановленням диференційованої оплати;
- безоплатне медичне обслуговування у державних закладах охорони здоров'я;
- допоміжні засоби реабілітації і вироби медичного призначення. Йдеться про право на безоплатне забезпечення за наявності відповідного медичного висновку допоміжними засобами реабілітації

(протезно-ортопедичні вироби, зокрема й ортопедичне взуття; спеціальні засоби для самообслуговування та догляду; засоби для пересування; допоміжні засоби для особистої рухомості, переміщення та підйому; меблі та оснащення; спеціальні засоби для орієнтування, спілкування та обміну інформацією);

- автомобілі, їх зберігання та паркування, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Наприклад: право на безоплатне чи пільгове забезпечення автомобілями за наявності відповідного медичного висновку; право на виплати грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування; право на безоплатне паркування і зберігання транспортних засобів; право на виділення земельних ділянок під будівництво гаражів для автомобілів з ручним керуванням;

- реабілітаційні послуги на безоплатній основі за наявності відповідного медичного висновку;

- освіта та профорієнтація. Зокрема йдеться про право на здобуття освіти у державних навчальних закладах; право на академічну та соціальну стипендії;

- зайнятість та працевлаштування, для прикладу: право на прийняття на роботу без встановлення випробування; право на розірвання в обов'язковому порядку трудового договору у строк, про який просить особа; право на встановлення скороченої тривалості робочого часу за рахунок коштів роботодавця; право на залучення до надурочних робіт та робіт у нічний час лише за згодою; право на встановлення на прохання неповного робочого дня або неповного робочого тижня; право працювати на умовах надомної роботи;

- збереження посади за прокурором, який втратив працездатність під час виконання посадових обов'язків, до встановлення інвалідності;

- заборона: переведення в іншу місцевість прокурора, який у встановленому законодавством порядку визнаний особою з інвалідністю; направлення у відрядження прокурорів, які мають інвалідність з дитинства, без їх згоди;

- відпустки та допомога по тимчасовій непрацездатності, а саме: право на щорічну основну відпустку тривалістю 30 календарних днів; право на щорічну відпустку повної тривалості до настання шестимісячного терміну безперервної роботи; право в обов'язковому порядку на відпустку без збереження заробітної плати тривалістю до 14 календарних днів щорічно; право в обов'язковому порядку на відпустку без збереження заробітної плати за бажанням працівника тривалістю до 60 календарних днів щорічно;

- проїзд. право на безплатний проїзд у пасажирському міському транспорті (крім таксі); право на безплатний проїзд всіма видами приміського транспорту; право на 50-відсоткову знижку вартості проїзду на внутрішніх лініях (маршрутах) повітряного, залізничного, річкового та автомобільного транспорту в період з 1 жовтня до 15 травня; право на безплатне перевезення крісел колісних, спеціальної апаратури та обладнання, якими користуються особи з інвалідністю, собак-поводирів; право на подання заявки на безоплатне включення до складу поїзда спеціального вагона для перевезення осіб з інвалідністю, які використовують крісла колісні; право на зупинку автобуса для посадки та висадки пасажирів на відстані не більше ніж 0,05 – 0,1 метра від краю проїзної частини дороги;

- доступ до культури, фізкультури та спорту, а саме: право на безкоштовне відвідування закладів культури; право на безплатне або на пільгових умовах користування культурно-видовищними закладами і спортивними спорудами для занять фізкультурою і спортом (тільки згідно з рішеннями органів місцевого самоврядування);

- поліпшення житлових умов, зокрема: право на безоплатне пріоритетне поліпшення житлових умов; право на понаднормативну жилу площу у вигляді кімнати або в розмірі десяти квадратних метрів; право на заміну житла (жилих приміщень) у разі його невідповідності вимогам щодо безперешкодного доступу осіб з інвалідністю і неможливості його пристосування до потреб таких осіб; заборона виселення із службових жилих приміщень без надання іншого жилого приміщення;

- правнича допомога, зокрема право на безоплатну вторинну правничу допомогу; право на звільнення від сплати державного мита, судового та консульського збору;

- притягнення до відповідальності, наприклад: право на звільнення від притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді позбавлення права керування засобами транспорту не може застосовуватись до осіб, які користуються цими засобами в зв'язку з інвалідністю; право на звільнення від притягнення до відповідальності у вигляді громадських та суспільно-корисних робіт, адміністративного арешту та обмеження волі; право на звільнення від приводу в якості свідка тощо.

Перелік елементів соціального захисту прокурорів з інвалідністю не вичерпується вищезазначеним. Тому, відповідна тематика потребує подальшого вивчення, аналізу та розвитку в контексті законодавства, практики його реалізації та правової науки.

Насамкінець доцільно згадати про скандальні ситуації з інвалідністю прокурорів. Скандал з інвалідністю прокурорів в Україні вибухнув восени 2024 року після викриття корупційних схем у медико-соціальних комісіях, де за хабарі прокурорам (і не тільки) оформляли фейкові довідки, що дозволяло уникати мобілізації та отримувати пенсії й пільги. Масштабні перевірки виявили десятки сумнівних випадків, призвели до звільнення понад 50 прокурорів та відставки Генерального прокурора. Проте розслідування тривають досі, а багато прокурорів оскаржують рішення в судах, посиляючись на приватність та процедурні порушення.

**Висновки і перспективи.** Резюмуючи вищезазначене, ми дійшли висновку стосовно того, що система соціального захисту прокурорів з інвалідністю в Україні є розгалуженою, однак потребує подальшого вдосконалення, зокрема шляхом усунення законодавчих прогалин, переходу до правозахисної моделі інвалідності та забезпечення балансу між соціальними гарантіями і запобіганням зловживанням. Подальші наукові дослідження у цій сфері мають сприяти формуванню прозорої, справедливої та ефективної державної політики.

**Список використаних джерел:**

1. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Куца А.М. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту інвалідів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2011. 297 с.
4. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02 черв. 2011 р. № 3460-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
5. Про відпустки : Закон України від 15 листоп. 1996 р. № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 7-93. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text>
7. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#n2>
8. Про освіту : Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
10. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
11. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06 жовт. 2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

Дата надходження статті: 30.11.2025

Дата прийняття статті: 20.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 342.9:343

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.5>

**М. С. Уткіна**, доктор юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства  
Сумського державного університету  
ORCID: 0000-0002-3801-3742

## ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

У статті здійснено системне наукове узагальнення зарубіжного досвіду протидії корупції, а також окреслено можливості його імплементації у національне законодавство України. Актуальність теми зумовлена тим, що корупція залишається однією з головних загроз демократичному розвитку, ефективності державного управління та довірі громадян до правових інститутів. В умовах євроінтеграційного курсу України надзвичайно важливим завданням стає гармонізація національної антикорупційної політики з міжнародними та європейськими стандартами й практиками. У роботі застосовано порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-юридичний і аналітичний методи, що дозволило виявити спільні закономірності, відмінності та ефективні інструменти протидії корупції, які функціонують у провідних державах світу. Детально розглянуто моделі антикорупційної діяльності Європейського Союзу, США, Канади, а також Грузії. Автором у статті визначено особливості правового регулювання, інституційного забезпечення, механізмів прозорості державного управління, етичних кодексів та контролю за конфліктом інтересів. Наголошено, що ключовими чинниками успіху є політична воля, незалежність спеціалізованих антикорупційних органів, ефективна взаємодія держави та громадянського суспільства. На основі проведеного аналізу визначено та обґрунтовано можливі напрями, за якими міжнародний досвід може бути імplementований в Україні: удосконалення нормативно-правової бази, посилення механізмів превенції, запровадження сучасних цифрових інструментів прозорості, підвищення рівня правової культури посадових осіб. Зроблено висновок, що імплементація кращих зарубіжних практик повинна здійснюватися з урахуванням національної правової традиції, політичних та соціально-економічних умов, а кінцевою метою має бути створення сталого інституційного середовища, несприятливого до корупційних ризиків.

**Ключові слова:** антикорупційна політика, корупція, міжнародний досвід, національне законодавство, протидія корупції.

### *M. S. Utkina. Foreign Experience in Combating Corruption: Possibilities of Implementation into the National Legislation of Ukraine*

The article presents a systematic scientific overview of foreign experiences in combating corruption and outlines the possibilities of their implementation in Ukraine's national legislation. The relevance of the topic lies in the fact that corruption remains one of the primary threats to democratic development, the effectiveness of public administration, and citizens' trust in legal institutions. In the context of Ukraine's European integration process, harmonising national anti-corruption policy with international and European standards and practices is becoming a critical task. The work employs comparative legal, systemic-structural, formal-legal, and analytical methods, which enable the identification of common patterns, differences, and practical tools for combating corruption that operate in leading countries worldwide. The models of anti-corruption activity of the European Union, the USA, Canada and Georgia are considered in detail. The author of the article identifies the features of legal regulation, institutional support, mechanisms for transparency of public administration, ethical codes and control over conflicts of interest. It is emphasised that the key factors of success are political will, independence of specialised anti-corruption bodies, and effective interaction of the state and civil society. Based on the analysis, possible directions for implementing international experience in Ukraine are identified and substantiated, including improving the regulatory framework, strengthening prevention mechanisms, introducing modern digital transparency tools, and increasing the level of legal culture among officials. It is concluded that the implementation of best foreign practices should be carried out taking into account the national legal tradition, political and socio-economic conditions, and the ultimate goal should be the creation of a sustainable institutional environment that is immune to corruption risks.

**Key words:** anti-corruption policy, corruption, international experience, national legislation, combating corruption.

**Постановка проблеми.** Корупція становить одну з найнебезпечніших загроз демократичному розвитку, верховенству права та національній безпеці України [22]. Її масштабні прояви негативно впливають на ефективність функціонування державного апарату, знижують рівень довіри громадян до інститутів влади, гальмують економічне зростання та є однією з головних перешкод для інтеграції України до європейського правового простору. Незважаючи на реформаційні процеси, що мали місце в Україні, зокрема значну кількість прийнятих нормативно-правових актів у сфері запобігання та протидії корупції, а також створення

© М. С. Уткіна, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

спеціалізованих антикорупційних інституцій, ефективність їх діяльності залишається недостатньою. Система вітчизняного антикорупційного законодавства продовжує стикатися з низкою проблем: дублюванням повноважень, браком узгодженості між органами, недостатньою реалізацією принципів прозорості та підзвітності, а також слабкою превентивною складовою.

Водночас зарубіжні держави за останні десятиліття напрацювали низку ефективних правових, інституційних та організаційних механізмів протидії корупції, які забезпечили суттєве зниження її рівня та підвищення довіри до державних інститутів. Світова практика демонструє, що успіх антикорупційної політики залежить від комплексного підходу [20], що поєднує превентивні, каральні та освітні заходи, а також від ефективної взаємодії між державою, громадянським суспільством і міжнародними організаціями. У цьому контексті особливої актуальності набуває аналіз зарубіжного досвіду протидії корупції та оцінка можливостей його імплементації у національне законодавство України з урахуванням особливостей правової системи, інституційної структури та суспільно-політичних реалій.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Проблематика протидії корупції як в Україні, так і зарубіжних країнах була предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних представників наукової спільноти. О.Бондаренко [10] комплексно дослідила питання сутності й різновидів корупції, а також науковиця запропонувала нову науково і теоретично обґрунтовану концепцію кримінально-правової протидії корупції в Україні. Г. Малахов [18] здійснив аналіз правових засад протидії корупції в США. С. Охонько [20] у своєму дисертаційному дослідженні акцентував увагу та розробив науково-практичні рекомендації щодо удосконалення державної антикорупційної політики, зокрема під час виборчого процесу в Україні. Е. Глейзер та К. Голдін [11] акцентували увагу й досліджували зв'язок між корупцією, реформами та економічним розвитком на прикладі американської історії. А. Берлач та А. Продан [9] розглядали зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового статусу антикорупційних суб'єктів, зокрема на прикладі Данії, Канади, Франції, Німеччини та Румунії. Разом із тим, попри значну кількість наукових праць, комплексний порівняльно-правовий аналіз зарубіжних антикорупційних моделей та оцінка їх практичної придатності для імплементації у вітчизняне законодавство залишаються недостатньо дослідженими. Потребує подальшого дослідження питання системної адаптації міжнародних стандартів до національного правового середовища, урахування культурних, інституційних і політичних особливостей українського суспільства. Саме ці аспекти зумовлюють актуальність і наукову новизну запропонованого дослідження.

**Мета статті** – комплексне дослідження зарубіжного досвіду запобігання та протидії корупції, визначення найбільш ефективних правових і інституційних механізмів, що забезпечили позитивні результати у різних країнах світу, а також аналіз можливостей і доцільності їх імплементації у національне законодавство України.

**Виклад основного матеріалу.** У сучасному світі боротьба з корупцією є однією з ключових засад забезпечення ефективності державного управління, стабільності політичних інститутів та реалізації принципу верховенства права. Зарубіжна практика свідчить, що успіх антикорупційної політики залежить від поєднання законодавчих, інституційних і культурно-етичних чинників, які формують цілісну систему запобігання, виявлення та покарання корупційних діянь. Водночас ефективність таких систем визначається не лише суворістю санкцій чи обсягом антикорупційних норм, а насамперед узгодженістю дій [8] між різними гілками влади, незалежністю контролюючих органів і високим рівнем суспільної довіри до правових інститутів.

Аналізуючи зарубіжний досвід, слід констатувати, що жодна держава не змогла подолати корупцію виключно через кримінально-правові інструменти [7]. Успіх досягається лише тоді, коли антикорупційна політика є складовою ширшої системи доброго врядування (good governance) [15], що передбачає відкритість публічної влади, чітке розмежування повноважень, ефективний контроль за фінансовими потоками, розвиток цифрових технологій та активну участь громадянського суспільства. Саме завдяки такому комплексному підходу країни Європейського Союзу, США, Канада, Сінгапур, Грузія та інші змогли створити дієві механізми запобігання та мінімізації корупційних ризиків.

З урахуванням зазначеного вище, необхідно виокремити та проаналізувати основні закономірності формування цих систем, виявити ключові правові інструменти, інституційні моделі та культурні чинники, що визначають їхню результативність. У цьому контексті особливий інтерес становить досвід держав, які пройшли шлях від високого рівня корупції до стійких показників доброчесності, адже саме вони демонструють, які підходи можуть бути адаптовані для українських реалій.

Зокрема, країни Європейського Союзу сформували багаторівневу систему антикорупційного регулювання, яка поєднує національні стратегії та наднаціональні стандарти. Значну роль у цьому процесі відіграють Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 1999 р. [17], Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 2003 р. [16], а також рекомендації GRECO (Групи держав проти корупції).

Європейський Союз орієнтується на так звану «превентивну модель» [2], у якій пріоритет безпосередньо віддається прозорості діяльності органів влади, відкритому доступу до публічної інформації, електронному врядуванню та фінансовому контролю за доходами посадових осіб. Зокрема, у певних країнах (Швеція, Данія, Фінляндія), ефективність антикорупційної політики забезпечується високим рівнем громадського контролю, відкритістю державних даних і традицією політичної доброчесності. Такі моделі демонструють, що формування культури нетерпимості до корупції є не менш важливим, ніж кримінально-правові санкції.

У Сполучених Штатах Америки ключову роль у формуванні сучасної антикорупційної політики відіграють акти Foreign Corrupt Practices Act (Закон США про боротьбу з корупційними практиками за кордоном) (1977 р.) [13] та Sarbanes-Oxley Act (Акт Сарбейнса-Окслі) (2002 р.) [14]. Перший із них став одним із перших у світі нормативних документів, який криміналізував корупційні діяння не лише всередині країни, а й за її межами, заборонивши американським компаніям та їхнім посадовцям давати хабарі іноземним урядовцям з метою отримання комерційних переваг. Другий акт запровадив високі стандарти корпоративної звітності, аудиту та фінансового контролю, суттєво підвищивши рівень прозорості діяльності бізнесу. Важливо, що контроль за дотриманням цих норм здійснюється незалежними інституціями – Комісією з цінних паперів і бірж (U.S. Securities and Exchange Commission) та Міністерством юстиції США (Justice Department), що забезпечує неупередженість розслідувань і невідворотність покарання для порушників.

У Великій Британії з 2010 р. діє UK Bribery Act [12], який вважається одним із найсуворіших антикорупційних законів у світі. Його унікальність полягає у принципі універсальної юрисдикції, що дозволяє переслідувати за корупційні злочини не лише британських громадян, а й будь-яких осіб або компаній, які ведуть господарську діяльність на території Сполученого Королівства. Закон охоплює як державний, так і приватний сектор, передбачаючи відповідальність юридичних осіб за недотримання антикорупційних стандартів їх працівниками. Завдяки цьому Велика Британія вибудувала ефективну систему внутрішнього корпоративного контролю, що ґрунтується на принципі «zero tolerance» до будь-яких форм хабарництва.

Досвід Канади є показовим з огляду на поєднання правових, інституційних і фінансових заходів у протидії корупції [23]. Ключову увагу держава приділяє запобіганню конфлікту інтересів у публічному секторі, розробленню етичних кодексів державної служби та обов'язковому звітності посадових осіб про подарунки, доходи та потенційні фінансові зобов'язання. Важливим елементом канадської моделі є також комплексна система управління податковою сферою, яка поєднує цифрові технології, автоматизований обмін даними та багаторівневий аудит. Це суттєво знижує можливості для ухилення від сплати податків, мінімізує ризики корупційних правопорушень і підвищує рівень довіри платників податків до державних інститутів [6]. Ефективність такої моделі забезпечується стабільною взаємодією між Податковим агентством Канади (Canada Revenue Agency), Офісом комісара з питань етики та конфлікту інтересів (Office of the Conflict of Interest and Ethics Commissioner) й фінансовими контролюючими органами, що дозволяє поєднати превентивні та контрольні інструменти у єдину антикорупційну систему.

Досвід Сінгапуру є одним із найбільш показових прикладів успішного подолання системної корупції у світі [19]. Ще у 1960-х роках країна мала високий рівень корупційних практик у державному секторі, низький рівень довіри до органів влади та неефективну систему контролю. Проте послідовна державна політика, ініційована урядом Лі Куан Ю, зумовила глибинні інституційні перетворення. Ключовим інструментом стало створення Бюро з розслідування корупції [21] (Corrupt Practices Investigation Bureau – CPIB) – незалежного органу, підзвітного безпосередньо прем'єр-міністрові, що забезпечує оперативне розслідування всіх випадків зловживань незалежно від статусу підозрюваних. В цілому, антикорупційна стратегія Сінгапуру ґрунтується на кількох взаємопов'язаних елементах:

- невідворотності покарання;
- прозорості державного управління;
- професіоналізації державної служби та
- підвищенні рівня добробуту державних службовців.

Слід констатувати, що однією з передумов успіху Сінгапурської антикорупційної моделі стало запровадження конкурентних заробітних плат. Це зумовило те, що стимули до корупційної поведінки набагато зменшилися, а також – були встановлені жорсткі вимоги до етичної поведінки чиновників, закріплені у службових кодексах. Значну роль в цій моделі також відіграє і цифровізація управлінських процесів, завдяки якій більшість адміністративних послуг надаються онлайн [3], що мінімізує прямі контакти громадян із посадовцями. Як результат так званої «Сінгапурської моделі» – майже повна відсутність побутової корупції, високий рівень громадської довіри до влади та стабільно високі позиції Сінгапуру в Індексі сприйняття корупції Transparency International (топ-10 світових лідерів) [4]. Успіх такої моделі доводить, що ключовим чинником є політична воля у поєднанні з ефективною правовою базою, невідворотністю відповідальності та підвищенням правосвідомості суспільства.

Також в розрізі української антикорупційної моделі цікавим та корисним буд приклад Грузії, яка після 2004 року [5] здійснила радикальні антикорупційні реформи. На початковому етапі уряд зосередився на ліквідації осередків системної корупції у сфері поліції, митної та дозвільної служби. Було запроваджено спрощені адміністративні процедури, створено «будинки юстиції» – єдині центри надання державних послуг, що суттєво скоротило контакт громадян із чиновниками. Важливим напрямом стала повна цифровізація адміністративних процесів, у тому числі реєстрації майна, бізнесу, автомобілів та отримання дозволів. Важливе значення відіграли також структурні зміни у правоохоронній системі:

- звільнення великої кількості корумпованих кадрів;
- формування нової поліції на основі конкурсного добору;
- підвищення рівня заробітної плати та
- створення механізмів зовнішнього контролю.

Грузія також приділила увагу формуванню нової правової культури, орієнтованої на прозорість, відкритість і підзвітність [1]. У результаті вже протягом кількох років країна демонструвала стрімке зниження рівня побутової корупції та суттєве покращення у міжнародних рейтингах доброчесності.

Важливо підкреслити, що успіх антикорупційної політики Сінгапуру та Грузії зумовлений не лише вдалою законодавчою базою, а й комплексним підходом до реформування державного управління, який поєднує жорсткі санкції, ефективний контроль, прозорі процедури та освітньо-культурні заходи. Для України цей досвід є особливо цінним, оскільки демонструє, що навіть у державах з обмеженими ресурсами та складною політичною історією можливо досягти істотних результатів за умови послідовності реформ і системності їх реалізації.

**Висновки і перспективи.** Україна має розвинену систему антикорупційних інституцій – Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП), Вищий антикорупційний суд (ВАКС). Однак їх діяльність потребує більшої координованості, ресурсного забезпечення та політичної незалежності.

Імплементація зарубіжного досвіду може здійснюватися у таких напрямках:

- нормативно-правовий – удосконалення законодавства щодо конфлікту інтересів, лобізму, захисту викривачів;
- інституційний – забезпечення стабільного фінансування та реальної автономії антикорупційних органів;
- технологічний – розширення електронного урядування, автоматизація перевірки декларацій, створення відкритих баз даних;
- культурно-освітній – формування антикорупційної культури через освітні програми, ЗМІ та громадські ініціативи.

Успішна адаптація зарубіжних практик передбачає не механічне копіювання моделей, а їх творче застосування з урахуванням українських соціально-правових реалій, історичного досвіду та рівня інституційної спроможності держави.

#### Список використаних джерел:

1. Anti-Corruption Reforms in Georgia. 4<sup>th</sup> Round of Monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan. *OECD*. 2016. 136 p.
2. Batory A. Why do Anti-Corruption Laws Fail in Central Eastern Europe? A Target Compliance Perspective. *Regulation & Governance*. 2012. Vol. 6 (1). Pp. 66–82.
3. Clark J., Marin G., Ardic Alper O.P., Galicia Rabadan G.A. Digital Public Infrastructure and Development: A World Bank Group Approach. *Digital Transformation White Paper*. 2025. Volume 1. 79 p.
4. Corruption Perception Index – Singapore. *Official website of the Transparency International*. URL: <https://www.transparency.org/en/countries/singapore>
5. Fighting Corruption in Public Services: Chronicling Georgia's Reforms. Washington, D.C.: World Bank Group. 2012. 108 p.
6. Financial Transactions and Reports Analysis Centre of Canada. *Official website of the Government of Canada*. URL: <https://fintrac-canafe.canada.ca/intro-eng>
7. Rose-Ackerman S. *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge: Cambridge University Press. 266 p.
8. Арбузова Т.В. Системні засади антикорупційної політики держави. *Економіка, фінанси, менеджмент : актуальні питання науки і практики*. 2024. № 3. С. 107–122.
9. Берлач А.І., Продан А.О. Зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правового статусу антикорупційних суб'єктів. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 121–126.
10. Бондаренко О.С. Концепція кримінально-правової протидії корупції : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2021. 472 с.
11. Глейзер Е., Голдін К. Корупція та реформи. Уроки економічної історії Америки. Київ: Ніка-Центр. 2024. 420 с
12. Закон Великої Британії «Bribery Act 2010» (Акт про хабарництво 2010 р.)// *Chapter 23. London: The Stationery Office Limited, 2010*.
13. Закон США «Foreign Corrupt Practices Act of 1977» (Акт про боротьбу з корупційними практиками за кордоном) // *Public Law 95–213. United States Code, Title 15, §§78dd–1 – 78dd–3. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1977*.
14. Закон США «Sarbanes–Oxley Act of 2002» (Акт Сарбейнса–Окслі 2002 р.). *Public Law 107–204. United States Code, Title 15, §§ 7201–7266. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2002*.
15. Зливко С.В., Коваленко В.В. Аналіз становлення терміна «добре врядування» (good governance) та визначення його змісту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. № 54. Том 1. С. 38–42.

16. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_c16#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text)
17. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_101#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text)
18. Малахов Г.Б. Правові засади протидії корупції в США. *Інформація і право*. 2025. № 2 (25). С. 265–273.
19. Нонік В.В. Сінгапурська антикорупційна історія: досвід для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1509>
20. Охонько С.М. Теоретико-методологічні засади формування державної антикорупційної політики під час виборчого процесу в Україні : дис. ... д-ра філософії : 281. Київ, 2024. 209 с.
21. Пивоваров С., Коберник К. Антикорупційне бюро Сінгапуру – найстаріше і чи не найефективніше у світі. Це приклад для НАБУ. Але є нюанс, який українцям точно не сподобається. *Бабель* (08 серпня 2025 р.). URL: <https://babel.ua/texts/120367-antikorupciyne-byuro-singapuru-naystarishe-i-chi-ne-nayefektivnishe-u-sviti-se-priklad-dlya-nabu-ale-ye-nyuans-yakiy-ukrajincyam-tochno-ne-spodobayetsya>
22. Фердман Г.П. Корупція як одна із головних загроз національній безпеці України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. Том 35 (74). № 1. С. 201–205.
23. Шатрава С.О., Чишко К.О. Міжнародні інструменти інституційного забезпечення запобігання та протидії корупції : становлення, зміст та перспективи реалізації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 670–673.

Дата надходження статті: 07.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

**В. В. Юрченко**, кандидат юридичних наук, приватний нотаріус  
ORCID: 0009-0004-4980-4859

## АКТИ-ДІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПРИЗНАЧЕННЯ

Окреслено ознаки актів-дій, зокрема: вони виражають оперативне волевиявлення адміністрації, спрямоване на організацію, координацію або забезпечення управлінських та сервісних процесів; результат їх застосування має фактичний, а не юридичний характер; вони здійснюються у межах компетенції суб'єкта владних повноважень і в інтересах реалізації публічних завдань; мають допоміжну, підготовчу або організуючу функцію щодо юридичних дій та актів (актів, договорів тощо); реалізуються у неформалізованих формах – вербальних або невербальних діях, без обов'язкового документального оформлення; у разі порушення прав чи інтересів приватних осіб можуть бути предметом судового та адміністративного оскарження, навіть за відсутності письмової фіксації.

З урахуванням критичного переосмислення наявних доктринальних підходів виділено такі основні критерії класифікації та відповідні групи актів-дій: за функцією: організуючі, інформаційні, координаційні, запобіжні; за формою вираження: вербальні (усні розпорядження, попередження, сигнали) та невербальні (жести, візуальні або звукові позначення); за ступенем фіксації: нефіксовані (миттєві, оперативні дії) і частково фіксовані (службові відмітки, короткі рапорти без набуття статусу адміністративного акта); за правовими умовами застосування: у звичайних умовах публічного адміністрування або в умовах особливих правових режимів (воєнний стан, надзвичайна ситуація), де масштаб і форми таких дій можуть бути розширені законом.

Обґрунтовано, що акт-дія публічної адміністрації – це засноване на законі оперативне волевиявлення уповноваженого суб'єкта у формі вербальних чи невербальних, інтелектуально-вольових або фізичних дій, спрямованих на впорядкування фактичного стану публічних відносин, без безпосереднього породження юридичних наслідків, але з метою забезпечення або полегшення ухвалення адміністративних рішень, виконання публічних завдань і досягнення результатів, що відповідають публічному інтересу.

**Ключові слова:** акт-дія, адміністративний акт, доктрина, інструменти публічного адміністрування, правові наслідки, публічна адміністрація, фактичний вплив.

### *V. V. Yurchenko. Administrative actions in the activity of public administration entities: legal nature and purpose*

Outlined are the defining features of administrative actions, in particular: they express the operational will of the administration aimed at organizing, coordinating, or ensuring the implementation of managerial and service processes; the result of their application has a factual rather than legal character; they are carried out within the competence of a public authority and in the interests of fulfilling public tasks; they perform a subsidiary, preparatory, or organizational function in relation to legal acts and actions (such as administrative acts, contracts, etc.); they are realized in non-formalized forms – verbal or non-verbal actions, without mandatory documentary fixation; and in cases of violation of the rights or legitimate interests of private persons, they may be subject to judicial or administrative appeal, even in the absence of written documentation.

Based on a critical re-evaluation of existing doctrinal approaches, the study identifies the following key criteria and corresponding groups of administrative actions: by function: organizational, informational, coordinative, preventive; by form of expression: verbal (oral orders, warnings, signals) and non-verbal (gestures, visual or sound indications); by the degree of fixation: non-documented (instant or operational actions) and partially documented (service notes, brief reports without the status of an administrative act); by legal conditions of application: under ordinary administrative conditions or under special legal regimes (such as martial law or a state of emergency), where the scope and forms of such actions may be expanded by law.

It is substantiated that an administrative action is a law-based operational manifestation of will by an authorized public administration entity in the form of verbal or non-verbal, intellectual-volitional or physical actions, aimed at regulating the factual state of public relations without directly generating legal consequences, but with the purpose of facilitating or ensuring the adoption of administrative decisions, the execution of public tasks, and the achievement of outcomes consistent with the public interest.

**Key words:** administrative act, administrative action, doctrine, factual influence, instruments of public administration, legal consequences, public administration.

**Постановка проблеми.** Система інструментів публічного адміністрування має гнучкий і динамічний характер, що забезпечується не лише розгалуженою сукупністю адміністративних актів та можливістю укладання добровільних чи волеузгоджених угод, спрямованих на досягнення публічного інтересу, але й за рахунок так званих актів-дій суб'єктів владних повноважень, які не породжують безпосередніх правових наслідків, а мають виключно організуючий, інформаційно-підготовчий або координаційний характер.

© В. В. Юрченко, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Такі дії становлять особливий різновид інструментів публічного адміністрування, оскільки, не будучи адміністративними актами у формально-юридичному розумінні, вони забезпечують реальне функціонування управлінського процесу, створюють умови для прийняття адміністративних актів або виконання різноманітних публічних завдань чи реалізації окремих функцій публічної адміністрації.

У науковій літературі подібні дії часто характеризуються як акти-дії (або фактичні дії), тобто вольові прояви адміністрації, що не змінюють правового статусу приватних осіб, проте впливають на фактичну сторону публічних відносин. Слід визнати, що саме завдяки ним адміністративна діяльність набуває ознак практичної керованості, а система інструментів публічного адміністрування – ознак внутрішньої логічної завершеності та узгодженості. З огляду на це, постає необхідність більш ґрунтовного аналізу доктринального аспекту актів-дій, їхнього місця у системі інструментів публічного адміністрування, правової природи, класифікаційних підходів та значення у забезпеченні належного рівня організованості управлінських та сервісних процесів. Саме розгляд цих питань крізь призму доктринального аналізу, як видається, дозволяє розкрити роль актів-дій як неформалізованого, але необхідного елементу адміністративної діяльності, що забезпечує її безперервність і практичну результативність.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** На відміну від адміністративних актів, акти-дії як предмет наукового пізнання досить рідко стають об'єктом системного дослідження у працях вітчизняних учених-адміністративістів, підтвердженням чого є відсутність монографічних або дисертаційних робіт, присвячених безпосередньо цій проблематиці. Як правило, питання актів-дій розглядається в контексті аналізу системи інструментів публічного адміністрування загалом, зокрема у наукових і навчальних джерелах під авторством або за загальною редакцією В.В. Галуцька [1], Р.С. Мельника [2], І.В. Патерило [3] та інших дослідників.

Натомість на сторінках періодичних фахових видань ця тематика представлена лише поодинокими публікаціями, у яких акти-дії розглядаються як самостійний інструмент публічного адміністрування. Серед таких праць варто назвати статті Р.В. Миронюка [4], О.А. Мілієнко [5], С.С. Розсохи [6] та інших вчених.

У своїх наукових дослідженнях зазначені автори обґрунтовують необхідність законодавчого унормування цього різновиду інструментальної діяльності публічної адміністрації, визначають його ознаки, правову природу та намагаються з'ясувати місце актів-дій у системі інструментів публічного адміністрування. Разом із тим, більшість праць акцентують увагу переважно на описовому рівні, тоді як питання правової природи, меж застосування, процедурного статусу та критеріїв відмежування актів-дій від адміністративних актів потребують подальшого, глибшого дослідження.

**Метою дослідження** є визначення правової природи та призначення актів-дій у діяльності суб'єктів публічного адміністрування.

**Виклад основного матеріалу.** Як вже зазначалося, в сучасних навчальних джерелах з адміністративного права цій проблематиці приділяється окрема увага в аспекті вивчення засад публічного адміністрування та відповідного інструментарію уповноважених суб'єктів. Так, у баченні І.Г. Орловської, здійснення адміністративними органами фактичних дій є однією з форм публічного адміністрування як різновиду активної адміністративної діяльності, що має свідомо-вольовий характер і спрямована на досягнення організаційного результату під час надання адміністративних послуг або здійснення виконавчої діяльності адміністративними органами, яка не зумовлює виникнення, зміну чи припинення адміністративно-правових відносин [1, с. 243].

На її думку, фактична дія як інструмент публічного адміністрування характеризується такими ознаками: є різновидом активної адміністративної діяльності адміністративних органів, що проявляється у правомірній поведінці; виникає для забезпечення потреб громадян та юридичних осіб; здійснюється під час надання адміністративних послуг або виконання адміністративними органами виконавчої діяльності. При цьому вказана авторка відповідного розділу у підручнику «Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс» за загальною редакцією В.В. Галуцька та О.В. Фелика наводить доволі суперечливі приклади так званих «фактичних дій». Так, дослідниця зазначає: «У результаті надання адміністративної послуги особа отримує довідку про відсутність судимості, яка сама по собі не породжує зміни правового статусу чи правовідносин цієї особи з іншими суб'єктами права, проте є документом, що надає право претендувати на вступ на державну службу. Аналогічно, у результаті надання адміністративної послуги особа може отримати довідку ОК-5 з інформацією про набутий страховий стаж і заробітну плату, яка враховується під час призначення пенсії. Така довідка не створює безпосередніх правових наслідків, однак із її допомогою малозабезпечені особи можуть отримати безоплатну вторинну правову допомогу» [1, с. 243].

З наведеним підходом, на нашу думку, не можна погодитися. Така інтерпретація сутності актів-дій є методологічно хибною і суперечить усталеним доктринальним положенням адміністративного права. Адміністративна послуга, як відомо, надається за правилами адміністративної процедури, яка за своєю правовою природою завершується прийняттям адміністративного акта. Отже, результатом надання адміністративної послуги завжди виступає адміністративний акт, незалежно від того, має він письмову, електронну чи іншу документальну форму. Саме цей акт, про який згадує вчена, – довідка, – є юридичним проявом владного волевиявлення адміністративного органу, який фіксує встановлений юридичний факт і підтверджує наявність певного елемента адміністративно-правового статусу фізичної особи.

Отже, з цього випливає цілком логічний висновок, що вказана довідка не може бути віднесена до актів-дій, оскільки вона має ознаки адміністративного акта (видається уповноваженим суб'єктом публічної адміністрації у межах визначеної компетенції; оформлюється у встановленій процесуальній формі (письмово чи в електронній системі); породжує юридичні наслідки, оскільки використовується для реалізації або підтвердження певного суб'єктивного права).

У цьому контексті показовим є й те, що сама авторка наводить приклади, які фактично спростовують її ж висновки: довідка про відсутність судимості у тому числі використовується для доступу до державної служби, а довідка ОК-5 – під час призначення пенсії. В обох випадках ідеться не про фактичну дію, а про офіційне владне рішення, що безпосередньо впливає на адміністративно-правовий статус особи або ж виступає юридичним фактом у процедурі реалізації відповідного права.

Таким чином, наведені приклади не можуть бути віднесені до категорії актів-дій. Вони є типовими адміністративними актами (у формі документів), що фіксують результат правозастосування, тоді як акції мають виключно фактичний, а не правовий характер, спрямований на досягнення організаційного або матеріального результату без зміни правового становища особи (наприклад, спостереження, попередження, вимірювання, інформування тощо). Отже, ототожнення адміністративних актів, що є результатом процедур надання послуг, із фактичними діями спотворює зміст обох понять і нівелює проведену у сучасній адміністративно-правовій доктрині чітку межу між юридичними та фактичними формами діяльності публічної адміністрації.

Описуючи сферу застосування фактичних дій, І.Г. Орловська зазначає, що фактичні дії як інструмент публічного адміністрування застосовуються у тих сферах, де приватні особи не спроможні самостійно забезпечити свої потреби й інтереси або де встановлено державну монополію. Саме тому, як підкреслює вчена, сфера їх застосування має як фактичний, так і формальний (юридичний) зміст. Фактичний зміст полягає у необхідності врегулювання публічних суспільних відносин для забезпечення прав, свобод і законних інтересів приватних осіб чи публічного інтересу суспільства, коли виконання відповідних дій за рахунок приватної ініціативи є неможливим або недоцільним. Відповідно, чим ширше коло проблем, що потребують врегулювання публічною адміністрацією, тим ширшою є сфера застосування фактичних дій. Формальний (юридичний) зміст визначається тим, що зазначені дії зобов'язані виконувати адміністративні органи відповідно до законодавчо встановленої компетенції. Фактичний і юридичний аспекти мають збігатися, оскільки посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування можуть забезпечувати права, свободи і законні інтереси лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами України [1, с. 243-244]. Проте така теза видається внутрішньо суперечливою, оскільки сама ж авторка визнає, що фактичні дії «не зумовлюють виникнення, зміну чи припинення адміністративно-правових відносин», тобто не тягнуть жодних юридичних наслідків.

Відтак говорити про наявність у них «юридичного змісту» методологічно помилково. Юридичний зміст завжди передбачає наявність владного волевиявлення, яке фіксується у правовій формі – адміністративному акті, договорі чи іншому інструменті, здатному безпосередньо впливати на правовий статус суб'єкта. Натомість фактичні дії, як вже неодноразово наголошувалося, є виключно емпіричною, організаційно-технічною або матеріальною формою активності публічної адміністрації, яка забезпечує реалізацію владних повноважень, але при цьому не створює правових норм чи будь-яких правових наслідків для приватних осіб. Таким чином, фактичні дії можуть характеризуватися фактичним, а не юридичним змістом, адже їх роль полягає не у створенні правового результату, а у забезпеченні його практичної реалізації. Їхня функція цілком природня, враховуючи вказане, й має організуючий, допоміжний або підготовчий характер.

Серед основних видів фактичних дій І.Г. Орловською виокремлено інформування населення; проведення перевірок; здійснення моніторингу; надання довідок; виплату грошових коштів; адміністрування реєстрів [1, с. 244-247]<sup>1</sup>. Такий підхід, на нашу думку, є методологічно некоректним, оскільки авторка безпідставно відносить до фактичних дій явища, які за своєю правовою природою належать до адміністративних проваджень або до процедур публічних послуг, тобто мають чітко визначений процесуальний і юридичний характер. Зокрема, слід наголосити, що проведення перевірки та здійснення моніторингу – це не поодинокі фактичні дії, а складні процедурно-правові форми діяльності, які складаються з низки взаємопов'язаних етапів і супроводжуються вчиненням як правових, так і фактичних дій. Ключовим результатом таких процедур є адміністративні акти (приписи, акти, протоколи, висновки), які породжують юридичні наслідки, що цілком виключає можливість їх ототожнення з актами-діями.

<sup>1</sup> Схожу й так само доволі суперечливу точку зору з цього приводу висловлює Б.Б. Мельниченко, який зауважує, що фактична дія як інструмент публічного адміністрування є різновидом активної адміністративної діяльності публічної адміністрації, що має свідомо-вольовий характер і спрямована на досягнення фактичного результату для приватних осіб у процесі надання адміністративних послуг і проведення перевірок. Однак це, як він уточнює, не зумовлює виникнення, зміни або припинення адміністративно-правових відносин. До основних видів фактичних дій, дослідник відносить ті самі дії, що і І.Г. Орловська (інформування населення, проведення перевірок, здійснення моніторингу, надання довідок, виплата грошових коштів та адміністрування реєстрів) [7; 6].

Аналогічно, й адміністрування реєстрів, що є тривалим, системно організованим процесом, який поєднує як технічні операції (внесення, оновлення, збереження даних), так і правові дії, пов'язані з офіційним підтвердженням або зміною правового статусу відомостей, що мають юридичне значення для третіх осіб. Тому ототожнення адміністрування реєстрів із фактичними діями є теоретично некоректним і концептуально спрощує зміст явища.

Не менш сумнівним є і віднесення до фактичних дій надання довідок, адже саме це питання вже було предметом нашої попередньої критики. Як зазначалося вище, видача довідок – незалежно від їх виду (довідка про відсутність судимості, довідка ОК-5 тощо) – є типовою формою реалізації адміністративної послуги, що здійснюється в межах адміністративної процедури та завершується прийняттям адміністративного акта. Таким чином, віднесення перевірки, моніторингу, адміністрування реєстрів і видачі довідок до фактичних дій є проявом підміни категорій і порушує чітку межу між фактичними формами діяльності публічної адміністрації (організаційними, технічними, матеріальними) та юридичними формами, що мають правозастосовче значення.

Очевидно, що вчена-адміністративіст, судячи із наведених нею тверджень, неусвідомлено вдалася до ототожнення актів-дій з адміністративними актами, що було властиво адміністративно-правовій літературі протягом тривалого часу і подекуди й досі трапляється в окремих джерелах. Зокрема, ще на зламі століть О.В. Фандалюк та І.М. Погрібний, досліджуючи систему актів застосування права, обґрунтовували доцільність відокремлення актів-дій, актів-сигналів та актів-документів [8; 9]. Схожу позицію висловлює й О.А. Мілієнко, яка, розвиваючи підхід зазначених авторів, зазначає, що «акти-дії відносяться до категорії конклюдентних дій». При цьому вона слушно вказує, що категорія «конклюдентні дії» є властивою радше цивільно-правовому регулюванню, де вона проявляється у вигляді мовчання або шляхом вчинення дій, що свідчать про намір особи діяти певним чином, аби уникнути негативних наслідків протиправної поведінки чи неналежного виконання зобов'язань [5, с. 53].

На сторінках підручника «Загальне адміністративне право» (за загальною редакцією Р.С. Мельника) Р.В. Миронюк, аналізуючи наведені вище напрацювання вітчизняних науковців, справедливо зауважує «...вони, ймовірно, помилялися у правовій природі актів-дій, про які писали у своїх роботах. Можемо припустити, що під ними вони, скоріше за все, розуміли окремий різновид актів застосування права чи/або адміністративних актів, які існували або видавалися не у формі документа, а у вигляді «дій». Проте акти-дії, відповідно до європейської концепції, не є видом акту застосування права; вони не є адміністративними актами». Акти-дії існують як самостійний правовий інститут, і – так само, як ми вже підкреслювали, – Р.В. Миронюк наголошує, що їх головна особливість полягає в тому, що наслідком їх застосування є фактичний, а не юридичний результат. Тобто вони не є актами правозастосування [2, с. 453].

На думку Р.В. Миронюка, акт-дія суб'єкта публічного адміністрування – це офіційне, засноване на нормах адміністративного права волевиявлення у формі певних інтелектуально-вольових та/або фізичних (вербальних) дій, спрямоване на впорядкування суспільних відносин шляхом зміни їх фактичного стану. Також вченим-адміністративістом, виокремлюються такі види актів-дій суб'єктів публічного адміністрування: організаційно-технічні дії щодо виділення та виплати бюджетних коштів; спостереження поліцією за учасниками дорожнього руху; звернення до громадян з інформацією про настання або можливість настання певних подій, фактів через засоби масової інформації; попередження та застереження суб'єктом публічного адміністрування щодо необхідності вжиття заходів евакуації громадян у разі наявності інформації про можливі стихійні лиха; включення сигналу повітряної тривоги та вимоги перейти в укриття; подання звітів, запитів; надання приватним особам різноманітних довідок; відібрання проб продукції для визначення її якості; установлення інформативних табло про перешкоди в дорожньому русі; розміщення інформативних табло зі схемою об'їзду перешкоди в русі транспортних засобів та пішоходів; схема надання адміністративної послуги тощо [2, с. 454-455].

Як зазначають автори підручника «Загальне адміністративне право» за редакцією І.С. Гриценка (2014 р.), акт-дія публічної адміністрації – це офіційне рішення суб'єкта публічної адміністрації, що вчиняється на основі й відповідно до норм адміністративного права у формі певних інтелектуально-вольових і фізичних (вербальних) дій та являє собою публічно-владне веління, спрямоване на регулювання суспільних відносин у певній сфері [10, с. 325-326]. На нашу думку, не зовсім виправдано та коректно авторами вказаного підручника було обрано підхід до розкриття вказаної категорії через зміст поняття «рішення», яке, у першу чергу, позначає певну процесуальну або процедурну форму правового акту й тим самим звукує реальне змістовне наповнення більш широкої категорії, зводячи фактичну дію до формалізованого рішення. Більше того, аналіз різних класифікаційних підходів, зокрема й авторів підручника за ред. І.С. Гриценка, показує, що у відомих класифікаціях фактичних дій (актів-дій) поняття «рішення» майже не використовується ані в українській, ані в європейській адміністративно-правовій традиції.

Згідно з позицією цих авторів, акти-дії поділяються:

– за формою зовнішнього вираження: акт-дія є вербальним актом, який реалізується через активну поведінку суб'єкта застосування (жести регулювальника, приведення в готовність до застосування зброї чи спецзасобів, застосування інших вербальних засобів регулювання суспільних відносин);

– за способом фіксації: акти-дії здійснюються усно, тобто процесуально не оформлюються (наприклад, жести регулювальника, попередження та застереження щодо небезпечності вживання певної продукції тощо), або письмово – у відповідних документах (наприклад, акти щодо обмеження руху транспортних засобів і пішоходів на окремій території, рапорти про застосування вогнепальної зброї, протоколи проведення огляду транспортного засобу тощо);

– за суб'єктами прийняття: акти-дії вчиняють посадові особи поліції, органів із питань надзвичайних ситуацій, охорони здоров'я, прикордонної служби, залізничного, автомобільного, водного та повітряного транспорту тощо;

– за функціями у правовому регулюванні: акти-дії поділяються на регулятивні (жести регулювальника, включення звукових і світлових сигналів) та охоронні (застосування працівниками міліції зброї та спецзасобів для відвернення посягання на життя й здоров'я громадян або на їхнє майно);

– за юридичними підставами: акти-дії можуть бути а) правостановлювальними (жест регулювальника, який дає право проїзду транспортного засобу), б) правоприпиняючими (наприклад, огороження місця вчинення злочину стрічкою для обмеження доступу сторонніх осіб);

– за значенням у юридичному процесі: акти-дії належать до допоміжних актів, які не містять завершеного рішення у справі, а лише забезпечують застосування норм права (наприклад, складення протоколу про адміністративне правопорушення та відібрання пояснення у порушника) [10, с. 327-328].

Разом із тим, на нашу думку, зазначена класифікація викликає низку зауважень. По-перше, виокремлення критерію «за юридичними підставами» є концептуально хибним, адже йдеться не про підстави, а про наслідки юридичного характеру, що суперечить самій суті актів-дій, які не мають правового ефекту. По-друге, віднесення до актів-дій письмових форм (рапорти, протоколи, акти обмеження руху тощо) виглядає нелогічним, оскільки такі документи не лише оформлюються у встановленій процедурній формі, а й породжують юридичні наслідки, фактично наближаючись до адміністративних актів. Таким чином, як видається, автори підручника несвідомо нівелюють межу між фактичними діями та адміністративними актами, позбавляючи перші їх ключової ознаки – відсутності правового результату.

У свою чергу, І.В. Патерило із посиланням на наукові праці, присвячені цій проблематиці, резюмує наявні підходи та вказує, що до ознак цих інструментів діяльності публічної адміністрації відносять наступні:

– застосовуються суб'єктами публічної адміністрації;

– їх реалізація можлива виключно у межах та на підставі правових норм;

– здійснюються у формі певних інтелектуально-вольових (вербальних) дій (наприклад: усне попередження або застереження суб'єктом публічної адміністрації щодо необхідності вжиття заходів з евакуації громадян у випадку наявності інформації про можливі стихійні лиха; звернення до громадян з інформацією про настання або можливість настання певних подій; вимога працівника органу внутрішніх справ пред'явити документи, що підтверджують особу, або назвати адресу проживання та ін.) та фізичних (невербальних) дій (наприклад, вчинення фізичних дій для припинення протиправної поведінки; подання звітів, запитів; перекриття залізничного переїзду спеціальними засобами обмеження руху тощо);

– їх застосування не потребує видання адміністративного акта, що, однак, не виключає можливості їх реалізації на підставі та на виконання такого акта;

– вони спрямовані на настання фактичного результату, а не настання правових наслідків (наприклад, звернення до громадян з інформацією про настання або можливість настання певних подій не спричиняє таких наслідків, як притягнення до відповідальності у випадку не вчинення певних дій, обумовлених настанням таких подій, або у разі ігнорування такого звернення);

– можуть застосовуватись у різноманітних формах: як прості дії (як-то вимога пред'явити документи, попередження зробити тихіше музику у квартирі, жести регулювальника дорожнього руху) або як складні (наприклад, організаційно-технічні дії щодо виділення та виплати бюджетних коштів) [10, с. 328-329];

– у випадку вчинення актів-дій з порушенням чинних правових норм, вони можуть бути оскаржені у судовому або позасудовому порядку шляхом звернення громадян до відповідних інституцій. Тут варто зауважити, що найсуттєвішою проблемою таких актів-дій є неможливість довести у судовому або позасудовому порядку їх незаконність, оскільки такі дії не мають процесуальної фіксації [3, с. 242-243].

**Висновки і перспективи.** Підсумовуючи проведений узагальнений доктринальний аналіз, відзначимо низку важливих тез. По-перше, зіставлення позицій окремих наукових підходів до вказаного питання свідчить про те, що ототожнення фактичних дій із адміністративними актами (до якого вдаються деякі дослідники) є методологічно хибним, адже перші мають фактичний, а не юридичний результат. По-друге, критичний розгляд наведених класифікацій актів-дій виявив потребу відмежувати оперативне волевиявлення (акти-дії) від процедурно оформлених рішень (адміністративних актів та процесуальних документів), щоб не розмити меж інструментів публічного адміністрування. По-третє, позитивно оцінюючи прагнення впорядкувати вимоги до актів-дій і підвести їх під стандарти законності, ми водночас вважаємо за необхідне наголосити на необхідності балансу, який полягає у збереженні гнучкості фактичних дій і забезпеченні мінімальних процесуальних та процедурних гарантій та можливість їх реального оскарження.

Узагальнення цих блоків аргументації логічно веде до формування власної, несуперечливої моделі інституту актів-дій – від виокремлення їхніх перманентних рис як фактичного інструмента, «рафінованої» класифікації, що не змішує фактичні дії з адміністративними актами, до чіткого визначення поняття, та нормативної перспективи вказаного інституту, що передбачає його закріплення у чинному законодавстві з мінімальною так званою пост-фіксацією, необхідної для простого аналізу застосування вказаних дій на предмет їх законності та зрозумілими правилами їх оскарження. Саме такий підхід, на наш погляд, забезпечує внутрішню логічну завершеність системи інструментів публічного адміністрування і підвищує її прикладну цінність для адміністративної та судової практики.

Таким чином, відзначимо, що акти-дії становлять особливу форму реалізації публічно-владних повноважень, яка забезпечує фактичну сторону адміністративних процедур без безпосереднього породження юридичних наслідків. На нашу думку, їм притаманні такі ознаки:

- вони виражають оперативне волевиявлення адміністрації, спрямоване на організацію, координацію або забезпечення управлінських та сервісних процесів;
- результат їх застосування має фактичний, а не юридичний характер;
- вони здійснюються у межах компетенції суб'єкта владних повноважень і в інтересах реалізації публічних завдань;
- мають допоміжну, підготовчу або організуючу функцію щодо юридичних дій та актів (актів, договорів тощо);
- реалізуються у неформалізованих формах – вербальних або невербальних діях, без обов'язкового документального оформлення;
- у разі порушення прав чи інтересів приватних осіб можуть бути предметом судового та адміністративного оскарження, навіть за відсутності письмової фіксації.

З урахуванням критичного переосмислення наявних доктринальних підходів доцільно виділити такі основні критерії класифікації та відповідні групи актів-дій: за функцією: організуючі, інформаційні, координаційні, запобіжні; за формою вираження: вербальні (усні розпорядження, попередження, сигнали) та невербальні (жести, візуальні або звукові позначення); за ступенем фіксації: нефіксовані (миттєві, оперативні дії) і частково фіксовані (службові відмітки, короткі рапорти без набуття статусу адміністративного акта); за правовими умовами застосування: у звичайних умовах публічного адміністрування або в умовах особливих правових режимів (воєнний стан, надзвичайна ситуація), де масштаб і форми таких дій можуть бути розширені законом.

Отже, акт-дія публічної адміністрації – це засноване на законі оперативне волевиявлення уповноваженого суб'єкта у формі вербальних чи невербальних, інтелектуально-вольових або фізичних дій, спрямованих на впорядкування фактичного стану публічних відносин, без безпосереднього породження юридичних наслідків, але з метою забезпечення або полегшення ухвалення адміністративних рішень, виконання публічних завдань і досягнення результатів, що відповідають публічному інтересу.

Підсумовуючи, можна констатувати, що акти-дії становлять неформалізований, але необхідний елемент системи інструментів публічного адміністрування, який забезпечує її безперервність, гнучкість і практичну ефективність. Їх подальше доктринальне осмислення та нормативне закріплення сприятиме підвищенню якості управлінських процесів, правовій визначеності адміністративної діяльності та утвердженню сучасних європейських стандартів публічного врядування в Україні.

#### Список використаних джерел:

1. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтєвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.
2. Загальне адміністративне право: підручник / за загальною редакцією Р.С. Мельника. Видання друге. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 690 с.
3. Патерило І.В. Адміністративно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації України: дис. докт. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 443 с.
4. Миронюк Р.С. Акти-дії органів адміністративно-деліктної юрисдикції як вид правозастосовних актів публічної адміністрації. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 38–44.
5. Мілієнко О.А. Акти-дії та акти-плани як інструменти здійснення публічного адміністрування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 2 (27). Т. 2. С. 52–56.
6. Розсоха С. Здійснення фактичних дій як інструмент публічного адміністрування нотаріальної діяльності в Україні. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 124–130. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.16>.
7. Мельниченко Б. Зміст та структура адміністративно-правового забезпечення публічного управління. *Університетські наукові записки*. 2019. № 122. С. 123–132. DOI: 10.37491/UNZ.79.8.
8. Фандалюк О.В. Правозастосовальні акти-дії в механізмі здійснення функцій органами внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків: ХНУВС, 1999. 19 с.

9. Погрібний І.М., Фандалюк О.В. Деякі теоретичні питання щодо актів застосування права. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 88–93.

10. Загальне адміністративне право: підручник / [Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. та інші]; за заг. ред. І. С. Гриценка. К. : Юрінком Інтер, 2014. 568 с.

Дата надходження статті: 12.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

# ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.746.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.7>**М. О. Завгородній**, аспірант

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID: 0009-0001-7586-2508

## КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ТА КООРДИНАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ

Стаття присвячена аналізу проблем визначення меж компетенції та узгодження діяльності державних інституцій у справах про банкрутство на території України. Акцентовано увагу на тому, що нинішня економічна нестабільність і фінансові труднощі посилюють роль механізмів неспроможності, як способів відновлення фінансової стійкості боржників або справедливого розподілу їхніх активів серед кредиторів. Водночас успішність процедур банкрутства залежить від того, наскільки точно визначені та зрівноважені функції ключових державних установ.

Розглянуто правомочності господарських судів, які ухвалюють рішення у справах про неспроможність, Міністерства юстиції України, що регламентує роботу арбітражних керуючих і наглядає за їхньою діяльністю, а також Державної податкової служби та інших контролюючих установ, які відстоюють інтереси держави в процедурах банкрутства. Встановлено, що на практиці нерідко виникають випадки перехресування функцій різних органів, що спричиняє затягування проваджень і появу суперечок щодо меж компетенції. Проаналізовано судові рішення, які ілюструють наявність конфліктів між різними владними інституціями в питаннях банкрутства та брак налагоджених каналів їхньої співпраці. Досліджено іноземний досвід, насамперед практику країн ЄС, де питання фінансової кризи підприємств вирішуються за участі спеціалізованих незалежних структур, що гарантує вищий рівень прозорості та передбачуваності процедур.

Аргументовано необхідність всебічного оновлення національного законодавства через внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та супутніх нормативних документів щодо конкретизації меж компетенції державних установ, усунення паралелізму функцій і запровадження новітніх координаційних механізмів, особливо на основі цифрових технологій.

Запропоновані підходи спрямовані на підвищення результативності правового регулювання та створення сучасної моделі співпраці державних органів з арбітражними керуючими.

**Ключові слова:** банкрутство, компетенція органів державної влади, господарські суди, Міністерство юстиції України, арбітражний керуючий, координація повноважень, законодавче регулювання.

### **M. O. Zavorodnii. Competence of state authorities in bankruptcy procedures: problems of delineation and coordination of powers**

The article is devoted to the analysis of problems of defining competence boundaries and coordinating activities of state institutions in bankruptcy cases in Ukraine. Attention has been focused on the fact that current economic instability and financial difficulties enhance the role of insolvency mechanisms as methods for restoring financial stability of debtors or fair distribution of their assets among creditors. However, the success of bankruptcy procedures depends on how precisely the functions of key state institutions are defined and balanced.

The powers of commercial courts that adopt decisions in insolvency cases, the Ministry of Justice of Ukraine that regulates the work of insolvency trustees and supervises their activities, as well as the State Tax Service and other supervisory institutions that defend state interests in bankruptcy procedures have been examined. It has been established that in practice, cases of functional intersection between different bodies frequently occur, causing delays in proceedings and emergence of disputes regarding competence boundaries. Judicial decisions have been analyzed that illustrate the presence of conflicts between various authorities in bankruptcy matters and the lack of established cooperation channels. Foreign experience has been researched, primarily the practice of EU countries, where issues of financial crisis of enterprises are resolved with participation of specialized independent structures that guarantee a higher level of transparency and predictability of procedures.

The necessity of comprehensive updating of national legislation through amendments to the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures and related regulatory documents regarding specification of competence boundaries of state institutions, elimination of functional parallelism, and introduction of newest coordination mechanisms, especially based on digital technologies, has been argued.

© М. О. Завгородній, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

*The proposed approaches are aimed at improving the effectiveness of legal regulation and creating a modern model of cooperation between state bodies and insolvency trustees.*

**Key words:** *bankruptcy, competences of state authorities, commercial courts, Ministry of Justice of Ukraine, insolvency trustee, coordination of powers, legislative reform.*

**Постановка проблеми.** Питання розподілу та узгодження правомочностей державних органів у справах про банкрутство становить одну з найскладніших сфер сучасного правового середовища. Інститут фінансової неспроможності покликаний реалізовувати не лише функцію припинення діяльності боржника, а й мету відновлення його спроможності виконувати зобов'язання та продовжувати економічну активність. Для втілення цієї мети необхідне чітке окреслення правомочностей різноманітних державних установ, що функціонують у рамках процедури.

Насамперед варто акцентувати увагу на господарських судах, які володіють процесуальними правомочностями у справах про неспроможність і реалізують загальне управління процедурою. Паралельно діє Міністерство юстиції України, яке виконує регламентуючі та наглядові завдання, зокрема стосовно роботи арбітражних керуючих. Державна податкова служба та інші контролюючі установи теж залучені до процесу, оскільки репрезентують державу як кредитора і здійснюють контроль за виконанням податкових обов'язків [1].

Попри те, що роль кожного органу закріплена в законодавчих актах, у нормах досі наявні прогалини та протиріччя. Це проявляється у паралелізмі функцій, розмитості визначення меж правомочностей і відсутності механізмів узгодження дій. Як наслідок, процедури банкрутства набувають більшої складності, що несприятливо позначається на термінах і результативності їх здійснення.

У європейській правовій науці підкреслюється значущість інституційної визначеності та розподілу функцій між органами, що забезпечують здійснення процедур неспроможності [2]. Це підтверджує актуальність глибинного теоретичного та нормативного вивчення української системи, що вимагає всебічного аналізу правомочностей і методів їхньої координації.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема розподілу компетенції між органами публічної влади у справах про неспроможність неодноразово ставала предметом вивчення як українських, так і зарубіжних дослідників. Теоретичні основи господарсько-правових механізмів врегулювання банкрутства ґрунтовно вивчалися О.А. Беляневич, яка обґрунтовувала специфіку юрисдикційної діяльності господарських судів у забезпеченні рівноваги приватних і публічних інтересів [3, с. 78–82]. Процесуальні особливості судових проваджень у справах про фінансову неспроможність досліджував В.В. Джунь, акцентуючи на механізмах нагляду за функціонуванням інституту арбітражного управління [4, с. 145–149].

Регламентуючу функцію Міністерства юстиції України щодо професійної діяльності керуючих санацією та ліквідацією розглядав Б.М. Поляков, який доводив доцільність підсилення адміністративно-наглядових інструментів у цій сфері [5, с. 234–238]. Специфіку залучення податкових органів як представників державних інтересів у конкурсному провадженні висвітлював І.А. Бутирський, який виявив суперечності між бюджетними пріоритетами та економічною виправданістю санаційних дій [6, с. 112–116].

Порівняльні дослідження європейських моделей законодавства про неспроможність здійснював Ю.В. Кабалкін, фокусуючись на німецькій і французькій системах організації процедур відновлення платоспроможності [7, с. 56–61]. Водночас питання практичного втілення принципів координації між різними гілками влади в умовах українського правопорядку залишається недостатньо розробленим, що визначає потребу подальших наукових розвідок.

**Мета статті** полягає у здійсненні комплексного дослідження розподілу компетенції між державними органами у процедурах банкрутства, ідентифікації системних проблем, пов'язаних із паралелізмом функцій і колізіями правомочностей, а також у формуванні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання та інституційних механізмів взаємодії.

**Виклад основного матеріалу.** Інституційна конструкція органів публічної влади, що беруть участь у реалізації процедур фінансової неспроможності на території України, характеризується складною багато-рівневою архітектурою, де кожен суб'єкт володіє специфічними функціональними характеристиками та правовими прерогативами.

Центральну позицію у цій системі займають господарські судові установи, які згідно зі статтями 2 та 6 Кодексу України з процедур банкрутства уповноважені розглядати заяви про визнання боржника неспроможним, приймати ухвали про ініціювання відповідних процедур, затверджувати кандидатури арбітражних керуючих і реалізовувати процесуальне керівництво всім комплексом дій у межах справи [8].

Виняткова підвідомчість справ про неспроможність господарським судам узгоджується з сучасними світовими тенденціями спеціалізації судочинства у комерційних суперечках [9, с. 89–92]. Водночас у практиці застосування права періодично виникають ситуації, коли межі допустимого судового нагляду за професійною роботою арбітражного керуючого залишаються нечіткими, що спричиняє формування різних правових висновків апеляційних і касаційних судів. Показовою у цьому контексті виступає постанова Верховного Суду від 16 березня 2021 року у справі № 904/4164/19, де викладено позицію про необхідність

забезпечення рівноваги між судовим наглядом і самостійністю професійного керуючого у прийнятті управлінських рішень [10].

Регламентуючу роль у системі інституційного забезпечення процедур банкрутства виконує Міністерство юстиції України, яке реалізує широкий спектр правомочностей – від ведення Єдиного реєстру арбітражних керуючих до встановлення кваліфікаційних критеріїв і проведення дисциплінарних проваджень стосовно професійних учасників ринку послуг арбітражного управління [11]. Відповідно до приписів статті 12 Кодексу України з процедур банкрутства, саме цей центральний орган виконавчої влади наділений компетенцією затверджувати професійні стандарти діяльності арбітражних керуючих і координувати функціонування їхніх саморегульованих об'єднань [8].

Проте ґрунтовне вивчення практики застосування законодавства демонструє наявність колізій компетенції між наглядовими прерогативами профільного міністерства та контрольними функціями судових органів. Зокрема, у випадках оскарження рішень чи бездіяльності арбітражного керуючого постає запитання про пріоритет інстанційного реагування: чи має переважне право суд, який розглядає конкретну справу про банкрутство, чи Міністерство юстиції в межах загального регламентуючого нагляду за професійною спільнотою? Така дуалістична система нагляду породжує невизначеність у правовому середовищі та формує ризики для прогнозованості правозастосування [12, с. 178–181].

Державна податкова служба України спільно з іншими органами, що репрезентують інтереси держави у статусі кредитора, володіє специфічними правовими можливостями в межах процедур неспроможності. Згідно з приписами статті 48 Кодексу України з процедур банкрутства, уповноважений орган може брати участь у зборах комітету кредиторів, голосувати при ухваленні стратегічних рішень щодо долі боржника та ініціювати відсторонення арбітражного керуючого в разі виявлення порушень [8]. Паралельно на податковій структурі покладено обов'язок нагляду за коректністю інвентаризації та оцінювання активів боржника, а також за дотриманням черговості задоволення вимог, визначених законодавством [13].

У практиці правозастосування систематично виникають конфлікти між бюджетними пріоритетами держави та стратегічною метою відновлення економічної життєздатності підприємства-боржника. Податкові органи нерідко схиляються до підтримки ліквідаційних варіантів з метою оперативного стягнення заборгованості до бюджету, тоді як арбітражний керуючий і приватні кредитори можуть аргументувати перспективність санаційних заходів [14, с. 223–226]. Подібні ситуації обумовлені відсутністю в законодавстві чітких алгоритмів оцінювання економічної виправданості вибору конкретної процедури, а також браком механізмів обов'язкового узгодження позицій різних груп кредиторів.

Істотним аспектом функціонування системи виступає взаємодія між виконавчими органами та судовими інстанціями у процесі розробки та виконання планів санації. Господарські суди, затверджуючи план санації відповідно до статті 32 Кодексу України з процедур банкрутства, мають оцінювати його реалістичність і відповідність інтересам кредиторів [8, с. 10–12]. Проте податкові органи, керуючись бюджетними мотивами, можуть блокувати схвалення планів санації на зборах кредиторів, використовуючи своє право вето, передбачене для кредиторів з вимогами, що перевищують певний поріг. Це породжує правову колізію, адже суд формально не може втручатися у волевиявлення кредиторів, але водночас зобов'язаний захищати публічний інтерес у збереженні економічно життєздатних підприємств [20, с. 267–270].

Ще одним проблемним напрямком виступає визначення компетенції у сфері нагляду за законністю дій арбітражного керуючого щодо укладення угод від імені боржника. Стаття 24 Кодексу України з процедур банкрутства встановлює, що арбітражний керуючий одержує правомочності керівника боржника та може здійснювати правочини в межах своєї компетенції [8]. При цьому великі угоди потребують схвалення комітетом кредиторів або судом. У практиці виникають непорозуміння щодо того, який орган має первинну компетенцію перевіряти економічну обґрунтованість таких правочинів: чи це виняткова прерогатива суду як органу судового нагляду, чи податкові органи також можуть оскаржувати такі угоди як такі, що завдають шкоди інтересам держави-кредитора [21, с. 89–93].

Європейський досвід ілюструє альтернативні підходи до організації інституційної взаємодії у сфері неплатоспроможності. Так Французька модель передбачає функціонування інституту *mandataire judiciaire* – судового представника, який призначається комерційним судом і виступає медіатором між боржником, кредиторами та державними органами, забезпечуючи координацію їхніх дій і попередження конфліктів [15, р. 680].

У Німеччині система побудована на принципі високої професійної автономії арбітражних керуючих (*Insolvenzverwalter*) при мінімізації адміністративного втручання з боку виконавчої влади, проте зі збереженням потужного судового нагляду, що реалізується спеціалізованими судами з питань неспроможності [16, р. 789].

Британська модель адміністрування неплатоспроможності характеризується існуванням спеціалізованого регулятора – *Insolvency Service*, який є агентством при Міністерстві бізнесу та торгівлі і здійснює комплексне регулювання та нагляд за професійною діяльністю фахівців з неспроможності, веде реєстри, проводить розслідування зловживань і забезпечує методичну підтримку [22, р. 887]. Така централізація регламентуючих функцій в одному органі сприяє уникненню паралелізму правомочностей і підвищує результативність нагляду.

Аналіз міжнародної практики дозволяє сформулювати принцип субсидіарності державного втручання у процедури неспроможності: органи публічної влади мають обмежувати свою участь виключно випадками, коли це об'єктивно необхідно для захисту суспільного інтересу, прав кредиторів або запобігання зловживанням, не підміняючи собою ринкові механізми саморегулювання та не перешкоджаючи реструктуризації життєздатного бізнесу [17 р. 456].

У контексті української правової системи проблема координації між різними органами влади посилюється через відсутність єдиної цифрової екосистеми, яка б забезпечувала безперешкодний і швидкий обмін інформацією між господарськими судами, Міністерством юстиції, податковими органами та іншими учасниками процедур. Це призводить до виникнення інформаційних розривів, затримок у прийнятті управлінських рішень і створює можливості для недобросовісних практик [18, с. 312–318].

Запровадження інтегрованої електронної платформи з особистими кабінетами для арбітражних керуючих, автоматизованою системою звітності та зв'язком з Єдиним державним реєстром судових рішень могло б істотно підвищити прозорість процедур, забезпечити швидкий доступ до інформації та оптимізувати контрольні функції державних органів.

Особливої уваги заслуговує питання взаємодії органів державної влади з саморегулювними організаціями арбітражних керуючих. Відповідно до положень статті 15 Кодексу України з процедур банкрутства, такі професійні об'єднання наділені правом здійснювати внутрішній нагляд за діяльністю своїх членів, розробляти професійні стандарти та етичні кодекси, проводити підвищення кваліфікації [8, с. 6–7]. Проте у практичній площині їхні контрольні правомочності часто перетинаються з функціями Міністерства юстиції, що породжує компетенційні суперечності та знижує результативність всієї системи регулювання [19, с. 156–161].

Системний підхід до розв'язання проблеми координації правомочностей вимагає впровадження механізму регулярних міжвідомчих консультацій і узгодження правових позицій. Створення постійно діючої робочої групи при Міністерстві юстиції України за участю представників Верховного Суду, Державної податкової служби, Державної митної служби, Національного банку України (у випадках банкрутства фінансових установ) і саморегулювних організацій могло б сприяти напрацюванню єдиних підходів до тлумачення норм законодавства та розробленню методичних рекомендацій [23, с. 234–241].

Важливим напрямком вдосконалення виступає також розмежування поточного оперативного контролю від стратегічного нагляду. Господарські суди мають зосередитися на вирішенні процесуальних питань і розгляді спорів, що виникають у межах конкретних справ, тоді як Міністерство юстиції повинно здійснювати системний моніторинг якості професійної діяльності арбітражних керуючих, не втручаючись у щоденне управління окремими процедурами [24, с. 178–185].

Окремо слід акцентувати увагу на проблемі представництва інтересів держави у процедурах банкрутства стратегічно важливих підприємств або об'єктів критичної інфраструктури. У таких випадках, окрім податкових і митних органів, можуть бути залучені галузеві міністерства, органи національної безпеки, антимонопольні регулятори. Відсутність чіткого алгоритму координації дій цих структур може призводити до блокування прийняття рішень і погіршення становища боржника [25, с. 301–308].

Міжнародні стандарти, зокрема Принципи Світового банку щодо ефективного режиму неплатоспроможності (World Bank Principles for Effective Insolvency and Creditor Rights Systems), підкреслюють необхідність чіткого законодавчого визначення ролі та правомочностей усіх учасників процедур, встановлення прозорих правил їхньої взаємодії та створення ефективних механізмів вирішення компетенційних спорів [26, р. 142]. Україна, прагнучи до гармонізації національного законодавства з європейськими нормами, має впровадити ці стандарти у своє правове поле.

Додатковим інструментом підвищення результативності координації може стати запровадження інституту незалежної експертизи у складних справах про банкрутство. Суди могли б призначати незалежних експертів для оцінки обґрунтованості дій арбітражного керуючого, реалістичності планів санації або законності заперечень державних органів, що сприяло б об'єктивізації судових рішень і зменшенню конфліктних ситуацій [27, с. 123–127].

Перспективним напрямком виступає також впровадження медіаційних процедур для вирішення спорів між різними групами кредиторів, включаючи державу. Альтернативне врегулювання суперечок може прискорити процес досягнення компромісів і знизити навантаження на судову систему [28, с. 89–94].

Висновки і перспективи. У ході проведеного комплексного дослідження компетенції органів державної влади у процедурах банкрутства було встановлено низку системних проблем, які виявляються у паралельному здійсненні окремих функцій різними інституціями, нечіткості визначення меж їхніх повноважень та недостатньому рівні координації між суб'єктами публічної влади. Такі вади негативно впливають на ефективність правозастосування та знижують передбачуваність результатів банкрутних процедур.

Для подолання окреслених труднощів доцільним є вжиття комплексу взаємопов'язаних заходів. Насамперед варто здійснити змістове оновлення Кодексу України з процедур банкрутства шляхом конкретизації правомочностей господарських судів, Міністерства юстиції України, Державної податкової служби

та інших органів виконавчої влади. Такий підхід дозволить усунути дублювання компетенцій та забезпечити чіткі орієнтири у розподілі повноважень.

Важливим кроком є також створення постійно діючого механізму міжвідомчої координації, наприклад у формі спеціалізованої дорадчої ради при Міністерстві юстиції України, яка могла б об'єднати представників вищих судових інстанцій, податкових та митних органів, фінансових регуляторів і саморегулювних організацій арбітражних керуючих з метою вироблення уніфікованих підходів до правозастосування.

Ключове значення має і цифровізація сфери банкрутства. Створення єдиної інтегрованої електронної платформи для автоматизованого обміну інформацією між усіма учасниками процедур неплатоспроможності дозволить підвищити прозорість процесів, прискорити ухвалення рішень та зробити контрольні функції більш результативними.

Окремої уваги заслуговує посилення ролі професійного самоврядування арбітражних керуючих, яке повинно здійснювати дієвий контроль за якістю роботи та дисциплінарною відповідальністю фахівців, але при цьому мати чітко окреслену сферу компетенції у співвідношенні з повноваженнями державних органів, щоб уникнути інституційних конфліктів.

Перспективним напрямом реформування є запозичення позитивного міжнародного досвіду, зокрема практики держав-членів Європейського Союзу та рекомендацій міжнародних фінансових організацій, де ефективність процедур неплатоспроможності забезпечується завдяки принципу субсидіарності державного втручання: держава мінімізує адміністративний тиск, залишаючи за собою лише функції стратегічного регулювання та судового контролю.

Додатковим інструментом може стати інститут незалежної експертизи та медіаційних процедур, що застосовуються для врегулювання конфліктів компетенцій та суперечностей між різними групами кредиторів, включаючи державу як особливого учасника відносин.

Реалізація окресленого комплексу заходів здатна забезпечити якісно новий рівень функціонування системи банкрутства, сформувати збалансовану модель взаємодії між приватними та публічними інтересами, підвищити інституційну узгодженість державних органів і наблизити національне регулювання до сучасних міжнародних стандартів. У кінцевому підсумку це сприятиме створенню передбачуваного та безпечного бізнес-середовища в Україні, що є особливо важливим в умовах економічної трансформації.

#### Список використаних джерел:

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII.
2. Regulation (EU) 2015/848 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on insolvency proceedings.
3. Беляневич О.А. Господарське процесуальне право України: підручник. Київ: Алерта, 2019.с. 72–82
4. Джунь В.В. Судовий контроль у справах про банкрутство: теорія і практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 145–149.
5. Поляков Б.М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні: підручник. Київ: Ін Юре, 2018. С. 234–238
6. Бутирський А.А. Податкові правовідносини у процедурах банкрутства: актуальні проблеми правозастосування. *Фінансове право*. 2019. № 3 (49). С. 112–116.
7. Кабалкін Ю.В. Зарубіжний досвід правового регулювання інституту неплатоспроможності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 56–61.
8. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
9. Тітов М.І. Спеціалізація судочинства у господарських спорах: міжнародний досвід. *Судова апеляція*. 2020. № 3 (60). С. 89–92.
10. Постанова Верховного Суду від 16 березня 2021 р. у справі № 904/4164/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95743821>.
11. Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів): Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2019 р. № 1054. *Офіційний вісник України*. 2019. № 100. Ст. 3351.
12. Ярема А. Г. Колізії у правовому регулюванні процедур банкрутства в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 8. С. 178–181.
13. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–17. Ст. 112.
14. Васильєва В.А. Конфлікт інтересів кредиторів у процедурах банкрутства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 5. С. 223–226.
15. Jeantin M., Le Cannu P. Droit commercial: entreprises en difficulté. 8e éd. Paris: Dalloz, 2014. 680 p.
16. Håsemeyer L. Insolvenzrecht. 4. Aufl. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2007. 789 p.
17. Wessels B., Madaus S. Rescue of Business in Insolvency Law. The Hague: Eleven International Publishing, 2017. 456 p.

18. Остапенко Ю.І. Інформаційне забезпечення процедур банкрутства: проблеми та перспективи. *Інформація і право*. 2021. № 3 (38). С. 312–318.
19. Деревянко Б.В. Саморегулівні організації арбітражних керуючих: статус та повноваження. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 38. С. 156–161.
20. Бірюков О.М. Санація як процедура банкрутства: правові та економічні аспекти. Київ: Юрінком Інтер, 2019. С. 267–270.
21. Вінник О.М. Господарське право: курс лекцій. Київ: Атіка, 2020. с. 89–93
22. Goode R.M. Principles of Corporate Insolvency Law. 4th ed. London: Sweet & Maxwell, 2011. 887 p.
23. Кравчук В.М. Міжвідомча координація у сфері правового регулювання банкрутства. *Форум права*. 2021. № 4 (69). С. 234–241.
24. Смітюх А.В. Судовий контроль у процедурах банкрутства: межі та перспективи. *Вісник господарського судочинства*. 2020. № 3. С. 178–185.
25. Коротун О. М. Банкрутство стратегічних підприємств: особливості правового регулювання. *Економіка та право*. 2021. № 2 (60). С. 301–308.
26. World Bank. Principles for Effective Insolvency and Creditor/Debtor Regimes. Washington, DC: World Bank Group, 2016. 142 p.
27. Терещенко С.І. Експертиза у справах про банкрутство: теорія і практика. *Право України*. 2020. № 8. С. 123–127.
28. Примак Т.Ю. Медіація у господарських спорах: перспективи застосування. *Альтернативне вирішення спорів*. 2021. № 2. С. 89–96.

Дата надходження статті: 29.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 347.77:341.232:364.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.8>

**І. В. Найда**, кандидат наук з державного управління, доцент,  
декан економіко-правового факультету  
Київського кооперативного інституту бізнесу і права  
ORCID: 0000-0001-7296-7884

**К. М. Стороженко**, здобувачка вищої освіти спеціальності «Право»  
Київського кооперативного інституту бізнесу і права  
ORCID: 0009-0006-0456-2651

## ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ КОНФЛІКТІВ ЩОДО КОРИСТУВАННЯ ТА РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЖИТЛОМ В УКРАЇНІ

Конфлікти щодо користування та розпорядження житлом є одними з найбільш поширених і водночас складних приватноправових спорів в Україні. Житло має не лише майнову, але й соціальну, психологічну та культурну значущість, що ускладнює врегулювання спорів, пов'язаних із його використанням, утриманням, поділом або відчуженням. Традиційні судові механізми не завжди забезпечують своєчасне та ефективне вирішення конфліктів, що обумовлює актуальність застосування альтернативних методів, зокрема медіації.

У статті досліджено сутність медіації як добровільного процесу врегулювання спорів за участю нейтрального посередника, її переваги у вирішенні житлових конфліктів, особливості застосування в умовах воєнного стану, а також інституційні та нормативні передумови її ефективного впровадження в Україні.

Автори підкреслюють, що медіація сприяє значному скороченню часу та витрат на врегулювання спорів, забезпечує конфіденційність та орієнтованість на реальні інтереси сторін, що особливо важливо у випадках конфліктів між родичами, співвласниками або сусідами, де взаємодія сторін продовжується і після завершення спору. Медіація дозволяє уникнути ескалації конфлікту, сприяє конструктивному діалогу та створює умови для прийняття взаємоприйнятних рішень, які враховують як юридичні, так і соціально-психологічні аспекти конфлікту.

Розглянуто існуючі обмеження та бар'єри, а саме: недостатню обізнаність громадян про медіацію, брак спеціалізованих медіаторів, нерівномірний розвиток центрів та відсутність стимулів для державних установ, що стримують ширше застосування медіації у сфері житлових правовідносин.

У статті зроблено висновок щодо необхідності комплексних заходів щодо популяризації та інтеграції медіації у систему правосуддя та безоплатної правової допомоги. Це можливо завдяки вдосконаленню нормативно-правової бази, яка регулює медіацію, зокрема шляхом уточнення процедур, статусу медіатора та механізмів контролю за виконанням медіативних угод. Показано, що не менш важливою є системна популяризація медіації серед населення, юристів і суддів, що дозволить формувати довіру до інституту медіації та підвищить обізнаність сторін про можливості альтернативного врегулювання спорів.

У статті запропоновано включення медіації до діяльності центрів безоплатної правової допомоги, що дозволить забезпечити доступ до ефективного вирішення конфліктів для соціально вразливих категорій населення та сприятиме формуванню культури мирного врегулювання спорів у суспільстві.

**Ключові слова:** житлові спори, медіація, альтернативне вирішення конфліктів, користування та розпорядження житлом, добровільна угода.

### **I. V. Naida, K. M. Storozhenko. Effectiveness of mediation in resolving conflicts regarding the use and disposal of housing in Ukraine**

Conflicts regarding the use and disposal of housing are among the most common and, at the same time, the most complex private law disputes in Ukraine. Housing has not only property but also social, psychological, and cultural significance, which complicates the resolution of disputes related to its use, maintenance, division, or alienation. Traditional judicial mechanisms do not always ensure timely and effective dispute resolution, which highlights the relevance of applying alternative methods, in particular, mediation.

This article examines the essence of mediation as a voluntary dispute resolution process involving a neutral intermediary, its advantages in resolving housing conflicts, the specifics of its application under martial law conditions, as well as the institutional and legal prerequisites for its effective implementation in Ukraine.

The authors emphasize that mediation significantly reduces the time and costs of dispute resolution, ensures confidentiality, and focuses on the real interests of the parties, which is especially important in conflicts between relatives, co-owners, or neighbors, where the interaction of the parties continues even after the dispute is resolved. Mediation helps prevent conflict escalation, promotes constructive dialogue, and creates conditions for reaching mutually acceptable solutions that consider both

© І. В. Найда, К. М. Стороженко, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

*legal and socio-psychological aspects of the conflict. At the same time, existing limitations and barriers are discussed: insufficient public awareness of mediation, a lack of specialized mediators, uneven development of mediation centers, and the absence of incentives for public institutions, all of which hinder broader application of mediation in the field of housing legal relations.*

*The article concludes on the necessity of comprehensive measures to promote and integrate mediation into the justice system and the system of free legal aid. This can be achieved by improving the legal framework regulating mediation, particularly by clarifying procedures, the status of mediators, and mechanisms for monitoring the implementation of mediation agreements. It is shown that systematic promotion of mediation among the public, lawyers, and judges is equally important, as it will help build trust in the institution of mediation and increase awareness among parties about the possibilities of alternative dispute resolution.*

*The article proposes including mediation in the activities of free legal aid centers, which will provide access to effective conflict resolution for socially vulnerable groups of the population and contribute to the development of a culture of peaceful dispute resolution in society.*

**Key words:** *housing disputes, mediation, alternative dispute resolution, use and disposal of housing, voluntary agreement.*

**Постановка проблеми.** Конфлікти щодо користування та розпорядження житлом є одними з найбільш поширених і водночас складних категорій приватноправових спорів в Україні. Житло має не лише майнову, але й соціальну, психологічну та культурну значимість, що ускладнює вирішення спорів, пов'язаних із його використанням, утриманням, поділом або відчуженням. Традиційні судові механізми часто не забезпечують оперативного та ефективного вирішення таких конфліктів, що призводить до затяжних процесів, ескалації спорів і додаткових витрат для сторін. У зв'язку з цим виникає потреба у впровадженні альтернативних методів вирішення спорів, зокрема медіації, яка дозволяє врахувати інтереси сторін, забезпечити конфіденційність та зменшити навантаження на судову систему. Проблема полягає у недостатньому використанні та не до кінця реалізованому потенціалі медіації у сфері житлових правовідносин, особливо в умовах воєнного стану та соціально-економічних викликів сучасної України.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед вітчизняних науковців та дослідників, праці яких відіграють суттєву роль у розвитку та ефективному використанні медіації у сфері житлових правовідносин, відомі Теремецький С., Аврамова Н., Марина І., Француз П., Харківська О., Максимов С. та інші. Їхні дослідження охоплюють різні аспекти медіації: від теоретичного осмислення інституту та нормативно-правового регулювання до практичних рекомендацій щодо застосування медіації у житлових спорах, зокрема між родичами, співвласниками та сусідами.

Проте, на сьогодні, незважаючи на значну кількість наукових публікацій з окресленої проблематики, питання системної інтеграції медіації у сферу житлового права, забезпечення професійної підготовки медіаторів, створення стимулюючих механізмів та популяризації серед населення досі висвітлено недостатньо. Особливо це стосується специфіки застосування медіації в умовах воєнного стану, внутрішнього переміщення населення та посиленої потреби у захисті житлових прав соціально вразливих категорій громадян.

Водночас роботи зазначених науковців створюють надійну теоретичну та практичну основу для подальших досліджень, а також формування рекомендацій щодо вдосконалення нормативного регулювання, інституційного забезпечення та інтеграції медіації у систему безоплатної правової допомоги в Україні.

**Мета статті** полягає в тому, щоб дослідити ефективність медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів щодо користування та розпорядження житлом в Україні, визначити її переваги та обмеження, а також розробити рекомендації щодо інтеграції медіації у систему правосуддя та безоплатної правової допомоги з метою підвищення доступності, оперативності та якості врегулювання житлових спорів.

**Виклад основного матеріалу.** Конфлікти щодо користування та розпорядження житлом належать до найбільш поширених і водночас найскладніших категорій приватноправових спорів в Україні.

Житло є не лише матеріальним благом, але й об'єктом, що має соціальну, психологічну та культурну значущість для людини та сім'ї. Воно відіграє ключову роль у забезпеченні базових життєвих потреб, формуванні почуття безпеки, стабільності та соціальної ідентичності. Саме через таку багатоплановість житла конфлікти, пов'язані з його використанням, утриманням, поділом або відчуженням, набувають особливої складності. Вони часто поєднують майнові суперечки із міжособистісними, соціально-психологічними та навіть культурними аспектами, що значно ускладнює їх вирішення.

У практиці традиційні судові механізми не завжди здатні забезпечити своєчасне та ефективне врегулювання подібних конфліктів. Тривалість судових процесів, складність процедур, високі матеріальні та часові витрати на представництво в суді, а також емоційне навантаження для сторін роблять судовий шлях не завжди оптимальним. Крім того, формалізований характер судових рішень інколи не дозволяє врахувати справжні потреби та інтереси учасників спору, особливо у випадках конфліктів між родичами, сусідами чи співвласниками.

У зв'язку з цим особливу актуальність набуває застосування альтернативних методів вирішення спорів, серед яких медіація є найбільш перспективним інструментом. Вона дозволяє сторонам добровільно взаємодіяти за участі нейтрального посередника, сприяє конструктивному діалогу, зменшує напруженість

у конфлікті та забезпечує гнучке, взаємоприйнятне врегулювання суперечок, що не завжди досягається у судовому порядку.

У світлі реформування системи правосуддя та інтеграції європейських правових стандартів медіація поступово знаходить своє місце у сфері житлових правовідносин, хоча її потенціал ще не реалізований повною мірою.

Сутність медіації як альтернативного способу вирішення спорів полягає у добровільній взаємодії сторін за участі нейтрального посередника – медіатора, який сприяє досягненню взаємоприйнятного рішення. У житлових спорах роль медіації особливо цінна, адже такі конфлікти часто виникають між близькими родичами, співвласниками, сусідами або іншими особами, які змушені підтримувати взаємодію й після завершення спору. На цьому наголошують Теремецький В. та Аврамова О., зазначаючи, що медіація у сфері житлових прав охоплює широкий спектр ситуацій – від виселення й приватизації до поділу житла, укладення або розірвання договору найму, користування спільними приміщеннями тощо [1].

Нормативною основою для застосування медіації в Україні став Закон України «Про медіацію», який систематизував процедури, закріпив принципи добровільності, конфіденційності, рівності сторін та визначив правовий статус медіатора. Як зазначає Марина Ю., прийняття цього Закону стало ключовим етапом формування правової культури мирного врегулювання спорів, однак його ефективне застосування потребує подальших інституційних кроків [2]. Законодавче врегулювання створює передумови для інтеграції медіації у вирішення житлових спорів, але поки що її застосування носить фрагментарний характер.

Окрему увагу в контексті житлових спорів слід приділити умовам воєнного стану та пов'язаних із ним змін у функціонуванні правосуддя. Як підкреслюють Француз А. і Марина Ю., під час війни зростає навантаження на суди, ускладнюється доступ до правосуддя в окремих регіонах, а кількість житлових спорів збільшується через внутрішнє переміщення осіб, руйнування житла та зміну соціально-правових обставин [3]. У таких умовах медіація стає не лише альтернативою, але й іноді єдиним реалістичним способом досягнення домовленостей між сторонами.

Ефективність медіації у вирішенні житлових спорів проявляється у кількох важливих аспектах, що роблять її особливо цінною альтернативою традиційним судовим механізмам. Медіація дозволяє значно скоротити час вирішення конфлікту порівняно з тривалими судовими процесами. Судові розгляди у сфері житлових прав можуть тривати роками через завантаженість судів, складність процедур та численні апеляційні інстанції. Медіаційні сесії, навпаки, дають змогу сторонам досягти взаємоприйнятної угоди протягом кількох тижнів або навіть днів, що підвищує оперативність вирішення спору та зменшує психологічне навантаження на учасників конфлікту.

Медіація також є економічно вигіднішою процедурою. Вона зменшує витрати на судовий супровід, юридичні консультації та інші додаткові видатки, що особливо актуально для громадян із обмеженими фінансовими ресурсами. Завдяки цьому забезпечується більш доступне врегулювання спорів та знижується соціальна напруженість у громадах.

Особливу роль у вирішенні житлових спорів відіграє конфіденційність медіаційного процесу, яка створює безпечне середовище для відкритого та конструктивного діалогу між сторонами. У випадках, коли спори стосуються користування, розпорядження, поділу або відчуження житла, важливо, щоб учасники могли вільно обговорювати свої реальні інтереси, потреби та емоційні переживання без страху публічного розголошення або юридичних наслідків. Конфіденційність дозволяє зосередитися не лише на формальних правових позиціях, але й на соціально-психологічних аспектах конфлікту, що особливо актуально у випадках житлових спорів між родичами, співвласниками квартир або сусідами. Такий підхід сприяє виробленню гнучких, взаємовигідних рішень, які враховують інтереси всіх учасників і забезпечують тривале мирне співіснування. Крім того, конфіденційність знижує ризик ескалації конфлікту та підвищує ймовірність досягнення домовленостей, що реально виконуються, роблячи медіацію ефективним інструментом захисту та врегулювання житлових правовідносин.

Ще однією перевагою медіації є орієнтація на інтереси, а не лише на формальні правові позиції. У контексті житлових спорів це особливо важливо, адже правові вимоги сторін не завжди відображають їхні реальні потреби. Наприклад, вимога про виселення може бути зумовлена не юридичними мотивами, а психологічним конфліктом у сім'ї. Медіація дозволяє виявити справжні проблеми й допомагає сторонам знайти рішення, яке було б прийнятним і реалістичним для обох. На це звертає увагу Харківська К., підкреслюючи, що професійна підготовка медіаторів, зокрема їх уміння працювати зі складними емоційними ситуаціями, є ключовою умовою успішності процедури [4].

Важливим напрямом розвитку є інтеграція медіації у систему безоплатної правової допомоги. Науковці зазначають, що включення медіаторів до механізмів безоплатної правової допомоги дозволило б розширити доступ до альтернативного вирішення спорів для соціально вразливих груп населення. Дослідження, присвячене питанням імплементації медіації в систему безоплатної правової допомоги, свідчить про високий потенціал такої інтеграції, особливо у сфері житлових конфліктів, які переважно стосуються громадян із низьким рівнем доходів [5].

У ширшому контексті медіація може сприяти розвитку культури мирного врегулювання спорів, що є невід'ємною складовою демократичного суспільства. Науковець Максимов М. підкреслює, що поєднання юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту житлових прав має доповнювати одне одного, забезпечуючи більш гнучкий та ефективний механізм вирішення спорів [6].

Медіація істотно розширює набір інструментів, доступних для учасників конфлікту. Завдяки медіації сторони отримують можливість конструктивно взаємодіяти, обговорювати свої потреби та інтереси у безпечному і конфіденційному середовищі, що не завжди можливо у формальному судовому процесі. Вона дозволяє уникнути ескалації конфлікту, зменшити напруженість між сторонами та досягти взаємоприйнятних рішень, які враховують як правові, так і соціально-психологічні аспекти спору. Таким чином, медіація доповнює судовий механізм, роблячи процес врегулювання житлових та інших приватноправових конфліктів більш гнучким, ефективним і орієнтованим на інтереси сторін.

Разом із тим існують і певні обмеження, які стримують ширше застосування медіації у сфері житлових правовідносин. Серед них – недостатня поінформованість громадян про можливості медіації, недовіра до альтернативних процедур, нерівномірний розвиток медіаційних центрів, а також брак мотивуючих механізмів з боку держави.

Крім того, значна частина юристів і суддів не має достатнього практичного досвіду взаємодії з медіаторами, що створює суттєві інституційні бар'єри для широкого впровадження медіації у сфері житлових правовідносин. Недостатня обізнаність правників щодо специфіки медіаційного процесу, його процедур, ролі та повноважень медіатора часто призводить до формального ставлення до альтернативного врегулювання спорів та небажання активно рекомендувати цей інструмент сторонам. Відсутність досвіду взаємодії ускладнює координацію між судами, адвокатами та медіаторами, що обмежує ефективність медіаційних сесій. Внаслідок цього сторони залишаються переважно прив'язаними до традиційного судового порядку, а потенціал медіації як швидкого, гнучкого і конструктивного способу вирішення конфліктів залишається недостатньо реалізованим.

Отже, ефективність медіації у вирішенні спорів щодо користування та розпорядження житлом є очевидною, але її потенціал в Україні поки не реалізований повністю.

Розвиток інституту медіації у сфері житлових правовідносин потребує комплексного та системного підходу, що враховує специфіку правових відносин, пов'язаних із користуванням, володінням, поділом та відчуженням житла. Удосконалення нормативного регулювання є ключовим елементом такого розвитку. Це передбачає не лише уточнення процедур проведення медіаційних сесій, визначення правового статусу медіатора та механізмів контролю за виконанням медіативних угод, але й інтеграцію положень медіації у спеціальні норми житлового права. Чіткіші правові рамки дозволять учасникам житлових спорів використовувати медіацію як надійний та юридично захищений спосіб вирішення конфліктів, що включають поділ житлової власності, питання приватизації, виселення або укладення договорів найму.

Популяризація медіації серед громадян, юристів і суддів у сфері житлового права сприятиме формуванню довіри до цього інституту та підвищенню обізнаності про можливості альтернативного вирішення конфліктів. Професійна підготовка медіаторів, особливо з урахуванням специфіки житлових спорів, включно з психологічними аспектами конфліктів між співвласниками, сусідами або родичами, забезпечує ефективність процесу та підвищує ймовірність досягнення взаємоприйнятних рішень.

Фінансові стимули для сторін та інтеграція медіації у діяльність судів та систему безоплатної правової допомоги дозволять забезпечити доступність процедури для соціально вразливих категорій населення. Це особливо актуально для житлових спорів, які часто стосуються громадян із обмеженими ресурсами та потребують оперативного вирішення.

У комплексі такі заходи здатні зробити медіацію ефективним, доступним і сталим механізмом вирішення житлових спорів в Україні, забезпечуючи баланс між захистом майнових прав, соціальними інтересами та підтримкою демократичних принципів правосуддя.

**Висновки і перспективи.** Дослідження показало, що медіація є ефективним механізмом вирішення конфліктів щодо користування та розпорядження житлом в Україні, оскільки вона дозволяє значно скоротити час і витрати на врегулювання спору, забезпечує конфіденційність процесу та орієнтованість на реальні інтереси сторін.

Особлива цінність медіації проявляється у спорах між родичами, співвласниками та сусідами, де взаємодія сторін продовжується і після завершення конфлікту. Проте ефективне застосування медіації у сфері житлового права наразі обмежене через недостатню поінформованість громадян щодо її можливостей, брак підготовлених медіаторів, нерівномірний розвиток центрів медіації та відсутність державних стимулів для активного використання цього інструменту.

Перспективи подальших досліджень у сфері житлового права пов'язані з аналізом впливу медіації на зменшення навантаження на судову систему та економії ресурсів учасників житлових спорів.

Важливим напрямом є розробка рекомендацій щодо інтеграції медіації у систему безоплатної правової допомоги, що забезпечить доступ до ефективного врегулювання конфліктів для соціально вразливих категорій населення.

Необхідне також дослідження ефективності навчальних програм та сертифікації медiatorів саме у сфері житлових правовідносин, а також вивчення особливостей застосування медіації в умовах воєнного стану, коли збільшується кількість житлових конфліктів через руйнування житла та внутрішнє переміщення населення. Додатково важливо формувати правові та організаційні механізми, що стимулюватимуть використання медіації державними та муніципальними установами для вирішення спорів щодо житла.

Впровадження таких заходів дозволить розширити застосування медіації у сфері житлового права, підвищити її ефективність, забезпечити доступ до правосуддя та сприяти формуванню культури мирного врегулювання житлових конфліктів у суспільстві.

**Список використаних джерел:**

1. Теремецький В.І., Аврамова О.Є. Медіаційна процедура під час розгляду житлових спорів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1. С. 41–52.
2. Марина Ю.Ю. Закон України «Про медіацію»: основні досягнення та подальші кроки розвитку медіації в Україні. *Legal Bulletin*. 2023. № 3. С. 25–33.
3. Француз А.Й., Марина Ю.Ю. Медіація як сучасний спосіб вирішення конфліктів в умовах військового стану. *Legal Bulletin*. 2023. № 7. С. 64–72.
4. Харківська К.В. Підготовка медіаторів в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. С. 112–118.
5. Окремі питання імплементації медіації в систему безоплатної правової допомоги. *Law and Society: Electronic Journal*. 2022. № 8. С. 81–94.
6. Максимов М.І. Співвідношення юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту житлових прав. *Applied Journal of Public Administration*. 2025. № 5 (Ч. 1). С. 239–250.

Дата надходження статті: 21.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

# ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.9>

**Ш. Б. Давлатов**, кандидат юридичних наук,  
доцент, доцент кафедри правоохоронної діяльності  
Університету митної справи та фінансів

**О. М. Трунов**, аспірант кафедри правоохоронної діяльності  
Університету митної справи та фінансів

## ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА ВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ДО ЄДР: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Статтю присвячено виявленню та систематизації основних проблем правозастосування, пов'язаних із реалізацією положень статті 214 Кримінального процесуального кодексу України щодо внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄДР), а також формулювання практичних і нормативних рекомендацій для їх вирішення. У межах дослідження автори здійснюють аналіз чинного законодавства, положень підзаконних актів та судової практики з метою виявлення колізій, правових прогалин і суперечностей між нормами КПК та фактичним механізмом їх реалізації. Автори акцентують увагу на системному характері порушень, які виникають як на етапі первинного реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, так і в ході їх подальшої реєстрації у ЄДР. Незважаючи на формальну нормативну визначеність процедури, на практиці має місце низка суттєвих проблем: відсутність чіткого, уніфікованого підходу до оцінки «достатності» даних, що обґрунтовують внесення інформації до Реєстру, порушення строків внесення, неправомірні відмови у прийнятті заяв представниками потерпілих, а також зловживання формальними підставами для блокування початку розслідування. На основі аналізу судових рішень, нормативної бази та наукових позицій сформульовано низку рекомендацій щодо усунення виявлених недоліків. Серед них – законодавча конкретизація поняття «достатні дані» для внесення інформації до ЄДР, встановлення чітких процедурних орієнтирів щодо строків реагування, нормативне усунення колізій між КПК та підзаконними актами, а також посилення інституційного контролю за дотриманням процесуальних гарантій. Особлива увага приділяється необхідності запровадження механізмів незалежного нагляду та вдосконалення електронної системи реєстрації з метою зменшення впливу суб'єктивного чинника з боку посадових осіб.

**Ключові слова:** Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄДР), досудове розслідування, заяви про вчинене кримінальне правопорушення, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, воєнний стан.

**Sh. B. Davlatov, O. M. Trunov. Legal regulation and practice of entering information into the URPTI: current challenges**

The article is devoted to identifying and systematizing the main problems of law enforcement related to the implementation of Article 214 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the entry of information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations (URPTI), as well as to formulate practical and regulatory recommendations for their resolution. Within the framework of the study, the authors analyze current legislation, subordinate legal acts, and judicial practice in order to identify conflicts, legal gaps, and inconsistencies between the norms of the CPC and the actual mechanisms of their implementation.

The authors emphasize the systemic nature of violations that occur both at the initial stage of responding to reports of criminal offenses and during their subsequent registration in the URPTI. Despite the formal regulatory clarity of the procedure, a number of significant practical problems persist: the absence of a clear, unified approach to assessing the “sufficiency” of data that justify entering information into the Register; violations of registration deadlines; unlawful refusals to accept applications submitted by representatives of victims; and the misuse of formal grounds to delay or block the initiation of investigations.

Based on an analysis of court decisions, legal norms, and scholarly opinions, the article offers a range of recommendations for addressing the identified shortcomings. These include legislative clarification of the concept of “sufficient data” for registration in the URPTI; the establishment of clear procedural guidelines for response timelines; the elimination of conflicts between the CPC and subordinate legislation; and the strengthening of institutional oversight over compliance with procedural safeguards. Special attention is given to the need for independent supervisory mechanisms and improvements to the electronic registration system, in order to minimize the influence of subjective discretion by authorized officials.

**Key words:** Unified Register of Pre-Trial Investigations (URPTI); pre-trial investigation; applications regarding criminal offenses; reports of criminal offenses; martial law.

© Ш. Б. Давлатов, О. М. Трунов, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

**Постановка проблеми.** Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі – ЄРДР) є складовою системи досудового розслідування в Україні, що забезпечує прозорість, підзвітність і ефективність кримінального провадження. Відповідно до Положення про ЄРДР, затверджене Наказом Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298 (далі – Положення), цей реєстр є електронною інформаційно-комунікаційною системою, яка призначена для збирання, зберігання, захисту, оброблення, обліку, пошуку та узагальнення даних, що використовуються для формування звітності й надання інформації про внесені відомості з дотриманням вимог Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) та законодавства про захист персональних даних [1]. Порядок внесення інформації до ЄРДР має принципове значення для дотримання прав людини та запобігання зловживанням з боку правоохоронних органів. Водночас, статистика свідчить про наявність суттєвих проблем на стадії прийняття рішення про початок розслідування: лише у 2024 році було розглянуто понад 30 тисяч скарг щодо невнесення відомостей до ЄРДР, і більшість із них була задоволена [2]. У порівнянні з попередніми роками (2022-2023) простежується негативна тенденція до зростання таких випадків, що вказує на системні проблеми.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Питання внесення відомостей до ЄРДР досліджували М. О. Бібікова, В. П. Сердюк, Є. В. Сердюк, А. Л. Терещенко, О. О. Фаст, Є. М. Турик та А. А. Десятник, які акцентують увагу на проблемах законності, реєстрації заяв та контролю за початком досудового розслідування.

**Метою статті** є систематизація проблем правозастосування, що виникають під час реалізації статті 214 КПК – у частині внесення відомостей до ЄРДР.

**Виклад основного матеріалу.** Правове регулювання внесення даних до ЄРДР здійснюється відповідно до положень КПК, зокрема статті 214 [3]. Додатково порядок формування та ведення ЄРДР регламентується спеціальним Положенням про ЄРДР, яке визначає технічні та процедурні аспекти функціонування системи [1].

Аналіз першої частини ст. 214 КПК дозволяє виокремити основні її складові: суб'єктом внесення є слідчий, дізнавач або прокурор; дії мають бути здійснені невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви або самостійного виявлення обставин; об'єктом є відповідна інформація про кримінальне правопорушення (заява чи повідомлення) чи обставини, що можуть на нього вказувати [3].

Частина перша статті 214 КПК України чітко розмежовує суб'єктів, відповідальних за внесення відомостей до ЄРДР, та осіб, які безпосередньо здійснюватимуть досудове розслідування. Так, обов'язок невідкладно внести інформацію до Реєстру після її отримання покладається на слідчого, дізнавача або прокурора, тоді як проведення самого розслідування доручається слідчому, призначеному керівником органу досудового розслідування. При цьому закон не передбачає жодних додаткових вимог до осіб, уповноважених на внесення даних до ЄРДР, окрім перебування ними на відповідній посаді, що підтверджено і практикою Верховного Суду (Постанова від 08.11.2023 у справі №178/752/21) [4].

З аналізу ч. 1 ст. 214 КПК України випливає, що підставою для внесення відомостей до ЄРДР є: подання заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення; самостійне виявлення слідчим, прокурором чи дізнавачем обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [3].

Однак, не всі заяви є підставою для внесення до ЄРДР. Верховний Суд (Постанова від 30.09.2021 у справі № 556/450/18) наголошує, що заяви повинні містити об'єктивні фактичні дані, які у своїй сукупності вказують на наявність ознак кримінального правопорушення. Наприклад, анонімне повідомлення саме по собі не є підставою для відкриття провадження, однак за його результатами, після перевірки, відомості можуть бути внесені за рапортом відповідного працівника [5]. З огляду на необхідність оперативного реагування, законодавець передбачив можливість у невідкладних випадках здійснювати окремі процесуальні дії ще до внесення відомостей до ЄРДР. Зокрема, допускається проведення огляду місця події з метою з'ясування обставин кримінального проступку. На думку Бібікова М. О., до моменту реєстрації можуть бути здійснені такі дії, як: відібрання пояснень, проведення медичного освідування, отримання висновку спеціаліста, фіксація даних за допомогою технічних засобів (фото-, відеозйомки), а також вилучення знарядь і засобів вчинення проступку, предметів або документів, які безпосередньо пов'язані з правопорушенням або були виявлені під час затримання особи, її особистого огляду чи огляду речей [6, с. 69].

Отже, підставою для початку досудового розслідування є не будь-яка зареєстрована заява чи повідомлення, а лише ті з них, які містять достатньо об'єктивних даних, що вказують на можливе вчинення кримінального правопорушення. Йдеться про конкретну інформацію, яка підтверджує наявність ознак складу злочину та дозволяє встановити обставини події – час, місце, спосіб її вчинення тощо. За відсутності таких даних відповідне повідомлення не підлягає обов'язковому внесенню до ЄРДР, а досудове розслідування не розпочинається. Ця позиція узгоджується з практикою Верховного Суду (Постанови ККС від 16.05.2019 у справі № 761/20985/18 [7] та від 30.09.2021 у справі № 556/450/18 [5]). Таким чином, слідчий або прокурор після прийняття й реєстрації заяви зобов'язаний перевірити її зміст на предмет наявності достатніх даних. Лише за їх наявності приймається рішення про початок досудового розслідування через внесення відповідних відомостей до ЄРДР. У протилежному випадку, з метою уникнення необґрунтованого втручання в права осіб і перевантаження системи розслідувань, такі дані не підлягають внесенню.

Такий підхід підтримується й Вищим антикорупційним судом (Ухвали від 7 та 13 жовтня 2022 року у справах № 991/4166/22 та № 991/4442/22 [8; 9]).

З огляду на вищезазначене, слід погодитися з висновками дослідників (Сердюк В. П., Сердюк Є. В., Терещенко А. Л., Фаст О. О.) щодо відсутності єдиної правової позиції щодо тлумачення підстав для внесення інформації до ЄРДР, що негативно впливає на ефективність реалізації положень ст. 214 КПК. Така правова невизначеність призводить до зволікання з початком розслідування, що суперечить принципам оперативності та невідворотності відповідальності. У практиці трапляються випадки, коли заяви громадян розглядаються не відповідно до вимог КПК, а згідно із Законом України «Про звернення громадян», що передбачає місячний строк розгляду, хоча КПК вимагає внесення інформації до ЄРДР протягом 24 годин. Це протиріччя створює перешкоди для швидкого реагування правоохоронної системи та потребує додаткового наукового осмислення й законодавчого врегулювання [10, с. 43]. У підсумку страждає як правова визначеність, так і довіра суспільства до правоохоронної системи.

Відповідно до частини 1 статті 214 КПК України, уповноважені особи зобов'язані внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань невідкладно, але не пізніше ніж через 24 години після отримання інформації про кримінальне правопорушення [3]. Ці терміни слід розуміти як вимогу до оперативного реагування: реєстрація має бути здійснена не лише в межах доби, а й за можливості – якнайшвидше. Така оперативність покликана забезпечити своєчасний початок досудового розслідування та запобігти затягуванню процесу.

Однак практика свідчить про інше. Часто слідчі або прокурори ігнорують вимогу про «невідкладність» і здійснюють внесення даних із суттєвим запізненням – на кілька днів або навіть тижнів. Це призводить до серйозних наслідків: позбавлення заявника процесуальних гарантій, пов'язаних із статусом учасника кримінального провадження; затягується початок слідчих дій, а в окремих випадках таке зволікання може слугувати інструментом тиску або засобом маніпуляції з боку правоохоронців.

У зв'язку з цим слушною є позиція науковця Турика Є. М., який пропонує вирішення цієї проблеми шляхом законодавчого уточнення процедури внесення відомостей до Реєстру, зокрема шляхом конкретизації термінів та процесуальних дій [11, с. 329]. Вважаємо пропозицію вченого обґрунтованою, оскільки забезпечить більшу правову визначеність, мінімізує суб'єктивізм у діях правоохоронців і підвищить ефективність реалізації норм кримінального процесу.

Порівняльний аналіз положень частини 5 статті 214 КПК України [3] та Положення [1] щодо інформації, яка має вноситись до ЄРДР на початку досудового розслідування дозволяє виявити як спільні елементи, так і певні розбіжності в деталізації.

Обидва нормативні акти встановлюють майже однаковий перелік основних даних, які мають бути зафіксовані у ЄРДР. Серед спільних положень – відображення дати (у наказі – також часу) надходження заяви чи повідомлення, даних заявника або потерпілого, джерела походження інформації про можливе кримінальне правопорушення, короткого викладу обставин, попередньої правової кваліфікації та персональних даних службової особи, яка вносить відомості.

Водночас Положення розширює інформаційний обсяг запису, деталізуючи процесуальні дії, пов'язані з передачею матеріалів іншим органам у випадках зміни підслідності, що не передбачено безпосередньо в нормі КПК. Також у Положенні уточнено більше посадових осіб, пов'язаних із розслідуванням: крім слідчого й прокурора, згадуються керівники органів прокуратури, досудового розслідування та дізнання, які можуть як вносити дані, так і здійснювати подальші процесуальні дії [1]. Така деталізація свідчить про прагнення забезпечити більш прозору і контрольовану процедуру реєстрації кримінального провадження.

Однак варто звернути увагу на важливу особливість: Кримінальний процесуальний кодекс України не висуває вимоги обов'язкового дотримання правил підслідності саме на етапі внесення відомостей до ЄРДР. Стаття 214 КПК не передбачає можливості відмови у внесенні інформації лише з тієї підстави, що конкретне кримінальне правопорушення не належить до компетенції даного органу досудового розслідування. Цю правову позицію неодноразово підтверджено в судовій практиці, зокрема в постановках Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справах № 332/1189/18 та № 454/2576/17 [12; 13], де Верховний Суд прямо вказує на відсутність у КПК обов'язкової вимоги щодо дотримання підслідності при первинному внесенні відомостей до ЄРДР.

Отже, дотримання підслідності має значення на наступному етапі – при організації досудового розслідування, але не може бути підставою для відмови у реєстрації заяви чи повідомлення. Ігнорування цього підходу створює ризики зловживань із боку правоохоронців, оскільки на практиці виникає можливість неправомірного «фільтрування» звернень громадян. Таким чином, Положення має узгоджуватися з положеннями КПК, а не замінювати чи обмежувати їх, особливо в питаннях, що стосуються гарантій прав громадян на початок досудового розслідування.

У контексті цього варто проаналізувати безпосередньо регламентований Положенням порядок внесення відомостей до ЄРДР. Формування запису в Реєстрі офіційно розпочинається з моменту, коли уповноважена особа – реєстратор – вносить відповідну інформацію на підставі заяви, повідомлення або самостійно виявлених обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. У разі усного

звернення – інформація фіксується у протоколі, який підписується заявником. Основна вимога до змісту цих даних – відповідність критеріям, визначеним у ст. 214 КПК України, зокрема наявність стислого викладу обставин правопорушення [1].

Варто звернути увагу, що у специфічних ситуаціях, зокрема на морському чи військовому транспорті або за межами держави під час миротворчих місій, а також в умовах воєнного стану чи відсутності доступу до ЄРДР, передбачено альтернативну процедуру. У таких випадках рішення про початок досудового розслідування фіксується окремою постановою, з подальшим внесенням відповідної інформації до Реєстру за першої технічної можливості [1].

Крім того, Положення передбачає функціонал автоматичного дублюючого контролю – при створенні електронної форми «Правопорушення» Реєстр перевіряє, чи не зареєстровано вже аналогічне повідомлення за ключовими параметрами: ПІБ заявника/потерпілого, джерело виявлення, дата та територія події. Це дозволяє мінімізувати повтори, але водночас вимагає уважності, аби подібні технічні фільтри не стали підставою для блокування правомірних заяв [1].

Таким чином, наведені норми Положення деталізують та уточнюють технічні й організаційні аспекти реєстрації кримінальних правопорушень у ЄРДР, але не повинні суперечити базовим засадам КПК щодо безумовного внесення інформації про ознаки кримінального правопорушення з подальшим процесуальним реагуванням.

Під час воєнного стану або за технічних збоїв можливість внесення відомостей може бути об'єктивно ускладненою. У таких випадках застосовується стаття 615 КПК України, яка дозволяє винесення постанови без попередньої реєстрації у ЄРДР із наступним внесенням даних за першої можливості [3].

Хоча законодавчо процедура внесення даних до ЄРДР є чітко регламентованою, на практиці виникають системні проблеми, що підтверджуються судовою та слідчою практикою.

По-перше, наявність неоднозначного підходу до визначення підстав для реєстрації в ЄРДР. Хоча сама по собі заява чи повідомлення є формальним приводом для початку процесу, судова практика вимагає наявності «достатніх даних», які вказують на ознаки кримінального правопорушення. Верховний Суд неодноразово наголошував, що мова йде саме про сукупність об'єктивних обставин, а не просто про формальне звернення. Водночас закон не містить чітких критеріїв «достатності» цих даних, що створює ризики суб'єктивізму з боку правоохоронців.

По-друге, порушення строків внесення. Незважаючи на обов'язок реагувати протягом 24 годин, на практиці нерідко фіксуються затримки. Нечіткість законодавчих формулювань (зокрема терміну «невідкладно») лише посилює цю проблему.

По-третє, поширеною є практика неправомірної відмови у прийнятті заяв про кримінальне правопорушення, якщо така подається не безпосередньо потерпілою особою, а її представником – наприклад, адвокатом або уповноваженим працівником підприємства [14, с. 91-92]. Така позиція є юридично необґрунтованою, оскільки закон не обмежує коло осіб, які мають право повідомляти про кримінальне правопорушення. Достатньо, щоб особа мала підтверджені повноваження діяти в інтересах потерпілого або юридичної особи.

Також ігнорування поданої заяви через те, що не встановлено місце реєстрації заявника чи потерпілого є протиправним. Частина 1 статті 214 КПК України не ставить внесення відомостей до ЄРДР у залежність від подібних формальних обставин, а зобов'язує внести такі дані негайно після отримання інформації, що може свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Більше того, така констатація прямо впливає з положень частини 1 статті 218 КПК України, де передбачено, що досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, на території юрисдикції якого було вчинено кримінальне правопорушення, а не місце проживання чи реєстрації заявника. Відповідно до ч. 2 ст. 218 КПК України, якщо слідчому стало відомо про обставини, що свідчать про ознаки вчинення кримінального правопорушення, навіть якщо воно не підслідне його органу, він зобов'язаний упродовж п'яти днів повідомити про це прокурора, але до моменту визначення іншої підслідності продовжувати здійснювати розслідування. Таким чином, практика відмов у прийнятті заяв через «неналежну територіальність» або відсутність адреси заявника, а також поширена тенденція передавати заяви між підрозділами поліції для «визначення юрисдикції» замість негайного внесення відомостей до ЄРДР, є не лише порушенням норм КПК, а й прямим обмеженням доступу особи до правосуддя.

Узагальнюючи, можна констатувати, що проблемами, які потребують вирішення, є: відсутність уніфікованого підходу до тлумачення достатності підстав для внесення до ЄРДР; зловживання формальними підставами для відмови в прийнятті заяв; систематичне порушення строків внесення; недостатнє нормативне узгодження між КПК та підзаконними актами.

Вирішення цих проблем вимагає, з одного боку, законодавчої конкретизації критеріїв і процедур, а з іншого – належного інституційного контролю за правозастосуванням. Лише в такий спосіб можна забезпечити реальну дієвість ст. 214 КПК та ефективний механізм реагування на факти правопорушень.

**Висновки і перспективи.** Отже, наявність суттєвих розбіжностей між законодавчими вимогами та фактичною правозастосовною практикою свідчить про необхідність глибокого перегляду як нормативного регулювання, так і інституційної відповідальності. Вирішення наявних проблем не зводиться лише

до технічних змін у законодавстві – воно потребує цілісного підходу, спрямованого на утвердження верховенства права, недопущення формалізму в роботі правоохоронних органів та реального забезпечення доступу до правосуддя для кожного громадянина.

**Список використаних джерел:**

1. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: Наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.
2. Звід судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2024 рік. Судова влада України. URL: [https://court.gov.ua/inshe/sudova\\_statystyka/zvit\\_dsau\\_2024](https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024)
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 08.11.2023 у справі № 178/752/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114849089>.
5. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 30.09.2021 у справі № 556/450/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396>.
6. Бібікова М. О. Процесуальна діяльність прокурора при вирішенні питання про початок досудового розслідування. *Юридична наука та сучасність: актуальні питання: матеріали наук.-практ. конф.* (Одеса, 11-12 квіт. 2025 р.). Одеса: *Молодий вчений*, 2025. С. 65–69.
7. Постанови Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 16.05.2019 у справі № 761/20985/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81953091>.
8. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 7 жовтня 2022 року у справі № 991/4166/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106693048>.
9. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 13 жовтня 2022 року у справі № 991/4442/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106790300>.
10. Сердюк В. П., Сердюк Є. В., Терещенко А. Л., Фаст О. О. Законодавче регулювання реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення. *Modern scientific journal (Сучасний науковий журнал)*. 2024. № 3(1). С. 38–46.
11. Турик Є. М. Відомчий контроль за законністю початку досудового розслідування. *Право і суспільство*, 2025. № 5. С. 326–331.
12. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 23 листопада 2021 року у справі № 332/1189/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424412>.
13. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 06 липня 2022 року у справі № 454/2576/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105218405>.
14. Десятник А. А. Про окремі проблемні питання невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. *Юридичний бюлетень*. 2024. Випуск 32. С. 87–93.

Дата надходження статті: 21.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.10>

**О. В. Кубарєва**, кандидат юридичних наук, доцент,  
професор кафедри кримінальної юстиції  
Національної академії внутрішніх справ  
ORCID: 0000-0002-2573-898X

**М. В. Капустинський**, суддя  
Енергодарського міського суду Запорізької області  
ORCID: 0009-0000-3615-5555

## ПОЧАТОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО СУДДІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню особливостей початку досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо судді. Звернено увагу на недопустимість ініціювання кримінального переслідування судді у разі незгоди учасника судового процесу у справі з прийнятим судовим рішенням.

Досліджено спектр гарантій від незаконного початку досудового розслідування у аналізованих провадженнях, до яких автори відносять: передбачену законом кримінальну відповідальність за перевищення службових повноважень, кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, передбачену ст. 383 КК України, правила прийняття анонімних заяв та повідомлень, а також встановлений у положеннях ч. 4 ст. 48, ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» обов'язок судді звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора у разі наявності підстав вважати, що початок кримінального провадження використовується як засіб психологічного тиску на суддю у питаннях відправлення правосуддя.

Зазначено, що законодавець передбачив два процесуальні механізми відкриття кримінального провадження: загальну, що стосується усіх суддів, та спеціальну, що застосовується виключно відносно суддів Вищого антикорупційного суду.

Звернено увагу на те, що правові приписи КПК України не дають відповіді щодо того, хто уповноважений приймати заяву про кримінальне правопорушення, вчинене суддею Вищого антикорупційного суду та в першу чергу надавати їй юридичну оцінку. Поруч з цим кримінальним процесуальним законодавством не передбачено алгоритм подальших дій у разі звернення із заявою про вчинення кримінального правопорушення суддею такого суду до уповноважених осіб відповідних органів досудового розслідування.

Зроблено висновок про те, що законодавець підсилив захист судді Вищого антикорупційного суду шляхом визначення спеціального суб'єкта внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, водночас тим самим ускладнив процедуру досудового розслідування, встановивши перепони щодо своєчасного початку провадження.

**Ключові слова:** відкриття кримінального провадження, досудове розслідування, Єдиний реєстр досудових розслідувань, суддя.

**O. V. Kubarieva, M. V. Kapustynskyi. Beginning of pre-trial investigation in criminal proceedings against a judge: certain issues of legislative regulation**

The article is devoted to the study of the peculiarities of the initiation of a pre-trial investigation in criminal proceedings against a judge. Attention is drawn to the inadmissibility of initiating criminal prosecution of a judge in the event of disagreement of a participant in the trial with the adopted court decision.

The range of guarantees against the illegal initiation of a pre-trial investigation in the analyzed proceedings has been studied, to which the authors refers: criminal liability for abuse of office provided for by law, criminal liability for knowingly false reporting of a crime, provided for in Article 383 of the Criminal Code of Ukraine, the rules for accepting anonymous applications and reports, as well as the obligation of a judge, established in the provisions of Part 4 of Article 48, Part 7 of Article 56 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges", to report interference in his activities to the High Council of Justice and the Prosecutor General if there are grounds to believe that the initiation of criminal proceedings is being used as a means of psychological pressure on the judge in matters of administering justice.

It is noted that the legislator has provided for two procedural mechanisms for initiating criminal proceedings: a general one, which applies to all judges, and a special one, which applies exclusively to judges of the High Anti-Corruption Court.

Attention is drawn to the fact that the legal provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine do not provide an answer as to who is authorized to accept a statement about a criminal offense committed by a judge of the High Anti-Corruption Court and, first of all, to provide it with a legal assessment. In addition, this criminal procedural legislation does not provide an

© О. В. Кубарєва, М. В. Капустинський, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

*algorithm for further actions in the event of a statement about the commission of a criminal offense by a judge of such a court to authorized persons of the relevant pre-trial investigation bodies.*

*It is concluded that the legislator strengthened the protection of the judge of the High Anti-Corruption Court by defining a special subject for entering information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations, while at the same time complicating the pre-trial investigation procedure by establishing obstacles to the timely commencement of proceedings.*

**Key words:** *opening of criminal proceedings, pre-trial investigation, Unified Register of Pre-Trial Investigations, judge.*

**Постановка проблеми.** Початок досудового розслідування або відмова у ньому є важливим правовим інститутом з огляду на те, що досудове розслідування виступає єдиним процесуальним механізмом для потерпілого від кримінального правопорушення звернутися до суду, реалізувати своє право на судовий захист порушених прав та очікувати справедливості. Початок досудового розслідування залежить виключно від розсуду сторони обвинувачення – слідчого (дізнавача, детектива) та його процесуального керівника, а тому дослідження їх діяльності на цьому етапі кримінального провадження має суттєве значення.

Важливою цю тематику робить ще й те, що необґрунтований початок досудового розслідування стосовно судді може стати інструментом для тиску на представників Феміди, щоб домогтися зміни процесуальної поведінки судді шляхом його кримінального переслідування. Про важливість регламентації чіткої та недовозначної процедури початку досудового розслідування свідчить і судової практика, відповідно до якої непоодинокими є випадки звернення осіб до слідчого судді з вимогою зобов'язати сторону обвинувачення розпочати кримінальне провадження шляхом внесення до Єдиного реєстру досудових розслідування (далі – ЄРДР) відомостей про кримінальне правопорушення стосовно осіб, які здійснюють кримінальне провадження, не погоджуючись з їх процесуальними рішеннями.

Так, як убачається із змісту судового рішення, слідчий суддя під час розгляду скарги на бездіяльність, що полягає у невнесенні відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР, встановив, що заява про кримінальне правопорушення не містить достатніх та конкретних даних, які б вказували на наявність у діях судді ознак злочинів, відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, а фактично зводиться до незгоди із прийнятими суддею процесуальними рішеннями при розгляді справи. З огляду на викладене слідчий суддя дійшов висновку, що невнесення уповноваженою особою Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) відомостей заяви про кримінальне правопорушення не є протиправним, а тому у задоволенні скарги належить відмовити (Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 18 листопада 2019 року у справі № 991/1376/19.). Поруч з цим, як зазначає Рада Суддів України у своєму рішенні від 2 червня 2013 року [20], незгода учасника судового процесу у справі з прийнятим судовим рішенням не може бути приводом до реєстрації заяви, повідомлення про вчинене суддею кримінальне правопорушення. Рада суддів України переконана, що ініціювання кримінального переслідування судді у зазначеному контексті є способом незаконного впливу на суд.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Із запровадженням діючим законодавством нової кримінальної процесуальної форми відкриття кримінального провадження питання, що пов'язані з початком досудового розслідування, і донині не втрачають своєї актуальності. Окреслена проблематика була предметом наукового опрацювання таких вчених як: Ю. П. Аленін, О. В. Баганець, І. В. Басиста, В. В. Вапнярчук, В. Г. Дрозд, М. В. Капустіна, Л. М. Лобойко, Д. М. Мірковець, Є. Д. Скулиш, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, І. В. Чурікова, Л. В. Юрченко та інші. При цьому, наукова дискусія точиться навколо визначення приводів, підстав та моменту початку досудового розслідування, процедури прийняття заяв та повідомлень; порядку попередження заявника про кримінальну відповідальність при прийнятті заяви, необхідності зміни процесуальної форми початку досудового розслідування тощо. Поза тим дослідження особливостей початку досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо судді вивчалось у фаховій літературі фрагментарно і тільки у взаємозв'язку з іншими окремими категоріями осіб, щодо яких передбачено особливий порядок кримінального провадження.

**Метою статті** є дослідження специфіки відкриття кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених суддею, гарантій запобігання безпідставно ініційованого досудового розслідування, а також проблем реалізації положень ст. 480-1 КПК України.

**Виклад основного матеріалу.** Загалом, той факт, що кримінальне діяння, можливо, не було вчинене та про нього було повідомлено органам досудового розслідування, не означає, що вони його не розпочнуть. Тому, викладене актуалізує аналіз передбачених у законі гарантій запобігання безпідставно ініційованого досудового розслідування. У науковій літературі гарантією від незаконного, фактичного (до внесення відомостей до ЄРДР) початку досудового розслідування називають передбачену законом кримінальну відповідальність за перевищення службових повноважень. Правозастосовник повинен мати право розпочинати досудове розслідування до внесення відомостей до ЄРДР, але перебувати при цьому під загрозою можливої кримінальної відповідальності у разі безпідставного проведення кримінальних процесуальних дій [8, с. 91]. Поруч з цим Л. Д. Удалова до засобу забезпечення правдивості повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення відносить попередження про кримінальну відповідальність заявника. При цьому, зауважує вчена, процесуальна форма попередження заявника про кримінальну відповідальність не визначена у КПК

України, у зв'язку з чим є потреба доповнити окремою статтею, у якій доцільно визначити порядок прийняття заяв (повідомлень) про кримінальні правопорушення [16, с. 231-232]. Натомість вимога про попередження особи, яка заявляє або повідомляє про кримінальне правопорушення, про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, передбачену ст. 383 КК України, міститься в підзаконних нормативно-правових актах (Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 8 лютого 2019 року № 100).

Гарантіями законного початку розслідування можна вважати правила прийняття анонімних заяв та повідомлень, адже у практичній діяльності слідчого досить часто трапляються випадки отримання анонімних заяв (повідомлень) або випадки, коли особи, які звернулись із заявою (повідомленням) про вчинене кримінальне правопорушення, відмовляються від підписання протоколу [16, с. 232]. І хоча КПК України не регламентує це питання, порядок розгляду анонімних звернень частково визначено у інших законах та підзаконних нормативно-правових актах. Так ч. 2 ст. 8 Закону України «Про Державне бюро розслідування» визначає, що заяви чи повідомлення про кримінальні правопорушення або про необґрунтовані активи, в яких не зазначені прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника, розглядаються за умови, що відповідна інформація стосується конкретної особи або містить фактичні дані про вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, які можуть бути перевірені. Натомість відповідно до п. 13 Розділу 2 наказу «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» від 8 лютого 2019 року № 100 анонімні заяви чи повідомлення, що містять відомості про кримінальне правопорушення чи іншу подію, які надійшли до органу (підрозділу) поліції, реєструються в журналі Єдиного обліку, службах діловодства органу поліції та за дорученням керівника органу поліції передаються до структурного підрозділу органу поліції за відповідним напрямом діяльності для вжиття необхідних заходів. Поліцейський у разі встановлення в анонімних заявах чи повідомленнях відомостей, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення, невідкладно рапортом доповідає про це керівникові органу (підрозділу) поліції або особі, яка виконує його обов'язки, який вживає відповідних заходів.

Таким чином, анонімна заява, як зауважує Верховний Суд, не реєструється як підстава для відкриття кримінального провадження, а лише є підставою для перевірки викладеної в ній інформації, після чого відомості до ЄРДР може бути внесено за рапортом працівника поліції, який встановив наявність ознак злочину у заяві чи повідомленні. Убачається, що в процесі правозастосування суди орієнтуються на зазначені правові положення. Як свідчить правозастосовна практика початок кримінального провадження на підставі анонімного повідомлення у підсумку може мати наслідком ухвалення виправдувального вироку у справі. Зазначене підтверджує наступний випадок. Суди першої та апеляційної інстанцій дійшли висновку, що досудове розслідування кримінального провадження щодо ОСОБА\_7 було розпочато з порушенням передбаченої кримінальним процесуальним законом процедури. Так, дії, передбачені ч. 1 ст. 214 КПК України, були реалізовані на підставі анонімного звернення на адресу керівника Сарненської місцевої прокуратури, у якому не було зазначено конкретних обставин, які би свідчили про наявність ознак злочину. Тому суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що таке звернення, зміст якого не відповідає вимогам ч. 5 ст. 214 КПК України, в даному випадку не могло бути безальтернативною підставою для внесення відомостей про кримінальне правопорушення щодо ОСОБА\_7 до ЄРДР та, відповідно, початку досудового розслідування [11].

З урахуванням специфіки кримінальних проваджень стосовно судді гарантією від незаконного початку досудового розслідування можна вважати положення ч. 4 ст. 48, ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до яких суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання. Тобто у разі наявності підстав вважати, що початок кримінального провадження (щодо кримінального правопорушення до вчинення якого причетний суддя), використовується як засіб психологічного тиску з метою вплинути на прийняття останнім певного судового рішення у справі, суддя зобов'язаний діяти у відповідності до положень ст. ст. 48, 56 згаданого закону. Слід зауважити, що за нашими дослідженнями тільки 32,5 % опитаних нами правозастосувачів підтримали тезу про те, що реалізація згаданих норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів» виступає гарантією від незаконного внесення відомостей до ЄРДР про кримінальне правопорушення вчинене суддею, натомість 50,0 % висловили протилежну точку зору [4, с. 83].

Враховуючи викладене, на нашу думку, можна констатувати, що законодавство забезпечило необхідний рівень юридичного захисту як проти свавільного використання початку розслідування з боку правоохоронних органів, так і проти неправдивих заяв та повідомлень про вчинення суддею кримінального правопорушення. Однак, як зазначається у фахових джерелах, аналізований напрям кримінальної процесуальної діяльності стосовно судді все ще потребує законодавчого удосконалення [4, с. 83].

У ст. 480-1 КПК України закріплено особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених суддею Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС). Відтак законодавець передбачив два процесуальні механізми відкриття кримінального провадження: загальну, що стосується усіх суддів,

та спеціальну, що застосовується виключно відносно суддів ВАКС. У свою чергу спеціальний порядок початку досудового розслідування згідно зі ст. 480-1 КПК України охоплює процесуальні дії щодо:

1) внесення до ЄРДР відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею ВАКС, Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора);

2) невідкладного повідомлення Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора), але не пізніше 24 годин з моменту внесення таких відомостей, Верховного Суду про початок досудового розслідування.

Така процедура початку досудового розслідування стосовно судді ВАКС викликає певні зауваження. З одного боку можна пояснити наведений підхід законодавця необхідністю унормування додаткових процесуальних гарантій, що застосовуються до судді ВАКС в разі притягнення останніх до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із відправленням правосуддя. Проте з іншого доводиться констатувати порушення ст. 24 Конституції України, відповідно до змісту якої громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Адже зміст ст. 480-1 КПК України ставить суддю ВАКС у нерівне становище разом з іншими суддями, визначеними у п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК України та суддями КСУ [5, с. 38].

Відповідно до позиції ВС підставою початку досудового розслідування є не будь-які прийняті та зареєстровані заяви, повідомлення, а лише ті з них, в яких містяться достатні дані, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, за наслідками чого слідчий, прокурор приймає рішення про початок досудового розслідування шляхом внесення відповідних відомостей до ЄРДР [11]. Поруч з цим, як справедливо зауважує О. М. Посвистак, нормативна конструкція ст. 480-1, 482-2 КПК України «відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею ВАС або народним депутатом України» насамперед орієнтує правозастосувачів на те, що відомості, які містяться в заяві, повідомленні чи рапорті про кримінальне правопорушення, можуть свідчити не просто про його вчинення, а саме про вчинення цього кримінального правопорушення суддею ВАКС/народним депутатом України. Тобто у цьому словосполученні акцентується саме на наявності інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення [10].

З огляду на зазначене, переконані, що ч. 1 ст. 480-1 КПК України не відповідає змісту засади розумних строків, відповідно, до якої кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито (ч. 5 ст. 28 КПК). Строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру (ч. 1 ст. 219 КПК). Водночас, відповідно до практики ЄСПЛ у кримінальних справах «розумний строк», передбачений ст. 6 Конвенції, за загальним правилом починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення. Поруч з цим, як зазначається у п. 42 рішення у справі «Deweert v. Belgium» «розумний строк» може інколи «починати перебігати з дати, що передує розгляду справи судом першої інстанції, «трибуналом», компетентним для «визначення... кримінального обвинувачення». Так, відправною точкою може бути момент арешту, момент офіційного повідомлення особи про притягнення до відповідальності та момент початку попереднього розслідування [14]. У п. 13 рішення у справі «Neumeister v. Austria» ЄСПЛ зазначає, що у кримінальній справі період, про який йде мова, починається з дня, коли підозра проти особи починає суттєво впливати на її становище. У цьому випадку Суд визнав це днем першого допиту Ноймайстера слідчим суддею (21 січня 1960 року), а не, наприклад, датою висунення звинувачення (17 березня 1964 року) [15]. З огляду на викладене, виникає питання: у якому статусі буде перебувати суддя ВАС до повідомлення про підозру та чи не порушує це його право на захист? За наведеної регламентації особа буде знаходитись не тільки у невизначеному для себе становищі, але і у невизначений законом період часу. Відносно судді в даному випадку існує вірогідність здійснення латентного кримінального переслідування до повідомлення про підозру, що може виступати інструментом тиску з метою зміни його процесуальної поведінки у питаннях відправлення правосуддя [4, с. 86].

З урахуванням викладеного, на нашу думку, якщо законодавець, встановлює можливість розпочати провадження щодо особи (судді), а значить з метою попередження вказаних вище зловживань він має визначити строки від внесення відомостей до ЄРДР до повідомлення про підозру або можливість для такої особи оскаржити вказане рішення про початок досудового розслідування. Тому в даному випадку слід погодитись з В. Лукашевич, яка відмічає, що скасування стадії порушення кримінальної справи означає для громадянина принципову неможливість оскаржити в суді розпочате проти нього кримінальне провадження, у зв'язку з відсутністю в нього документа, який можна оскаржити. Водночас держава може вести нескінченну кількість справ проти громадян. Для цього достатньо лише заяви про злочин (навіть хибної, неправдивої), отриманої від будь-якої особи, наприклад поштою. Постає риторичне питання: як у таких випадках захищати права людини, щодо якої розпочато розслідування за безпідставним звинуваченням і проводять оперативно-розшукові заходи [9]?

В. Д. Берназ та Н. В. Неледва, відмічають, що рішення про початок досудового розслідування фактично прирівнюється до внесення до реєстру відповідних відомостей, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення [1]. Натомість А. В. Лапкін початок кримінальної процесуальної діяльності

пов'язує не з моментом внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а з моментом отримання прокурором або органом досудового розслідування інформації про кримінальне правопорушення. Таким моментом, залежно від приводу до початку досудового розслідування, має визнаватися або час надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, або момент особистого виявлення ознак кримінального правопорушення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. З цього моменту в уповноважених службових осіб виникають обов'язки щодо прийняття відповідної інформації, її належної процесуальної фіксації та надання їй офіційної оцінки [7, с. 242-243].

За наведених обставин правові приписи КПК України не дають відповіді щодо того, хто уповноважений приймати заяву про кримінальне правопорушення, вчинене суддею ВАКС та в першу чергу надавати їй юридичну оцінку. Не зовсім зрозумілим є алгоритм подальших дій у разі звернення із заявою про вчинення кримінального правопорушення суддею ВАКС до уповноважених осіб відповідних органів досудового розслідування. Адже положення згаданої статті не містять обов'язок правоохоронного органу, який прийняв заяву чи повідомлення в порядку ч. 4 ст. 214 КПК України негайно направити її Генеральному прокурору (виконувачу обов'язків Генерального прокурора).

Поруч з цим неналежний розгляд цієї заяви (повідомлення) органами досудового розслідування не може бути предметом оскарження. Адже, як свідчить судова практика, бездіяльність уповноважених осіб НАБУ, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, з підстав того, що заява про вчинення кримінального правопорушення стосується судді ВАКС, враховуючи положення ч. 1 ст. 480-1 КПК України не може бути предметом оцінки слідчого судді [18]. Подібним шляхом слідчі судді оцінюють скарги на бездіяльність уповноважених осіб Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП), яка полягає у невнесенні відомостей про вчинені кримінальні правопорушення, до вчинення яких ймовірно причетні особи, серед яких є народний депутат України до ЄРДР. Так, як убачається із змісту ухвали, слідчий суддя, враховуючи положення ст. ч. 1 ст. 482-2 КПК України, та те, що за таких обставин, уповноважені особи САП не наділені повноваженнями вносити до ЄРДР відомості, які можуть свідчити про вчинення кримінальних правопорушень народним депутатом України, не визнав бездіяльність уповноважених осіб САП щодо внесення таких відомостей [19].

Отже, законодавець підсилив захист судді ВАКС шляхом визначення спеціального суб'єкта внесення відомостей до ЄРДР, водночас тим самим ускладнив процедуру досудового розслідування, встановивши перепони щодо своєчасного початку провадження.

В цьому контексті слушною є позиція О. А. Козаченко, який обґрунтовує необхідність трансформації положень ст. 480-1, 482-2 КПК України щодо внесення відомостей про кримінальне правопорушення виключним суб'єктом, у зв'язку з тим що такі положення не узгоджуються із ст. 214 КПК України про невідкладність, швидкість та ефективність початку досудового розслідування. У зв'язку з чим вчений пропонує розширити перелік суб'єктів, уповноважених реалізовувати положення ч. 1 ст. 480-1, 482-2 КПК України, до якого варто включити керівника САП та керівників НАБУ, ДБР, БЕБ, та визначити строк внесення відомостей до ЄРДР (не пізніше 24 годин) [6, с. 124].

Серед інших проблемних аспектів початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях стосовно судді, можна навести наступні:

1) несформульована роль Верховного суду у частині реалізації ч. 2 ст. 480-1 КПК України. Згідно з вказаною нормою Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора) зобов'язаний невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту внесення таких відомостей, повідомити ВС про початок досудового розслідування. Водночас, як слушно зазначає Головне юридичне управління у своїх зауваженнях до проекту Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» (реєстр.№7440), чинне законодавство не визначає повноваження Верховного суду щодо такого виду інформації [3].

2) процесуальне оформлення зміни правової кваліфікації та наслідки прийняття вказаного рішення. По-перше, мова йде про суб'єкта, уповноваженого після внесення відомостей до ЄРДР у порядку ч. 1 ст. 481-1 КПК України на внесення змін і уточнень до попередньої правової кваліфікації кримінального правопорушення під час досудового розслідування до повідомлення про підозру. Законодавство не регулює це питання у своїх нормах, що ускладнює розуміння того чи поширюється на Генерального прокурора (виконувача обов'язків Генерального прокурора) обов'язок вносити зміни до попередньої кваліфікації.

У науковій літературі неодноразово привертається увага до можливих процесуальних зловживань, що можуть відбуватися у зв'язку з перекваліфікацією в кримінальному провадженні, та взаємозв'язку таких зловживань із питанням допустимості доказів [2, с. 480]. З позиції судової практики КПК України не заборонено зміну правової кваліфікації кримінально караних дій особи під час досудового розслідування. Повідомлення про підозру, у випадку виникнення підстав, може бути змінено слідчим чи прокурором шляхом ухвалення відповідної постанови. КПК України не передбачено, що внесення змін у ЄРДР і зміна правової кваліфікації злочину мають здійснюватися виключно за погодженням саме керівника прокуратури та на підставі відповідної ухвали слідчого судді [13]. В іншому судовому рішенні зазначається, що зміна правової

кваліфікації діяння у кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб дозволяється органу досудового розслідування без погодження із Генеральним прокурором [17].

Водночас у положеннях КПК України (ст. 279) врегульований механізм зміни юридичної оцінки кримінального правопорушення в частині повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри. При цьому як зазначено у вказаній статті, якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру має право виключно прокурор. За наведених обставин, вважаємо, якщо внесення відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею ВАКС, до ЄРДР здійснив Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), змінити правову кваліфікацію у такому разі має право виключно вказаний керівник Офісу Генерального прокурора чи виконувач його обов'язків.

По-друге, чи можуть фактичні дані, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій бути доказами у кримінальному провадженні, якщо після внесення відомостей до ЄРДР в ході проведення подальшого досудового розслідування кваліфікацію було змінено на таку, що передбачає відповідальність за нетяжкий злочин або проступок. І хоча відповідно до правової позиції Верховного суду фактичні дані, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій у такому разі можуть бути доказами в кримінальному провадженні [12], існує ризик штучного завищення правової кваліфікації під час початку досудового розслідування.

**Висновки і перспективи.** Підводячи підсумок у розгляді даного питання, відмітимо про важливість дотримання балансу інтересів людини і держави під час початку розслідування кримінального провадження щодо судді, який вимагає наявності достатніх гарантій від необґрунтованого відкриття провадження та визначення прозорої чіткої регламентованої процедури відкриття таких проваджень, що сприятиме своєчасному виконанню завдань кримінального провадження.

#### Список використаних джерел:

1. Берназ В., Неледва Н. Регламентация початку досудового розслідування як основа кримінально-процесуального провадження. *Вісник прокуратури*. 2013. № 1. С. 62–65.
2. Борох Є.Є. Зміна кваліфікації суспільно-небезпечного діяння, яке містить ознаки кримінального правопорушення в кримінальному провадженні: сучасний стан та проблеми правозастосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 480–484.
3. Зауваження Головного юридичного управління до проекту Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» (реєстр.№ 7440). *Верховна Рада України*. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?pf3516=7440&skl=9](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7440&skl=9)
4. Капустинський М.В. Здійснення кримінального провадження щодо судді : дис. ... д-ра філософії: 081 – Право. Київ, 2025. 232 с.
5. Капустинський М.В. Особливості початку досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо судді Вищого антикорупційного суду. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Випуск 72: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Опіле, Польща, 15–16 травня 2025 р.). Тернопіль. 2025. С. 37–39.
6. Козаченко А.О. Кримінальна процесуальна діяльність прокурора під час початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 1 (48). С. 121–125.
7. Лапкін А.В. Деякі проблеми визначення початкового моменту кримінального провадження. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 241–244.
8. Лобойко Л. М. Актуальні проблеми визначення підстав і моменту початку досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 87–92.
9. Лукашевич В.Г. Деякі проблеми регламентації досудового розслідування. *Кримінальне провадження: новаті процесуальної теорії та криміналістичної практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь, Алушта, 18–19 квіт. 2013 р.). Сімферополь : ДІАЙП, 2013. С. 93–95.
10. Посвистак О.М. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб: дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 243 с.
11. Постанова ККС Верховного суду від 30 вересня 2021 року у справі № 556/450/18. *Верховний Суд. База правових позицій*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7367/document/8061>
12. Постанова ККС Верховного суду від 01 червня 2023 року у справі № 464/7015/25. *IPLEX – Законодавство України* URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=111339382&red=100003215c91af1a9ddf3eeba10d7b89f21d79&d=5>
13. Постанова ККС Верховного Суду від 20 січня 2025 року у справі № 357/12623/21. *Верховний Суд. База правових позицій*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/11722/document/44824>
14. Справа «Deweert v. Belgium» (Заява № 6903/75) : рішення Європейського Суду з прав людини від 27 лютого 1980 року. *Європейський суд з прав людини*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22ite mid%22:\[%22001-57469%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22ite mid%22:[%22001-57469%22]})

15. Справа «Neumeister v. Austria» (Заява № 1936/63) : рішення Європейського Суду з прав людини від 27 червня 1968 року. *Європейський суд з прав людини*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:\[%22001-57544%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-57544%22]})

16. Удалова Л.Д. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1(11). С. 228–239.

17. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 26 квітня 2023 року у справі № 991/4071/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110519980>

18. Ухвала Київського апеляційного суду від 3 серпня 2021 року у справі № 760/8932/21. *Zakon Online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98955542>

19. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду 10 квітня 2024 року у справі № 991/2856/24. *IPLEX – Законодавство України* URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118299314&red=1000039da5849b3853d5c903961680e8904efd&d=5>

20. Щодо незалежності суддів від незаконного втручання з боку правоохоронних органів : звернення Ради суддів України від 2 червня 2013 року № 27. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027414-13#Text>

Дата надходження статті: 27.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

# МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОВИЗНАВСТВО

УДК 341.34

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.11>

**Г. А. Мамедов**, кандидат юридичних наук,  
начальник відділення з'ясування обставин, причин та умов  
вчинення правопорушень 59-тої окремої штурмової бригади  
імені Якова Гандзюка  
ORCID: 0009-0000-9569-345X

## СТАНДАРТИ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛІВ *AD HOC* (МКТЮ, МКТР ТА МЗМКТ)

Статтю присвячено аналізу стандартів допустимості доказів у Міжнародному кримінальному трибуналі щодо колишньої Югославії, Міжнародному кримінальному трибуналі щодо Руанди та Міжнародному залишковому механізмі для кримінальних трибуналів.

Акцентується, що МКТЮ, МКТР та МЗМКТ прийняли досить м'які та гнучкі правила допустимості доказів. Відповідно до їх ППД, судові палати вправі допускати будь-які докази, які мають доказову силу. Доказами, отриманими незаконним шляхом у *ad hoc* трибуналах є такі, що отримані методами, які викликають суттєві сумніви щодо їх надійності або їх визнання; такі докази відповідно до ППД МКТЮ, МКТР та МЗМКТ є неприйнятними.

Проаналізовані правила, які встановлювали Судові палати МКТЮ, МКТР та МЗМКТ щодо допустимості доказів. Зокрема, Судові палати звертали увагу, що якщо навіть доказ визнається допустимим, це ще не означає його вагомості. Питання щодо допустимості має чіткий зв'язок з належністю (релевантністю) доказів. Докази вважали належними, коли вони «спрямовані на доведення або спростування суттєвого питання». Порогові стандарти для допуску доказів, як підкреслюється у практиці МКТЮ, МКТР та МЗМКТ, не можуть встановлюватися надмірно високими, оскільки часто докази прагнуть долучити не як підтвердження вини чи невинуватості, а для забезпечення контексту та доповнення картини в цілому.

Окрему увагу приділено питанням допустимості показів свідків та документів у міжнародних кримінальних трибуналах *ad hoc*. Підкреслено, що судові процеси в МКТЮ та МКТР відрізнялися від історичних процесів тим, що вони поклалися у значній мірі на живі свідчення, а правила допустимості письмових показів практично не були врегульовані. У ППД МЗМКТ, на відміну від МКТЮ та МКТР досить детально врегульовані правила та умови допустимості письмових показів свідків.

**Ключові слова:** докази, допустимість доказів, належність доказів, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний кримінальний суд, міжнародний трибунал, міжнародний злочин.

### **G. A. Mamedov. Standards of admissibility of evidence in the practice of international criminal tribunals *ad hoc* (ICTY, ICTR and IRMCT)**

The article analyzes the standards of admissibility of evidence in the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, the International Criminal Tribunal for Rwanda and the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals.

It is emphasized that the ICTY, the ICTR and the IRMCT have adopted rather soft and flexible rules for the admissibility of evidence. According to the RPEs, the trial chambers have the power to admit any evidence that has probative value. Illegally obtained evidence in *ad hoc* tribunals is evidence obtained by methods that raise substantial doubts about their reliability or their admissibility; such evidence is inadmissible in accordance with the ICTY, ICTR and IRMCT.

The rules established by the Trial Chambers of the ICTY, the ICTR and the IRMCT regarding the admissibility of evidence are analyzed. In particular, the Trial Chambers drew attention to the fact that even if the evidence is recognized as admissible, this does not mean that it is weighty. The question of admissibility has a clear connection with the relevance of the evidence. Evidence was considered relevant when it is "aimed at proving or disproving an essential issue." Threshold standards for admissibility of evidence, as emphasized in the practice of the ICTY, ICTR and IRMCT, cannot be set excessively high, as evidence is often sought to be included not as definitive proof of guilt or innocence, but to provide context and complement the picture as a whole.

© Г. А. Мамедов, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

*Particular attention is paid to the admissibility of testimony of witnesses and documents in international criminal tribunals ad hoc. It is emphasized that the trials at the ICTY and the ICTR differed from historical processes in that they relied to a large extent on live testimony, and the rules of admissibility of written testimony were practically not regulated. In contrast to the ICTY and the ICTR, the rules and conditions for the admissibility of written testimonies of witnesses are regulated in detail in the RPE of the IRMCT.*

**Key words:** evidence, admissibility of evidence, relevance of evidence, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, International Criminal Court, international tribunal, international crime.

**Постановка проблеми.** Судові процеси в Міжнародному кримінальному трибуналі щодо колишньої Югославії (далі – МКТЮ) та Міжнародному кримінальному трибуналі щодо Руанди (далі – МКТР) відрізнялися від історичних процесів тим, що вони поклалися у значній мірі на живі свідчення. Спочатку правила МКТЮ та МКТР надавали перевагу живим показанням. Зокрема, у правилі 90 (А) Правил процедури та доказування (далі – ППД) було зазначено, що «свідки, в принципі, заслуховуються безпосередньо палатами». Проте заслуховування великої кількості живих свідків сприяло надмірній тривалості судових процесів. Це призвело до того, що МКТЮ через кілька років свого існування вилучив правило 90 (А) на користь нового правила (правило 89 (F): «Палата може отримати свідчення свідка в усній формі або, якщо це відповідає інтересам правосуддя – в письмовій формі. Як підкреслює Г. Боас (G. Boas), таке нове правило змінило акцент з чіткої та недвозначної переваги живих свідчень у суді на дещо більш двозначну позицію. Однак, нова редакція не надала рівного статусу двом формам доказів. У ній зазначено, що інтереси правосуддя повинні існувати як передумова для допуску доказів у письмовій формі [1, с. 74]. Щодо МКТР, то він зберігав посилання на принцип усності в правилі 90 (А), але також прийняв нові правила, що дозволили приймати докази у формі письмових заяв [19, с. 402].

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** У міжнародно-правовій науці окремі питання пов'язані з доказами та доказуванням у міжнародних кримінальних трибуналах *ad hoc* досліджували низка науковців, серед яких слід згадати праці Г. Боаса, М.В. Буроменського, В.М. Лисика, Б. Кржона, А.О. Кориневича, А. Касезе, Д. Радосавлевича, Т.Л. Сироїд, У. Шабаса та ін. У даному дослідженні автором акцентована увага на питання допустимості доказів у міжнародних кримінальних трибуналах *ad hoc* (МКТЮ, МКТР, МЗМКТ).

**Мета статті** – аналіз стандартів допустимості доказів у Міжнародному кримінальному трибуналі щодо колишньої Югославії, Міжнародному кримінальному трибуналі щодо Руанди та Міжнародному залишковому механізмі для кримінальних трибуналів

**Виклад основного матеріалу.** МКТЮ, МКТР та МЗМКТ встановили низку загальних принципів допуску і значення доказів. Трибунали *ad hoc* мали широкі дискреційні повноваження та брали до уваги невизначені «конкретні обставини, додані до кожного документа, і складність розглядуваної справи» [15, с. 1030].

Згідно статутів МКТЮ, МКТР та МЗМКТ, судді наділені правом приймати «правила процедури та доказування для проведення досудової стадії провадження, судового та апеляційного розгляду, допуску доказів, захисту потерпілих і свідків та інших відповідних питань» (ст. 15 Статуту МКТЮ, ст. 14 Статуту МКТР та ст. 13 Статуту МЗМКТ) [4; 5; 6]. Щодо правил, які встановлювали Судові палати МКТЮ, МКТР та МЗМКТ щодо допустимості доказів, то у цілому такі правила зводилися до такого.

По-перше, Судові палати звертали увагу на тому, що те, що доказ визнається допустимим, не означає його вагомість. Питання щодо допустимості має чіткий зв'язок з належністю (релевантністю) доказів. Докази вважали належними, коли вони «спрямовані на доведення або спростування суттєвого питання»; іншими словами, докази є належними, «якщо вони мають наслідком зробити більш чи менш імовірним існування будь-якого факту, який є спірним, тобто від якого залежить винність чи невинуватість». По суті, належність Судові палати розглядали як попереднє питання і як першу вимогу допустимості. При цьому, коли трибунали мали намір визначити значущість доказів у справі щодо факту, про який йдеться, наслідків факту, звинувачення чи будь-якої іншої дії відповідно до необхідного стандарту доказування, вони проводили «зважування» доказів. Визначення ваги будь-якого доказу є процесом, який відбувається за межами стадії допустимості. Відтак, докази можуть бути допустимими, але цей факт не дорівнює вазі, яку слід надати пропозиціям або твердженням, що містяться в доказах: «вагомість ще належить дослідити». Іншими словами, як підкреслювалося в міжнародних трибуналах *ad hoc*, допустимість не слід плутати з вагомістю доказів [3, с. 104].

По-друге, Судова палата вправі під час провадження винести рішення щодо допустимості певного конкретного документа чи іншого доказу, що не завадить скасуванню цього рішення на пізнішому етапі, якщо з'являються додаткові докази, які є прийнятними, мають переконливу цінність і, отже, виправдовують визнання доказів, про які йде мова.

По-третє, просте прийняття документа як доказу само по собі не означає, що твердження, що містяться в ньому, обов'язково будуть вважатися точним відображенням фактів. Такі фактори, як автентичність і докази авторства набувають найбільшого значення в оцінці Судовою палатою ваги, яку слід надати окремим доказам. Як підкреслювала Судова палата МКТЮ у справі Брджніна, «порогові стандарти для допуску

доказів... не повинні встановлюватися надмірно високими, оскільки часто документи прагнуть долучити до доказів не як остаточний доказ вини чи невинуватості, а для забезпечення контексту та доповнення картини, представлену доказами в цілому» [7, п. 16-18; 8, п. 20].

По-четверте, якщо висуваються заперечення на підставі автентичності, Судова палата дотримувалася практики, щоб приймати документи та відеозаписи, а потім ухвалювати рішення про яку вагу їм надати в контексті судового розгляду в цілому.

По-п'яте, «немає загальної заборони на допуск документів лише на тій підставі, що їхній передбачуваний автор не був викликаний для свідчень» [8, п. 22]. Подібним чином непідписаний документ без печатки апріорі не робить його недійсним, а такі фактори, як автентичність і докази авторства, природно, матимуть найбільше значення в оцінці Судовою палатою ваги, яку слід надати окремим доказам [7, п. 16-18].

Досить цікавою щодо показів свідка у письмовій формі є практика МЗМКТ. Справа у тому, що у ППД МЗМКТ на відміну від МКТЮ та МКТР є досить детально врегульовані правила допуску письмових показів свідків. Так, пр.111 ППД МЗМКТ передбачає, що Судова палата може допустити, повністю або частково, свідчення свідка у формі письмової заяви або стенограми свідчень, наданих свідком під час провадження в МКТЮ, МКТР або МЗМКТ відповідно до таких умов: свідок присутній у суді; свідок доступний для перехресного допиту та будь-якого допиту суддями; і свідок засвідчує, що письмова заява або стенограма точно відображає заяву цього свідка та те, що свідок сказав би, якби його допитали [18]. Судова палата МЗМТК у справі Кабуга (*Kabuga*) розглядаючи питання про допустимість за пр.111 ППД МЗМКТ письмових свідчень свідків щодо яких були вжиті заходи безпеки, підкреслила, що заяви таких свідків, включаючи перелік аудіофайлів (їх носіїв), придатні для допуску після виконання умов, викладених у пр. 111 ППД та коли свідки будуть фізично присутні у суді [9, п. 35]. Тобто, письмові свідчення є допустимими у МЗМКТ тільки у разі, якщо свідок буде фізично присутнім на розгляді справи у Судовій палаті та йому можуть бути задані запитання з боку сторін та Судової палати.

З іншого боку, виникає питання, як бути у тому разі, якщо є зафіксовані письмові покази свідків, але свідок не може бути фізично присутнім для надання показів. Відповідно до пр.112 ППД МЗМКТ, свідчення особи у формі письмової заяви чи стенограми, яка згодом померла, або яку більше не можна розшукати, або яка через фізичний чи психічний стан не може давати усні свідчення, можуть бути допустимими, незалежно від того, чи є заява у письмовій формі, передбачена пр.110 ППД, якщо Судова палата: а) переконується у відсутності особи, як зазначено вище; та б) вважає заяву, яку було зроблено та записано достовірною. МЗМКТ у справі Кабуги розглядаючи питання щодо допуску письмових показів свідка, який помер, звернув увагу, що такі покази прямо стосуються дій і поведінки обвинуваченого Кабуги, і була б суперечність інтересам правосуддя виключити ці докази, які є центральними для справи обвинувачення, на тій підставі, що коли обвинувачений Кабуга був утікачем більше двох десятиліть, свідок у цей час помер. Відтак, беручи до уваги, що свідчення такого свідка є достатньо надійними для цілей допуску, враховуючи те, що він давав свідчення під присягою під час провадження в МКТР, під час якого його допитували, а його заява, надана обвинуваченню МКТР, підписана та датована свідком та особами, які проводили допит, було забезпечено допомогу перекладача і містить підтвердження того, що свідок перечитав таку заяву та вона відповідає вимогам дійсності, Судова палата допустила такі покази як доказ [10].

Виходячи з ідеї, що свідок є свідком суду, а не сторін, свідки зобов'язані відповідати на запитання. Свідок, який «злочинно відмовляється або не відповідає на запитання», вчиняє неповагу до Трибуналу (пр. 77(а)(і) ППД МКТЮ, пр. 77(а)(і) ППД МКТР, пр. 90(а)(і) ППД МЗМКТ). У такому разі, Палата, що розглядає справу має право: (і) доручити Прокурору розслідувати справу щодо неповаги, з метою підготовки та подання обвинувального акта про неповагу; (ii) якщо, на думку Палати, Прокурор має конфлікт інтересів щодо відповідної поведінки, наказати Секретарю призначити *amicus curiae* для розслідування справи та звіту Палаті щодо наявності достатніх підстав для констатації дій як неповаги; або (iii) самостійно ініціювати провадження (пр. 77(С) ППД МКТЮ, пр. 77(С) ППД МКТР, пр. 90(С) ППД МЗМКТ). Варто додати, що за неповагу до Трибуналу передбачено досить суворе покарання – позбавлення волі на строк не більше семи років або штраф, що не перевищує 100 тис. євро (у МКТЮ), 10 тис. дол. США (у МКТР), 50 тис. євро. (у МЗМКТ), або обидва покарання (позбавлення волі та штраф) (пр. 77 (G) ППД МКТЮ, пр. 77 (G) ППД МКТР, пр. 90(G) ППД МЗМКТ).

Вважається, що норми, які стосуються допиту свідків у МКТЮ, МКТР та МЗМКТ, спираються на традицію змагальності загального (англосаксонського) права, але не повністю відображають цю традицію [2, с. 415]. Пр. 85(В) ППД МКТЮ, пр. 85(В) ППД МКТР та 85(В) ППД МЗМКТ дозволяють проводити головний допит, перехресний допит і повторний допит, але крім того передбачає, що «суддя може на будь-якому етапі поставити будь-яке запитання свідку». Ця остання концепція є більш відображенням цивільно-правової (континентальної) традиції [2, с. 415]. Судова палата МКТЮ у справі З. Делаліч (*Zejnil Delalic*), підкреслила, що «головний допит – це процес, за допомогою якого сторона, яка викликала свідка для надання свідчень на підтримку своєї справи, шляхом запитань отримує від такого свідка докази, що стосуються питань, які сприяють його справі. Іншими словами, головний допит завжди проводиться стороною, яка викликає свідка для дачі показань». «Перехресний допит – це допит свідка за допомогою питань противника, проти

якого свідок давав показання. Метою перехресного допиту є подвійною: по-перше, отримати інформацію щодо фактів, що розглядаються, або мають відношення до питання, яке є вигідним для сторони, що ініціює перехресний допит, і, по-друге, поставити під сумнів точність допиту під час головних свідчень проти такої сторони». Повторний допит – це процес, за допомогою якого стороні, яка допитувала головного свідка, дозволяється поставити запитання, щоб виправити обставини або нові факти, які впливають із перехресного допиту» [14, п. 22].

Безумовно, усні допити свідків, займають доволі багато часу, відтак, у практиці МКТЮ та МКТР виникло питання, в який спосіб забезпечити допит свідків й при цьому уникнути затягування судового розгляду. Одним із способів, якими Судові палати намагалися обмежити кількість усних показів свідків у будь-якій конкретній справі, було 1) встановлення обмеження часу для представлення своєї аргументації обвинуваченням; або 2) встановлення обмеження на кількість свідків або заклик до сторін скоротити час, витрачений на головний допит свідка [19, с. 403].

Такі заходи зазвичай викликали значні суперечки, і у справі С. Мілошевича сторона обвинувачення оскаржила постанову Судової палати про встановлення 14-місячного терміну для представлення доказів по справі, стверджуючи, що це вторгається в сферу її розсуду щодо того, як вести справу, і, таким чином, на її незалежність сторони обвинувачення. Цей аргумент був відхилений Апеляційною палатою, яка встановила, що «у цій справі необхідно було скоротити очікувану тривалість обвинувачення, щоб зробити судовий процес керованим; це не був той випадок, коли було доцільно встановити кожне серйозне порушення, для якого були наявні докази; обвинувачення матиме чотирнадцять місяців для представлення своєї аргументації». За обставин цієї справи, які були винятковими, Судова палата «мала право прийняти такий курс, і помилки у здійсненні її дискреційних повноважень не було встановлено» [13, п. 16]. Рішення про обмеження кількості свідків приймалися рідше, оскільки вони більше втручаються на розсуд сторін у те, як представити свою справу. Частіше встановлювали часові обмеження та дозволяли сторонам вирішувати, як розподілити наявний час [19, с. 403].

Досить цікавою була практика МКТЮ щодо перехресного допиту, та врахування його як доказу. Так, коли під час перехресного допиту виявлялися невідповідності між показами свідків, МКТЮ покладался на інші аспекти показань, не дискредитує свідка, стверджуючи, що «судова палата може прийняти певні частини показань свідка, відхиляючи інші». Наприклад, у справі Харадіна МКТЮ зазначив, що деякі свідки «ухилилися або не зовсім говорили правду», демонструючи лояльність до своїх відповідних воюючих угруповань. Насправді покази свідків часто мали прямий зв'язок з походженням свідків, які часто належали до тих чи інших угруповувань або ж просто симпатизували їх роботі та намагалися вигородити їх [11, п. 13]. Тим не менше, МКТЮ неодноразово підкреслював у різних рішеннях, що прийняття чуток і непрямих доказів не підриває процедуру чи права захисту, а також не порушує принцип, згідно з яким сторона обвинувачення зобов'язана довести вину поза розумним сумнівом [15, с. 1030].

Судова палата МКТР у справі *Rutaganda* підкреслила, що підтвердження свідчень потерпілих не вимагається щодо злочинів сексуального насильства, відтак достатньо тільки їх показів; підхід Палати полягав у тому, що «вона спирається на свідчення одного свідка, за умови, що такі свідчення є доречними, прийнятними та достовірними» [12, п. 18]. Однак, Палата зазначала про виключність такого правила, а також те, що відповідно до пр. 96(і) ППД МКТР підтвердження свідчень потерпілої особи не вимагається у випадку згвалтування та сексуального насильства [12, п. 18].

**Висновки і перспективи.** МКТЮ, МКТР та МЗМКТ прийняли досить м'які та гнучкі правила допустимості доказів. Відповідно до їх статутів, судді буди наділені повноваженнями приймати «правила процедури та доказів для проведення досудової фази провадження, судового розгляду та апеляції, допуску доказів, захисту потерпілих і свідків та інших відповідних питань». Відповідно до їх ППД, судові палати вправі допускати будь-які докази, які мають доказову силу. Доказами, отриманими незаконним шляхом у *ad hoc* трибуналах є такі, що отримані методами, які викликають суттєві сумніви щодо їх надійності або їх визнання є суперечливим і може завдати серйозної шкоди цілісності провадження. Вони відповідно до ППД МКТЮ, МКТР та МЗМКТ, такі докази є недопустимими.

Відповідно до практики міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, допустимість доказу не означає його доказову вагу, відтак, докази можуть бути допустимими, але цей факт не дорівнює вазі, яку слід надати пропозиціям або твердженням, що містяться в доказах.

Норми, які стосуються допиту свідків у МКТЮ, МКТР та МЗМКТ, спираються на традицію змагальності загального (англосаксонського) права, але не повністю її відображають. Судові процеси в МКТЮ та МКТР відрізнялися від історичних процесів тим, що вони покладалися у значній мірі на живі свідчення. У ППД МЗМКТ на відміну від МКТЮ та МКТР є досить детально врегульовані правила допуску письмових показів свідків. Так, пр. 111 ППД МЗМКТ передбачає, що Судова палата може допустити, повністю або частково, свідчення свідка у формі письмової заяви або стенограми свідчень, наданих свідком під час провадження в МКТЮ, МКТР або МЗМКТ, відповідно до таких умов: свідок присутній у суді; свідок доступний для перехресного допиту та будь-якого допиту суддями; свідок засвідчує, що письмова заява або стенограма точно відображає його заяву.

**Список використаних джерел:**

1. Boas G. Creating laws of evidence for international criminal law: the ICTY and the principle of flexibility. *Criminal Law Forum*, 2001. Vol. 12(1). P. 41–90.
2. Cryer R. Witness Evidence before the International Criminal Tribunals. *Law and Practice of International Courts and Tribunals*. 2003. Vol. 2. No. 3. Pp.411–440.
3. Hassan-Morlai P.M. Evidence in International Criminal Trials: Lessons and Contributions from the Special Court for Sierra Leone. *African Journal of Legal Studies*. 2009. Vol. 3. Pp. 96–119.
4. ICTR Statute (1994). URL: [https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr\\_EF.pdf](https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf)
5. ICTY Statute (1993). URL: [https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute\\_sept09\\_en.pdf](https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf)
6. IRMCT Statute (2010). URL: [https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/101222\\_sc\\_res1966\\_statute\\_en\\_0.pdf](https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/101222_sc_res1966_statute_en_0.pdf)
7. Prosecutor v. Brdjinin and Talic. ICTY. Case No. IT-99-36-T. Order on the Standards Governing the Admission of Evidence, 15 February 2002. URL: <https://www.icty.org/x/cases/brdanin/tord/en/020215.pdf>
8. Prosecutor v. Delalic et al. ICTY. Case No. IT-96-21-T, Decision on the Motion of the Prosecution for the Admissibility of Evidence. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tdec/en/80119EV21.htm>
9. Prosecutor v. Felicien Kabuga. IRMCT. Case No: MICT-13-38-PT. Decision on prosecution fourth motion for the admission of evidence pursuant to Rule 111, 21 September 2022. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Decision/NotIndexable/MICT-13-38/MRA26796R0000659681.pdf>
10. Prosecutor v. Felicien Kabuga. IRMCT. Case No: MICT-13-38-PT. Decision on prosecution motion for admission of evidence of witness KAB004 pursuant to Rule 112, 26 August 2022. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Decision/NotIndexable/MICT-13-38/MRA26784R0000659499.pdf>
11. Prosecutor v. Haradinaj et al. ICTY. Case No. IT-04-84-T, Judgment, 03 April 2008. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/IT-04-84/JUD182R0000221801.TIF>
12. Prosecutor v. Rutaganda. ICTR. Case No. ICTR-96-3. Judgment and Sentence, 06 December 1999. 18. URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-96-03/MS17328R0000620659.PDF>
13. Prosecutor v. Slobodan Milosevic. ICTY. Case No.: IT-02-54-AR73, Reasons for refusal of leave to appeal from decision to impose time limit, 16 May 2002. Para. 16. URL: [https://www.icty.org/x/cases/slobodan\\_milosevic/acdec/en/16052002.htm](https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/acdec/en/16052002.htm)
14. Prosecutor v. Z. Delalic, H. Delic, Z. Mucic and E. Landzo. ICTY. Case No.: IT-96-21-T, Decision on the Motion of the Presentation of Evidence by the Accused Esad Landzo, 1 May 1997. Para. 22. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tdec/en/70501DE2.htm>
15. Radosavljevic D. Scope and limits of psychiatric evidence in international criminal law. *International Criminal Law Review*. 2013. Vol. 13(5). P. 1013-1036.
16. Rules of procedure and evidence of the ICTR, 29 June 1995. URL: <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/legal-library/150513-rpe-en-fr.pdf>
17. Rules of procedure and evidence of the ICTY, 11 February 1994. URL: [https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules\\_procedure\\_evidence/IT032Rev50\\_en.pdf](https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf)
18. Rules of procedure and evidence of the IRMCT, 8 June 2012. URL: <https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/MICT-1-Rev-8-ENG.pdf>
19. Wierda, M. International Criminal Evidence: New Directions. *Law and Practice of International Courts and Tribunals*. 2003. Vol. 2 (3). Pp. 401–410.

Дата надходження статті: 30.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

---

## НОТАТКИ